

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

XI

1918

AARHUS

DB FORENEDE BOGTRYKKERIER

MCMXVIII

Di have endnu store Hull i vore Historier / som maa stoppes; Os fattes Provinciæ og Stæders Beskrivelser / os fattes Græske og Latinske Auctorum og Poëters Oversættelser / og adskillige andre fornødne Ting. Hvis Skrifter af den Natur komme for Lyset / vilde jeg glæde mig derved.

Det var og at ønske / at enhver med sin fødeby vilde gjøre det samme / som jeg haver gjort med den Stad Bergen.

Og / hvis de endelig ville arbejde paa Originaler, da kunde vel hittedes paa andre nyttige og beqvemme Materier, hvorudi enhver Patriot vilde søge at gaa dem tilhaande / som man seer at skee ved det danske Magazin, som er et prisværdigt foretagende / og som kand blive til større Nytte end man troer; thi / endskjønt eet og andet Stykke derudi findes / som ikke synes at kunde interessere Læseren / saa dog / eftersom det er en Samling af tilforladelige Originaler, hvoraf man kand betiene sig til at corrigere adskillige Fejl / som have indsneget sig udi vore Historier / saa kand og bør Verket i den Henseende recommenderes. Det er til sligt og andet Arbejde fornuftige Patrioter ønsker at vore Skribenter vilde bruge deres Penne.

LUDVIG HOLBERG.

Uf fortalen til „Adskillige Heltinders Og Navnløndige
Damer Sammenlignede Historier“. Kbhvn. 1745.

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XI

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

XI

1918

AARHUS
DB FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXVIII

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jydsk Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Underbibliotekar, Dr. phil.

•

•

Linaå Sogn i gamle Dage.

Ved EDV. EGEBERG.

(Fortsat).

XIII. Domstolene.

Vi vil nu gaa over til en Undersøgelse af, hvorledes Retstilstandene i Linaa Sogn var i det Tidsrum, indenfor hvilket disse Afhandlinger bevæger sig. Vi vil først beskæftige os med Domstolene, og hvad der staar i Forbindelse med dem: Bystævner, Vider og Vedtægter, Tingsteder, Stok- og Arresthuse og Dommere.

Bystævner. Den laveste Rets-Instans var — her som andetsteds — Landsbyens Raad, Bymændene selv. Og i Spidsen for dette Raad stod — som allevegne Landet over — Oldermannen. Og Bestillingen som saadan vandrede i Rækkefølge gennem Hjortegaarde, Vestergaarde, Borupgaarde o. s. v.

Af Tingsteder findes intet Spor, men det har naturligvis været en Rundkreds af Sten paa Gaden, et Sted, hvor Bymændene i Træsko, uldne, hvide eller farvede Strømper, Knæbukser af Vadmel eller Skind med Knapper af Sølv eller Tin under Knæet, langskødede Frakker eller Trøjer, ogsaa med Knapper af forskelligt Metal, eftersom Formuen var, Veste af Skind eller Uld og Hvergarn og med røde, strikkede Luer (Huer) eller Hatte paa Hovedet, sad i Ring og forhandlede og dømte, efter at de var tudede sammen af Byhornet.

Den sidste Rest af den Retspleje, her foregik, fandtes endnu i Tredserne, da der holdtes »Videgilder« —

paa Stift i Gaardene —, ved hvilke der toges Bestemmelser angaaende Smaating, Bylivet vedrørende, som Gadedammens Oprensning, et nyt Gangtræ over Bækken o. s. v.

Det har ikke altid gaet fredeligt til paa Bystæverne. Tingbøgerne beretter en Del derom. Saaledes var der i 1754 stor Opstandelse ved et Bystævne i Lillering udenfor Jens Thomsens Gaard. Det er Forstaaelsen af Byloven, der er Uenighed om. Og Jens Thomsen overfalder Granden Rasmus Nielsen med »Skieldsord, Nævehug og Haargreb«. Linaa Sogn har ogsaa haft en Del af den Slags. Jeg anfører kun følgende: I 1748 bliver der Spektakel ved Stævnet paa Mollerup Gade. »Den 29. Aug. om Eftermiddagen«, siger den samvittighedsfulde Tingbog. Der rejser sig Trætte om et Græsningsspørgsmaal. Bertel Rasmussen er den ene af Ordsørerne. Han er født i Linaa og Broder til Kromanden der, Jens Rasmussen — vi vil senere komme til at omtale denne Slægt —, og gift med den før omtalte rige Laurs Niensens Datter. Han har paa dette Tidspunkt maaske været baade ung og pengestor. Hans Modpart, Søren Mogensen, som da vist har været ældre Borger i Byen, siger til ham: »Du er en skielm, Bertel Rasmussen, siden dend tiid du kom til Byen har der ingen eenighed været her.« Og Bertel R. svarer: »Det skal du selv være, til du beviser mig det«. Og han bad de andre tilstedeværende »drages det til Minde«.

Ordet Skjælm havde dengang en meget haard Klang. Nu forbinder man jo ved det Forestillingen om noget muntert og skalkagtigt. Dengang betød det det samme som Kæltring nu. Og det anvendtes gærne, naar Skændsmaalet var paa sit højeste. Og det førte ofte Skænderen for Skranken. Saaledes altsaa her.

I Landsbyen dømtes i de gamle Tider efter Vider og Vedtægter¹⁾. Landsbyen havde sin Lov som Købstaden sin. Og den hed begge Steder Vide og Vedtægt. I 1765 nævnes Aarhus Bylov saaledes. Det er i Anledning af nogle fra Byen komne Jorder, som ikke maa gaa i Arv eller til Skifte, naar Ejeren dør, men skal sælges ved Auktion til Byens Borgere. Der tales om »det trøgte Exemplar af Aarhus Viide och Vedtægt«. Og Købstadens som Landsbyens Straffe og Love vedrører de hyppigst forekommende smaa Konflikter Mand og Mand imellem eller mellem Samfundet og den enkelte. Men for Landsbyens Vedkommende forelaa Vedtægterne naturligvis ikke »trøgte«.

Af Linæa Sogns gamle Bylove er kun den fra Skjellerup bevaret. Den findes i Gjærn Herreds Tingbog for 1679. Men det kan vel forudsættes, at de øvrige Byers havde omtrent det samme Indhold. Vi sporer dem af og til. Til Mollerup Vedtægt er der henvist i Tingbogen for 1671. Bymændene Jens Andersen, lille Søren Jensen, Peder Sørensen og Niels Piersen har med deres Folk slaæet og høstet, før det var besluttet af Stævnet. De har ikke villet bøje sig for Byloven, og Sagen er da gaaet til Herredstinget, hvor de tildømmes hver at bøde 4 Skpr. Byg og 3 Mark — det samme, som maa erlægges, naar der saas Korn, før Lavet har vedtaget det. Det fremgaar af denne Sag, at Mollerup Bylov er fastslaæet og tinglæst paa Herredstinget 1641.

Skjellerup Bylov lød saaledes:

De Skjellerup Mænd (en Række Navne) »bekiende och tilstod det dj (at de i) den Helligtrejfolidgheds naffn haffuer gjort och

¹⁾ Vide betød i det gamle Lovsprog Bøde eller Straf. Men det kan, som vi om lidt skal se, ogsaa betyde forskellige andre Ting.

Sambtøcht grandelau Vide och Vedtegt udj Skjellerup nu her Efter aarligen u-Røglig at skal holdis och Efter Komes den allermægtigste Gud till lou och Ære dennom sielf thil nøtte och goede Paa det di des bedre Kand haffue deres Korn och Eng i Fræd ubrødelig i alle maader. skal holdes och efterkommes under den straff som følger.

For det første skall alle woris gierder omkring Korn vænger och Eng saavel som andre fornøden gierde være lugt och fuldfærdiget I tilbørlig tid naar flest aff granderne¹⁾ vedtager huilken aff dj Som findis for Sømelig skal bøde 2 skpr. biug²⁾ till wide³⁾, befindis nogen aff granderne at skiere Eller Sla gres i Andres fred Enge bøde til viden⁴⁾ 2 skpr. biug, skall Ingen tyre⁵⁾ paa anden Mands baarer⁶⁾ Eller Eng høffder som han vill haffue I Fred bøde til Viden 2 skpr. biug, skall Ingen Indføre Eller lade vogte noget femon⁷⁾ i auren⁸⁾ før End paa 3de Dag efter Kornet Er Indhøstet Bøde til Vide 2 skpr. biug, skal Ingen Indiste⁹⁾ tyre deres heste Suien Eller andet femon fra Volborg dag indtil Eng och Korn Er Indhøstet, huem som befindis her imod at giøre da skriffuer for huer gang for 8 Sk. och lige Saa møget huer gang til hosbonden¹⁰⁾, huo som overfalder sin Grander hans folck Eller marchmanden¹¹⁾, bander, løgter¹²⁾, truer Eller undsiger hinanden Paa Viden¹³⁾ Eller fra Viden bøde till Granderne $\frac{1}{2}$ Td. Øll saa goed som En Rdl. och til deres hosbond 1 Rdl., dersom den der viden skriffuer¹⁴⁾ sig for Sømmer Eller for trycher¹⁵⁾ och icke skriffer naar Slig bliffer Kendgivet for hannom, da bøde till vide¹⁶⁾ 2 Skpr. biug och til hosbonden 2 skpr. biug, huilcken som giør den u-lyd¹⁷⁾ som Viden skriffer med bolder¹⁸⁾ eller banden giffer til Viden 1 Skp. biug, Ingen maa kiøre Eller giøre vei eller stj offer nogen mandts agger ulovlig uden hand haffe det i hans minde¹⁹⁾ skal bøde til manden, som jord Eyer 4 Skpr. avr²⁰⁾, Ingen maa vende en anden Mandts Koren nede med Harfue Eller plou, da skall hand bøde til den Som ageren Eier 4 skpr. avr och

1) Bymændene. 2) Byg. 3) Bøde eller Byens Kasse. 4) Byens Kasse. 5) Tøjre. 6) Grønjord. 7) Kvæg. 8) Havren. 9) vistnok: eneste. Eller maaske: Inderste (Indsidder). 10) Jordens Ejer. 11) Byhyrden. 12) Beskylder for Løgn, udskælder. 13) Bystævnet, Grandelavet. 14) Videfoged: den, der vælges til at skrive Bymændene i Vide (Bøde). 15) foruretter. 16) Byens Kasse. 17) Forstyrrelse, Fortræd. 18) Bulder. 19) med hans Tilladelse. 20) Havre.

till hosbonden 4 skpr. avr, Ingen maa lade løbe løse Øg eller plou Igiennem Korren Vangen bøde til Viden 6 Sk. Ingen maa haffue Eller holde u-skoren fuoller¹⁾ lenger End Som hand Er Aar gammel, da giffues till Granderne $\frac{1}{2}$ Tønde Øl Saa goed Som 1 Rdl. och till hosbonden En Td. Havre. Ingen maa tage noget fremmet femon till Gresgang uden det Er med alle Grandernes Villj och Sambtøche da bøde 2 Mk. till vide och 2 Mk. till Hosbonden, I lige maade maa Ingen gaa eller giøre stie eller Stetter²⁾ offer nogen mands gierde tofft eller Koren bøde till manden Som skaaden³⁾ har for 2 fierring Kar biug huer Gang det findis, Ingen maa tyre deres føl Øg ved Kornet, da skriffues till vide 4 Sk, huer held⁴⁾ Øg Som Komer i Kornet skal skriffes for 2 Sk. Huer løs Øg 2 Sk. Et Suin 1 Sk. fiere gris 1 Sk. fiere lamb 1 Sk. Naar Høsten begynder och Kornet bliffer optagen. huilchen mandts femon Som da gjør den anden skaade paa Set⁵⁾ och tager Koren da skal hand giffue Kierffen⁶⁾ for Kierffen Eller ochsaa tolle mandens. Minde⁷⁾ Saafremt Marchmanden det Kand beuisse Eller skall Marchmanden det Sielff betalle, Ingen maa tyre eller vogte deres heste eller Øg i nogen Eng høffder før End det Siste høe med det første bliffer Indhøstet da skal de bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl til Vide och lige saa meget til hosbonde, huo som gaar Rider Eller kører aff byens folch Igiennem Vanglederne och Icke lucher dett effter sig da skriffues till vide huer gang det findis for 6 Sk., Ilige maade er det met alle vores frj vilj och Sambtøche at den Ene Grande icke skall pløye den anden for nær och skall Settes imellem Enhuer deres Ager en fur⁸⁾ Som altid skall bliffue staaendis, och der Som nogen for Seer sig och Pløyer for nær, da skal alle grande See vell till huilchen Som skylden findes hoes och skall den skylde⁹⁾ da byde¹⁰⁾ till Granderne $\frac{1}{2}$ Td. Øl saa goed som 1 Rdl., Ilige maade er det alle vores Villj och Sambtøche at dj Ene Grande icke maa fortrøche de andre i nogen maader met fælles drøfft met Plouen och Sæd¹¹⁾ at dj Kunde haffue deres fuorte¹²⁾ och fellet¹³⁾ met Sammel drøfft, Saa det kand

1) Ung Hest, Plag. 2) Stenter. Kan ogsaa være: bare Pletter i Sæden. 3) Skaden. 4) Helde = Baand om Fødderne paa et Dyr. Held = bundet. 5) Set = Sæt = En Samling Neg sat til Tørring paa Marken (i Gjær Herred 6 Neg). 6) Neg. 7) Tiltale. 8) Plovfure. 9) skyldige. 10) bøde. 11) Det var jo Fællesskabets Tid. Der skulde pløjes og saas paa en Gang over hele Linien. 12) Fælles Drivvej for Kvæget. 13) Fælles Mark, Fælled, Overdrev.

verre byen till nøtte och beste, huo sig fordrister herimod at gjør uden det er met alle Grandernes Vilj och Sambtøche da skall hand giffue til Granderne 1 Td. Øll saa goed Som 2 Rdl. och till hosbonden 2 Rdl. Iligemaade Er det met alle vores Villi och Sambtøche, at voris vide¹⁾ skall udleges²⁾ huer Aar til Paaske for viden³⁾ igien skal Optages, och huem som da befindis sin vide icke met gode vill betalle, da skall den mand, som viden skriffer med menig grander haffue macht till at indgaa i Same mandts hus och udtage Saa meget som samme mandts Vide Sig Kand beløbe, och dersom hand befindis met onde ord eller trussel at hegegne dennom paa samme Tid, da skal hand bøde till Granderne $\frac{1}{2}$ Td. Øll saa goed som 1 Rdl. och 1 Rdl. til hands hosbond, och skall de icke have forbrøt enten husfred eller gaardsfred dermed i nogen maade⁴⁾, Och hues Koren Som aff Sambtlig bymænd Er eller bliffer soet i Torup march⁵⁾ skal hegnes och fredes lige ved andre deres Sæd paa Skiellerup march under den straff som forskrevet staar, Och huiis ydermere vide och vedtegt byen till nøtte och gaffen Som den største part aff bymændene vedtage maa de Ringiste Icke kuldkaste⁶⁾†.

Vi ser altsaa, at Byloven her holdt sig til de Ting i det daglige Arbejdsliv, som kunde afføde Trætte og Twist.

Og den forudsatte tillige, at der kunde indtræffe Tilfælde, hvor den dømte ikke vilde betale sin Bøde med det gode. Den giver da de øvrige Bymænd Lov til at »pandte«, d. v. s. gøre Udlæg i hans Ejendele.

Men det hændte jo ogsaa, at Synderne ved Udlæget protesterede mod dette, ja brugte Magt. Saa gik Sagen til Herredstinget. Et Tilfælde af den første Slags har vi i det, der omstaaende berettes fra Mollerup i 1671. Og paa korporlig Protest har vi ogsaa Eksempler fra Tingbøgerne.

---

1) Bøde. 2) betales. 3) Regnskabet. 4) d. v. s.: Det skal ikke betragtes som Brud paa Hus- og Gaardsfred, som Overtrædelse af Landsloven. 5) En fælles Mark op mod Nabobyen Voel. 6) d. v. s.: Ved Forandring af Byloven gælder Flertalsbeslutningen.

I Stjær ved Aarhus bliver Mikkel Sørensen saaledes frapantet en Vogn, fordi han, trods Bymændenes Dom, ikke vilde betale Tjenestekarlen sin Løn. Og da de kommer for at hente Vognen, mobiliserer han hele Familien, i alt Fald Kone og Datter, og overfal han Naboer med Hug og Støj.

Den Slags Optrin har vel ogsaa af og til fundet Sted i Linåa Sogn, men jeg har dog kun fundet et Tilfælde, hvor det er gaaet til Herredstinget. Det er fra Skjellerup i 1711. Rasmus Jensen vil ikke betale sin Part af Markmandens (Byhyrdens) Løn. De andre Bymænd indfinder sig da og tager en halv Vogn og vil trække af med den. Det har sagtens været tidlig om Morgenen eller sent paa Aftenen, thi der siges, at R. J. sprang ud af Sengen og holdt igen paa de to Hjul. Samtidig brugte han Mund og skældte Mændene ud for »Tyve og Skiælmer«. Niels Vestergaard faar Hold i en Ildskovl og vil med den holde ham fra Vognen. Men saa tager R. J. en Sten og skamslaar Niels Vestergaards Arm.

Naar Byloven ikke strakte til, gik man altsaa til Landsloven.

Tingbogens Referat af Retsmødet indledes altid med at nævne, hvem der som Herreds- eller Birkefoged har ført Forsædet i Retten og ledet dens Gang. Han pyntes omhyggelig med alle de Titler og Værdigheder, der kan tilkomme ham. Dernæst kommer Herredsskriverens og de otte Bisidderes Navne og Bopæle. Saa meddeles det i Reglen, hvilke kongl. Forordninger og Reskripter, der er udgaaet siden sidste Retsmøde. Derefter følger gjerne Oplysning af bortløbne Heste, Køer, Svin o. s. v., Bekendtgørelse af offentlige Auktioner, og er der dræbt nogle Ulve i Eggen, meddeles det,

hvor og af hvem, at de er bragt til Thinget, fremviste for dette, og at Drabsmanden har modtaget sin Præmie. Endvidere har vi her Meddelelse om bortløbne, af Arresten udbrudte Forbrydere med Signalement, og indfangede Betlere og Natmænd. Saa kommer først Referatet af selve Retsforhandlingen: Vidneførsel, Forhør, Domsafsigelse o. s. v.

Enhver Sag indledes selvfølgelig med Stævning, og Tingbogen meddeler altid som Indgang Stævnings- eller Kaldsmændenes Navne, at den eller den er indstævnet, enten i egen Sag eller som Vidne i andres. Det meddeles ogsaa, om Stævningsmændene har »talt mundelig med ham« eller med hans Hustru eller Børn eller Tjenestefolk. Der blev vel ikke altid set med velvillige Øjne paa disse Ulykkesfugle, og der har sikkert ofte vanket knubbede Ord og maaske noget endnu grovere. Saaledes er der i 1672 blevet en Retssag ud af Fornærmelser mod Stævningsmændene. Ane Jespersen i Haarup blev det Aar stævnet af Ridefoged Christen Christensen, Silkeborg, for en Kornydelse. Hun gav da Stævningsmændene «en Stob Vand over Hovedet». Den Slags Velkomst har dog formentlig været sjælden, men at Folk af og til har nægtet at modtage Stævning, foreligger der adskillige Vidnesbyrd om. I 1705 stævnes den daværende Ejer af Silkeborg, Daniel Fischer, af Hans Krøldtaa og en anden, der underskriver sig med Bogstaverne A. N. S.¹⁾ De taler først med et Kvindfolk paa Gaarden, som hedder Maren Hansdatter. Hun synes at være instrueret af Herskabet. Thi hun meddeler dem, at »Niels Wendelboe (Ridefogden) var Reden ud och Husbonde (Dan. F.)

¹⁾ Det var meget almindeligt, at Bønderne dengang, da Skrivekunsten stod meget lavt imellem dem, indskrænkede deres Underskrift til nogle stive, stumlende Forbogstaver.

laa och souf«, og luchte hun saa Loving (Laagen) i da vi forkyndet stefning«. De maatte saa nøjes med at skrive den paa Slotsporten. Dan. F. er sikkert ikke mødt paa den Kaldelse.

Det hænder da ogsaa af og til, at man undlader at møde, naar Stævningen har haft en eller anden formel Mangel. F. Eks. dette, at den var bleven forkyndt efter Solens Nedgang.

Naar det gjaldt Vidneførsel, maatte den indstævnedede selvfølgelig selv møde. Og han blev altid først taget i Ed. Der blev holdt en lille Tale af Rettens Formand om Edens Betydning og om den Forbandede, han kunde nedkalde over sig, om han svor falsk. Derefter aflagdes Eden »med opragt Finger«, som der altid staar. Og det fremgaar, især af de umaadelig forsigtige Svar under Forhørene, at man i Almindelighed tog Eden og Vidneførselen i dyb Alvor.

Naar det gjaldt ens egen Sag, var det meget almindeligt, at man lod møde for sig af ansete, retsvante og ret lovkyndige Mænd. Altsaa en Slags folkelige Advokater. Det var jo ikke enhver Gaardmands, Husmands eller Inderstes Sag at have Tanker og Mund i Orden paa Tingstedet. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede er der saaledes visse Navne i Gjærn Herreds Tingbøger, som stadig gaar igen som Fuldmægtige med Fuldmagt i Lommen. Jeg nævner bl. a.: Kromand Jens Hagensen i Linaa, den rige Laurs Nielsen i Mollerup (omtalt under Boerne og vil senere blive nævnt), Prokurator Bang, Overby (et rent Jærn til at føre en Sag og med nogle Indlæg, som det ofte er en ren Fornøjelse at læse) o. fl.

Linaa Sogn synes ikke at have været af de Sogne, der gav Retten mest at bestille. Maaske dog nok mere,

da det havde Tingstedet paa nærmere Hold, end da det blev flyttet til Skanderborg. Det har haft aar-lange Trætter, men ikke mange. Fra Linaa til Skanderborg var der tre Mil. Landevejen gennem Bomholts Hule om ad Knud Sø o. s. v. var bakket og daarlig, og man var vel i de fleste Tilfælde smaat kørende med baade Heste og Vogn. I det hele taget tror jeg at kunne fastslaa, ved Gennemgang af Tingbøgerne, at det at have en lang Tingvej var noget af det, der formindskede Lysten til at søge Rettens Afgørelse.

Tingstedet, hvortil Linaa Sogn søgte, laa i 1667 — første Gang det omtales i Tingbøgerne — i Toustrup. Det bliver da tækket om. Det maa ikke have været saa ganske lille, da hver Helgaardsmænd i Herredet skal levere »4 lang hallem Kier (Neg) a 4 Sk.«, hver Halvgaardsmænd det halve og hvert Boel 1 Sk. og en Kærv. Og det skal leveres inden 3 Uger. Man kan vel efter denne Oplysning om Tinghusets Tækning gaa ud fra, at Husets Opførelse og Vedligeholdelse paalaa Herredet, Gjern Herred. Herredstinget maa vel i den Tid, da Huset var uden Hat, have været sat andetsteds — hvis der da er forekommet Tingdage — vel sagtens i en eller anden Gaard. Om Tinghuset i Lysgaard Herred, som i 1702 blev udbedret, siges, at Retten blev »sat indtil Juel helligt i et Hus, som tilhørte Hans Brochmand i Hinge«. Vi skal senere høre, hvorledes der ogsaa af andre Grunde lavedes Annexer til Tinghusene. Maaske har det været under en Reparation eller Ombygning af Huset i Toustrup, at der en Tid har været holdt Ting i Sorring. Thi der var ogsaa en Tid Tingsted; i 1706 foretoges et Skjelsyn »ved den sønder Ende af Sorring Nør Skov«, og Poul Lauritsen, Dallerup, og Laurids Kiær, Laven, vidner da om en Bøg i Skjellet, at den

for ca. 30 Aar siden stod ved Enden af Tinghuset, og at de og flere skød tilmaals efter den.

1708 træffer vi Tinghuset i Galten. Det hænger rimeligvis sammen med, at Framlev Herred med to Sogne af Sabro Herred samt Gjern Herred og Tvilum Birk i 1687 er bleven slaaet sammen til en Jurisdiktion. Det var vel da nødvendigt, at Tingstedet kom lidt længere østerpaa. Under en Sag med daværende Herredsfoged Claus Jessen — en Mand, vi ret snart vil komme til at beskæftige os med — oplyses det, at Huset laa, »hvor Fæhyrderne fra Toustrup, Skiørring, Farre och Rolde samles«, altsaa vel paa et fælles Overdrev. Det var i det Aar saa »bygfældig« (nærmest faldefærdig), at Retten maatte sættes andre Steder: i Toustrup hos Retsskriveren Ole Hansen, i Toustrup Mølle, i Roede »til Michel Sørensens och Jens Lundgaards«, i Stjær, Laasby, Farre og Dallerup. Tinghuset i Galten synes at have været bygfældigt en Række Aar. Cl. Jessen vidner under Forhørene, da det bebrejdes ham, at han saa ofte har flyttet Tingstedet, »at forrige Herredsfoged, sal. Mathias Friis, ligesaavel som han haffer flødt Tinget«, og han føjer til — en ret interessant Oplysning — »och er det Praxis i det hele Land at Tingene flyttes«. At Tinghuset i Galten har været i en sørgelig Tilstand, fremgaar tydeligt af Vidneførslerne. Cl. Jessen anfører bl. a., at Huset da var saa utæt, at Skriverne ikke har kunnet føre Protokollen, naar det »enten har vaaren Frost, Regn eller andet strengt U-vejrlic«. Et andet Vidne udmaler endnu yderligere Elendigheden ved at fortælle, at Hullet i Taget var »over Bordet« — altsaa hvor Dommerne og Skriverne sad — og at Lervæggen i Husets vestre Ende var ude. Et tredie Vidne — den rige Laurs Nielsen, Mollerup —, som ikke er Cl.

Jessen god, søger ganske vist at svække hans Vidnesbyrd ved at sige, at han ikke har opdaget »Brøst paa Gaulens Fiel (Fjæl)« og heller »ikke set det Hoel som er paa Taget«, men han maa dog indrømme, »at Døren och det eene Vindve var borte«, og det gør jo ikke Sagen stort bedre. Og det maa i alt Fald betragtes som et værdifuldt Bilag til Cl. J.s Beskrivelse af Husets Elendighed, naar det under Forhørene ogsaa oplyses, at Kvæget, som samles her, »enten det er got eller ont Veirlig søger ind i Huset, saa Cl. J. har maattet betale een for at gjøre rendt (d. v. s. muge efter Køerne) og strøe Sand, før Retten kunde holdes«. Et betydende Tillæg til Udmalingen af Elendigheden maa det ogsaa siges at være, at Cl. J. »har ladet bekaaste baade Laasse, Stabler och Kramper til Døren — — tillige med Dør Hengsler och de Træ Skaader, som hænger i Steden for Vindver, sambt Døren, men det er bleven »sønderslagen och om Natte tide bort staaen«.

Huset maa have været langt nede i det almindelige Omdømme, naar end ikke Tyvene respekterede det.

I 1714 er der Tale om at flytte Huset. Laurs Nielsen og Niels Pedersen, Mollerup, vidner for Retten, at det da »har været øde i ungefær 7 Aar«. De Linaa Mænd og andre, der da skulde i Retten, maa da have søgt den mange andre Steder. I 1708 henvises Folk saaledes til Møllen i Galten. De to omtalte Mænd finder, »at det Sted, det (Tinghuset) staa paa, er meget besverligt at holde vedlige«, og de foreslaar »en Platz i Laasbye Skou — — den er meget bekuem dertil, och kunde icke efter deres Tycke synnes at være nogen Herreds Mand til Hinder eller Skade«. De vilde med andre Ord have Tinget lidt nærmere Linaa Sogn. Man kender det igen.

Andre Vidner — formodentlig fra Galten og Omegn — mener derimod, at »ingen beleiligere Plads findes i Herredet«, end »en, der kaldes »brun Balle« och er icke 2 Muskett Skud fra det gamle Tinghuus«.

Det blev nu ingen af Stederne. Der skete atter en Forskydning af Retskredsens Grænser. Skanderborg Distrikts Birk blev indrettet 1719, saaledes at Tvillum Birk blev udskilt, og til den gamle Stamme: Gjern Herred blev lagt hele Sabro Herred og Hjelmlev Herred og Skanderborg By. Tingstedet blev saa 1727 flyttet til Hemstok, hvor det blev til 1751, da det kom til Skanderborg, hvortil Linæa Sogns Folk søgte Aarhundredet ud og langt ind i næste.

Tingstuen var først paa Slottet, det siges udtrykkelig i en Retsbog fra 1763. I 1767 udbydes imidlertid »Skanderborg Slot og øvrige der værende Bygninger og »Baraquer« saavel som 2de Skovsparter i Rye Skov til Auktion«. Retten maa da være bleven indlogeret i en anden Bygning i Byen.

Flytningen til Skanderborg foretoges under Birke-dommer Christen Gundorf. Han betoner i Ansøgningen om Flytning, at da Rytter- og Landmilitien, Skov- og Jagtsessioner for Distriktet, Amtmanden, Oberførsteren, Amts- og Regimentsskriveren har Sæde i Skanderborg, vilde Rytterbønderne, som daglig har med disse Kontorer og Overordnede at gøre, derved »soulageres« (lettes). Flytningen var ogsaa anbefalet af Amtmændene v. Woyda og Trappaud og blev altsaa foretaget.

Arresthusene eller Stokhusene ude i Landet bliver samtidig nedlagte, og Arresten bliver i Skanderborg, i »Portstuen paa Skanderborg Slot«. Gundorf motive- rer Forandringen saaledes, at »derved undgaaes megen Vitløftighed og Bekostning paa Vagt og Varetægt over

Delikventerne fra Arresten og til Birkethinget, saavel som megen Kiørsel frem og tilbage med Delikventer og Slutteren spares for Amtet«.

Lad mig i Forbigaaende hidsætte, at ogsaa i Naboegnen skete der i dette Tidsrum Flytning af Tingsted. Lensmanden paa Silkeborg, Christen Holch gjorde i 1617 Indstilling til Kongen om, at Lysgaard Hids Herreds Ting og Tvilum Vejerslev Birketing flyttedes, da de »skall være udi Landsbyerne beliggendis, huorudover om Tingdagene skall giffues Aarsrage till stoer usckikelighed med Druckenskab som Bønderne sig udi øffuer och anden Uleilighed«. Tingene blev da flyttede bort fra Byerne.

Til Opbevaring af Misdæderne brugtes i den Tid, Linaa Sogn var under Kronen, Fangetaarnet paa Silkeborg Slot. I et kongeligt Brev af 1543 til Lensmanden Hans Stygge paa Silkeborg hedder det, »at thend Christen Blomandt, som hand haffuer siddendis paa Sylkeborig och kirkeneffuen haffuer suoren Trolldom offuer, alt hand holder hannom udj hegte eller borgen, indtill saa lenge thil god mænd haffuer giordt mats (Majestæts) beffalninge fult, som nu sculle granske forfare och dømme paa thend sag om hand er skyldig eller uskyldig«. Og i Slotsregnskabet for 1632—33 omtales Istandsættelsen af »Fangetaarnet« eller »det Kamer udj Borgestuen (d. v. s. det Hus, i hvilket Borgestuen fandtes) som Fangerne skall sidde udi«.

Lad mig i Forbigaaende sige et Par Ord om dets Udseende og Montering. Ogsaa efter Slotsregnskabet. Det var »klædt ombkring medt Fieller, dertil store Spigger«. Der var »6 Jerren Stenger for samme Kamer Winde« (Vindue). »Bundj Smed« paa Silkeborg har lavet »3 Boldter« til Fangerne, »Klyffuer som Boldten gaard igiennem paa Beenen — — — noch

en Hand-Knude« (Baand til Haanden). Strafferedskaberne har man ogsaa søgt at holde i Orden. Bundj faar samme Aar betalt »5 store Spiger at slaa Hoffuedet till Threehesten«. Desuden er der brugt 5 Pund Jern »til spanske Kappe at beslaa«.

Dog ogsaa efter at Familien Fischer 1664 havde faaet Fæstegods i Linåa Sogn og var blevet Slottets Ejer, benyttedes Fangehullet i Silkeborg til Herredets Forbrydere. Det fremgaar bl. a. af en Mordsag fra Farre i 1667. Det er en ældre Mand, Laurids Fogh, som er bleven myrdet af sin unge Hustru og hendes Elsker, Rasmus Pedersen. Elskeren bliver sat fast paa Slottet. Et Vidne, Anders Jensen Hoelbech, »tiendes« (ljenende) paa Silkeborg, vidner, at R. P. »var heftet med Bolt om begge Benene och en stor tyck Jern Ring udenfor Fellingerne paa same Bolt och Loes for sambt en tyck Jern Lencke om Boltten imellem bege Benen och siden en sterch Krampe slagen fast udj en Stolpe, der foruden haffuer weret forwaridt med Haand Knude och Loes«. Det var altsaa ogsaa dengang et velforsynet Fængsel. Imidlertid — trods Laase, Boldte, Lænker o. s. v., og trods det, »at han har været forsynet med Wagt Nat och Dag« er R. P. dog undsluppet. Et Syn har set det hele »gandske synder brecket«.

Senere — 1707 — omtales »Stochuset i Galtten«. Det har maaske været sammenbygget med Tinghuset. Huset, som Fangehullet findes i, er saa stort, at det kan tyde derpaa. Det siges nemlig at være 10 Spænder langt og have 11 Kaabel Døre, 2 Skorstene og 8 Vinduer. Den elendige Forfatning har det i alt Fald haft tilfælles med Tinghuset. Det mangler Tømmer, Bjælker, to Døre og alle de Vinduer, der er Jærnstænger for. Galtten Mænd forklarer paa Tinget, at

onde Mennesker »uden- och indenbyes om Nattetider kan føre bort deraf saa meget de lyster dem uafvildende«. De kan ikke altid staa og holde Vagt om det, de skal passe deres »Aul och Bierring — — och de maa dog om Natten have nogen huile«. I 1714 omtales Stokhuset igen. Et Syn meddeler, at fire Spændende af det er brøstfældige.

• Det er meget sandsynligt, at Stokhuset ikke har gjort Tinghusets Flytning til Hcmstok med. Thi allerede inden Retten sattes der, bruges jævnlig »Portstuen«, som allerede er omtalt, paa Slottet til Opbevaring af Syndere, der sidder og venter deres Dom.

Hvorledes denne »Portstue« var indrettet, og hvilke Bekvemmeligheder den bød paa, kan jeg ikke oplyse noget om. Men jeg ved, at her sad 1747 Brovogteren fra Resenbro, Thomas Sørensen, da han første Gang — som Delirist — blev taget i Forvaring af Retten, og anden Gang, da han — vel ogsaa i Delirium — dræbte sin Hustru og en Kone fra Gødvad. Her modtog han sin Dom, der lød saaledes: Hands højre Haand levendes af Skarpretteren afhugges, dernæst hans Hoved, hvilket alt sker med Øxe, siden bør hans Legeme ved Natmanden nedgraves ved Retterstedet og hans afhugne Hoved og Haand sættes paa Stage oven over dend jordede Krop«.

Og her sad samme Aar en lille ung Pige fra Haarup, en fattig Husmandsdatter, som var bleven frugt-sommelig ved Hans Jacob Bæhr — en Gaardmands-søn fra samme By —, og som saa fødte i Dølgmaal og dræbte sit Barn i sin Tjeneste hos Præsten Fabisch i Gjern. Og her blev Staklen, der efter Præstens Sigende ellers var en god Pige, der bad sin Morgen- og Aftenbøn, atter besvangret, denne Gang af Fangevogteren Rasmus Hald (en gift Mand) fra Gram. Her

modtog ogsaa hun sin Dødsdom. En Historie, der, skønt den er fortalt i Tingbogens tunge, ubehjælpssomme Sprog, griber stærkt.

I dette Fangehul indlogerede man omstrejfende Folk, der blev grebet i Betleri. Her boede i 1762 en hel Flok — to Halvbrødre med deres Koner og det ene Pars Datter, som efter aarelang Omstrejfen, ernærende sig ved »Viol-Spil, Notleri«, »flekkeri« og Tiggeri, var tilfældig samledes i Virklund — til de alle, paa den unge Pige nær, fik Viborg Tugthus. Den ene Kone paa Livstid.

I dette Porthus havde altsaa en Mand som Rasmus Hald Tilsyn med Fangerne. I 1748 var Fangevogteren Johan Ditlev Kyhl. Han fraterniserede stærkt med Fangen Marie Feldballe fra Skanderborg — der var sat fast fordi hun forførte især unge Piger til Drik og »anden Udyd« — var Kammerat med Hestetyven Søren Pedersen, som benytter Tilladelsen til at »gaa ud paa Naturens Vegne« i saa stort Omfang, at han bliver borte en hel Nat. Han bander, drikker, mishandler sin Kone med Hug og Slag og faar tilsidst Viborg Tugthus i 3 Aar.

Her i dette Fangehul huserer omkring ved 1760 en Fangevogter, Jens Nielsen, der truer sin Kone paa Livet med en Øxe, saa hun ikke tør være hos ham om Natten, og her faar han tilsidst selv sin Dom, som lyder paa Arbejde i Jærn i Fredericia i to Aar.

Portstuen synes ret ofte at have været et uhyggeligt Appendiks til Retssalen paa Slottet.

Ved Rettergangen paa Herredstinget fandtes altsaa, som allerede berørt, det sædvanlige Apparat: Herredsfoged, Herredsskriver, Tinghører, Skurs Nævninger¹⁾,

¹⁾ Bisiddere, hvor det gjaldt Retsforfølgning til Nam (Pantning).

Rans Nævninger¹⁾ og Sandemænd²⁾). Linaa Sogn ydede ogsaa i lange Tider sit Bidrag til Apparaten. Som Ret og rigtigt var. Rettens Bisiddere skulde jo helst hentes — naar Hensynet til deres Klogskab og Retsind ikke blev gaaet for nær — fra Herredets forskellige Egne. Linaa Sogn er jævnlige repræsenteret. Af Sandemændene i 1636 er en fra Mollerup, Peder Nielsen. I 1667 var en af Rans-Nævningerne fra Linaa, »Rasmus Pedersen, Leno«. 1669 bor begge Skurs-Nævninger i Sognet: »Peder Jensen Kremer, Leno, og Anders Jensen, Lauen«. 1670 er »Jens Piersen af Leno« den ene Skurs-Nævning. Og af efterfølgende Fortegnelse over Rettens Mænd i 1674 vil man se, at der tages næsten mere end skyldigt Hensyn til Sognet:

Niels Gregersen, Gjern, Herredsfoged, Peter Frandsen, Storning, Skriver, Anders Bonde, Tinghører. Sandemænd: Anders Ollufsen, Vissing, Niels Pedersen, Mollerup, Niels Lauridsen, Haarup, Olluf Piersen, Holmstol, Niels Mogensen, Farre, Søffren Jensen, Mollerup, Laurids Lauridsen, Skjellerup. Den ottende (der var altid otte) »er ved Døden afgangen« staar der tilsidst. Det var den før omtalte Laurids Fogh i Farre, som blev myrdet af sin Hustru og hendes Elsker. Skurs-Nævninger: Jens Søffrensen, Dallerup, og Christen Pedersen, Farre. Rans-Nævninger paa Skanderborgsiden: Laurs Rasmussen, Farre, Rasmus Jensen, Lyngby, Niels Michelsen og Svend Peersen, Dalbygaard, og Laurids Sørensen, Laven til Vargierd³⁾). Linaa Sogn er jo rigtig pænt repræsenteret — med fem — i denne Fortegnelse. Og saavidt jeg kan skønne, er det blandt Sognets anseligste Mænd, der er valgt.

¹⁾ Nævninger i Rans-Sager.

²⁾ Retsvidner, udnævnte af Herredsfogden.

³⁾ Maaske Suppleant.

Historisk Samfund trænger til flere Medlemmer. Vi er i Øjeblikket ca. 850; vi burde være mindst 1000. Jo større Historisk Samfund bliver, des større og bedre bliver Aarbogen, og des flere Møder kan vi holde.

Virk derfor for Tilgang af nye Medlemmer i Deres Kreds.

Kuponen bedes benyttet og i udfyldt Stand sendt til

Bibliotekar *Ejler Haugsted*,
St. Pauls Kirkeplads 7,
Aarhus.

Undertegnede ønsker at blive Medlem af *Historisk Samfund for Aarhus Stift* og anmoder om at faa tilsendt

Aarhus Stifts Aarbøger XI. 1918

pr. Postopkrævning (2 Kr. 24 Øre).

Navn: .....

Stilling: .....

Adresse: .....

Ønskes ældre Aarbøger?

Til nye Medlemmer sælges *enkelte* ældre Aarbøger til halv Pris 1 Kr. pr. Aarvog. Aarbøgerne 1910 og 1917 er udsolgt. 1908—09, 1911—16 sælges for 4 Kr. Fælles Indholdsfortegnelse findes i Aarbogen 1918.

Senere toges Bisidderne indenfor en snævrere Kreds. Claus Jessen — den omtalte Herredsfoged — indførte en anden Praksis. Han flyttede jo stærkt omkring med Tingstedet og tog saa Tingmændene i dettes nærmeste Omegn. Saaledes et Aar alle 8 Sandemænd fra Sabro, et Aar fra Skanderup, et fra Sjelle, et fra Dallerup o. s. v. Og senere, særlig fra det 18. Aarhundredes Midte og op til dets Slutning, da Skanderborg var Tingstedet, var det blevet Regel at tage dem fra Skanderborg By og nærmeste Omegn. Det maa jo ganske vist siges at have været en Lettelse, at Bisidderne ikke tages fra de fjernt liggende Egne. Nogen egentlig Løn gaves ikke for Bestillingen ud over Frihed for Herskabets Egt og Arbejde — i Silkeborg Len indtraadte denne Lempelse dog først i 1631 og endda med Forbehold. I den kongelige Forordning hedder det: »dog hermedt icke mendt, naar wi med vores Fadburd (Fadbur) rejgser igiennem Landet« — og der var jo ofte lang og træls Vej til Tingstedet. Men det betyder vel ogsaa, at man efterhaanden tillagde Bisidderne mindre Betydning. Herredsfogderne blev Mænd med Universitetsuddannelse, og Afstanden mellem dem og de menige Retsmænd blev større end mellem disse og de Mænd af Folket, der tidligere var Rettens Formænd. Tilslidst gik det over til de to Bisiddere, Retsvidnerne, som vel i Reglen var gamle Mænd, der egentlig kun behøvede at være vaagne, naar de skulde underskrive Retsprotokollen.

Herredsfogderne var i den ældre Tid vel oplyste, lovkyndige, skrivedygtige og ansete Bønder. Det første Herredsfoged-Navn fra Gjern Herred, jeg har truffet, er Jesper Pedersens fra Oustrup. Han nævnes i 1636 paa en Liste i Silkeborg Lensregnskab over Herredsfogder, Delfogder og Birkefogder i Lenet, som

faar aarligt Afslag i Landgilde. Hans Navn findes ogsaa i det Afsnit af denne Afhandling, som behandler Bøndernes Ydelser. Han er en af dem, der tager Syn paa Ødelæggelserne efter Krigen 1643—45. Efter ham følger en ved Navn Henrich Lauritzøn, Kalbygaard. Men heller ikke af ham er der stort mere end Navnet tilbage. Han er Herredsfoged i 1650 — hans Bestalling er dog først konfirmeret 1663 —, og jeg har da truffet ham som Vidne angaaende øde Gods ved Silkeborg. De »thuende Husse ved Silkeborg Jørgen Bødcher och Rasmus Remsnider paa bode ehr och øde«, siger han. Den næste i Rækken har sikkert været den før omtalte Niels Gregersen i Gjærn. Han nævnes paa Listen fra 1636 som Delefoged i Tvilum Birk. Som saadan klages der over ham i 1657 til Lensmanden Mogens Høg paa Silkeborg, men Cancelliets Brevbøger, hvori det nævnes, oplyser ikke nærmere, hvad Klagen gaar ud paa. Det maa ikke have været noget graverende, da det ikke hindrer ham i at blive Herredsfoged. Han ansættes 1666, men faar først kongelig Confirmation paa Bestallingen i 1670. Han har allerede da været en ældre Mand. Da han afgaar i 1680, betegnes han i Amtmand Friderich Ulrich Schultz' Indstilling som gammel og skrøbelig. Han synes at have været en velstaaende Mand. I Matrikullen af 1664 ses det, at han har ejet den Gaard i Linaa, som Obrister Preen beboer, og Tingbogen af 1670 fortæller, at han har mange Penge tilgode rundt om i Jurisdiktionen. Man kan dog ikke se, om det er ligefremme Laan eller udlagt Landgilde eller anden Ydelse. For Linaa Sogns Vedkommende alene ser hans Tilgodehavende saaledes ud:

Laurids Brøger i Skjellerup 36 Rdl., Peder Cremer, Linaa, 8 Rdl., 6 Aars Rente og 4 Skpr. Plovhavre,

Rasmus Soelgaard, Linaa, 4 Rdl., 8 Aars Rente og 21 Skpr. (?)

Hvorledes han har været som Dommer, ved vi ikke. Den eneste Kritik, jeg kender over hans Virksomhed som saadan, er en Udkældning af Else, Christen Mogensens Hustru i Skanderup. Han har i 1667 tildømt hende en Lejermaalsbøde, og hun kvitterer med Ønsket om, at han »maa faa en Ulycke och en Diævelsfærd«. Tillige kunde hun lide at se ham »baaret bort paa en Bore« (maaske en Ligbaare). Men da hun for sine fromme Ønsker bliver forvist fra »Sogn, Herred och Len«, er det sandsynligt, at hun er en ganske gemen Klafferske, og Niels Gregersen en Hædersmand. Han bruges i alt Fald som Sættedommer ved Skanderborg Birketing 1668, da Hieronimus Pjal (?) — sagtens Skovrider eller maaske Birke-dommer — »skal were skeed Offerlast oc Skade i voris (Kongens) Werbff (Hværv) och Bestilling i Diurhaffuen der sammesteds af Søffren Jensen och hans Søn Mathias Søffrensen«.

En Mand ved Navn Niels Rasmussen, Brabrand, er, iflg. Jul. Bidstrups: Fortegnelse over Retsbetjente og Magistratspersoner, i 1675 bleven ham adjungeret og skal succedere, men »da han optræder dumdrstig som ret Herreds- og Birkefoged«, bliver Expectancebrevet i 1680 ham frataget.

Niels Gregersens Søn, Anders Nielsen Vendelboe, følger ham saa i Tjenesten, og efter ham kommer Mathias Friis, som altsaa tillige er Herredsfoged over Framlev Herred o. s. v. Hans Bestalling er af 1687. Om disse to ved vi heller intet ud over Navn og Embedstid.

Men efter dem følger en Mand, der staar stort Gny af. Det er den tidligere omtalte Claus Jessen i Galten.

Hans egne Trætter fylder mange Sider i Tingbøgerne og liver svært op i de gamle Folianter. Hans Liv synes at være gaaet hen i evig Kiv og Strid, og han har øjensynlig boltret sig i Spektaklerne som Fisken i Vandet. Et godt Hoved har han sikkert været, han forhører godt, og hans Svar, naar han selv bliver forhørt, er ofte udmærkede og fulde af Vid. Men en stejl Kanaille har han altsaa været overfor baade store og smaa, ikke mindst overfor de første, hvad der da ogsaa tilsidst blev hans Bane, og hans Retsindighed og Retfærdighed stod sikkert ofte paa svage Fødder. Naa — Tingbøgerne giver selvfølgelig et ret ensidigt Billede af ham. De beskæftiger sig jo i det hele taget ikke ret meget med Livets gode Sider, saa han skal vel ikke dømmes blot efter den Side af ham, vi ser gennem Tingprotokollerne. Men efter disse at dømme er det i alt Fald mærkeligt, at han har faaet Lov at beklæde Embedet i saa mange Aar, som han gjorde.

Han ansattes 1695, og allerede 1696 fortæller Tingprotokollen — som jeg har det meste af min Viden om Cl. J. fra — om en Strid, han har med sin Ting skriver Olle (Oluf) Hansen, Sorring. Det er angaaende den sidstes Førelse af Tingbøgerne i en Sag mellem Sr. Jens Terchelsen af Skanderborg og Hr. Jacob Fog (Præst i) Lenno (Linaa). Sagen er ved en Sættedommer og Sætteskriver ret vrøvlet refereret, men det synes, som om Cl. Jessen har rejst Beskyldning mod Olle Hansen for paa egen Regning efter Retsmødet at have tilført Protokollen noget ulovligt og usandfærdigt og derved givet en falsk Fremstilling af Sagen. Cl. Jessen gør for Sættedommeren, Peder Frandsen i Søballe, sin »Saligheds Ed paa, at dette Blad, Side 12 d. 4. Juli, var, da han sidst saa det, hvidt og ubeskrevet«.

Hvis Cl. J.s Paastand havde haft noget paa sig og kunnet bevises, maatte det vel have kostet Skriveren Embedet. Men han sidder endnu i mange Aar urokket paa sin Skriverstol. De to Retsbetjente, som nok ikke har noget at lade hinanden høre, forliges efter lange Forhør »ved got Folckes Raadelse og i Regiments-skriverens Nærværelse«.

I 1697 har Cl. J. ikke mindre end tre Vikarer i Embedet, »saasom berettes, at hand er heel svag och ei selff til Tinget kan komme«.

Der er forskelligt ved disse Vikariater, som faar en til at gætte paa Simulans fra Cl. Jessens Side.

Samme Aar — d. 15. Juni — er han af Monseur Christian Fischer, som ikke længe efter, ved Viborg Landsting, blev dømt for Krybskytteri, »inviteret med andre got Folck« til et Selskab paa hans Gaard Laven Hovgaard, Linaa Sogn. Cl. J. har sikkert drukket lidt rigeligt ved Gildet. Tingbøgerne oplyser i alt Fald, at han var »meget ubesindig och søgte at indvichle sig paa persohner, Særdeles paa Hr. Regimentsskriver Laurits Ditlev Møller, Dallerup, og Thomas Fischer (til Allinggaard) och var meget uroelig, och at han formeentlig var meget uhøflig imod En deel fruentimmer, baade vertinden saa och Præsten Hr. Niels frises Hustru I skaarup, och andre klagede sig offuer hans ubesindig Hastighed« (Hidsighed). Han skal bl. a. have stødt Marie Fischer — en Søsterdatter af Værten — for Brystet.

Da Jochum Fischer, Studiosus, Søn af ovennævnte Thomas F., faar Claus Jessen med sig ud i Gaarden og søger at tale ham tilrette, trækker Cl. J. sin Degen og vil gaa løs paa J. F. Denne faar imidlertid Kniven fra ham, brækker den »och kastede dend offuer et stakit-werk«. Jochum F. selv »hafde ingen gever

(Vaaben) hos sig, mens han gik ud med sine bare Hænder«. Under Retssagen, som Cl. J.s grove ubehøvede Opførsel og Sammenstødet i Gaarden affødte, føres ganske vist ogsaa et enkelt Vidne i Cl. J.s Favør, og det er nok muligt, at Thomas F. ikke har behandlet ham særlig lempeligt, selv om han ikke har brugt Vaaben paa ham. Men det ser i alt Fald ikke godt ud, at Rettens Haandhæver skal for Retten for brutal og usømmelig Opførsel ved et Gæstebud, hvortil han er indbudt.

Sagen ender med et Forlig. De to Herrer giver hinanden Haanden og lover for Fremtiden at leve i god Forstaaelse med hinanden. Den brudte Degen maa Jochum F. dog betale med 20 Rdlr.

Endnu engang i 1697 ser vi Cl. J. optræde i Retten som den ene Part i en Sag. Han synes her at have været paa den rigtige Side af Plankeværket, hvad Stridens Udgangspunkt angaar. Men hans lidet klædelige »Hastighed« er atter paa Spil.

Anledningen er en af de hyppig forekommende Trætter angaaende Stolestaderne i Kirken, her Galten Kirke, som Cl. J. søgte. Præsten i Storring og Galten, Chr. Nielsen Bøgg¹⁾, advarede fra Prækestolen Menigheden, at de efter Tienesten vilde bliffue tilstede, hvilket och skeede, och da Sang och bøn hafde Ende, Kom Præsten gaaendes ned ad Kirkegulvet och der blef staaendis ligg ved døren, hvor han tilspurdt, hvorledes det haffde sig med det stoelstade som madtz Sørensens hostru Niels pedersens och peder Sørensens hostruer hafde (Del) udj Effterdi man fornemmer, at Konerne trættes om Gangstadet, och sagde Præsten saa, det gaar aldrig an, at Madses Kone skal sidde

¹⁾ Præst i Storring 1695—1708.

nedenfor de andre, thi Gangstaden hører til Madtzes Gaard«.

Tiden holdt stærkt paa Rangforordningen paa det Sted — Kirken —, hvor den mindst burde hævdes. Det var almindeligt, at den, der ejede Stolestaden — eller betalte Kirken for det — sad, om jeg saa maa sige, i første Parket: den yderste Plads, nærmest Kirkens Midtergang, hvorfra man jo bedst kunde have Øje med dem, der skred op ad Kirkegulvet, og følge det, der skete ved Døbefont og Alter. Siden sad man saa ind ad Væggen til efter Gaardens eller Bolets Størrelse. De nederste Stole og Pulpituret — om et saadant fandtes — var til Brug for Inderster og Tjenestefolk. Dog kunde man ogsaa undertiden se, at gamle Folk — trods deres mindre Formue og Gaard — sad yderst i Stolen.

Her i Galten Kirke har Striden staaet mellem den yngre betalende eller Hartkorns-store Fru Mads og en ældre ikke- eller mindre-betalende eller Hartkorns-fattig Kvinde.

Da Chr. Nielsen Bøg har holdt sin Tale »ligg for Døren«, optræder Claus Jessen, som altsaa har været i Kirke den Søndag, og bemærker til Præsten, at »det skete neppelig (at Mads' Kone Kone kom til at sidde yderst), thi Loven siger, at de unge skal ydmyge sig for de gamle«.

Om det er Moseloven eller Chr. V.s Lov, han her henviser til, har jo mindre at sige, især da han optræder paa den gamle Kones Vegne. For saa vidt er alt godt. Men det udarter til et større Skænderi mellem Gejstligheden og Øvrigheden, som fortsættes gennem Kirkedøren ud paa Kirkegaarden og ender med en Retssag. »Ved gode venners Imellemhandling« ophæves dog Sagen, og de to Mænd giver hinanden

Haand til Forlig og lover »rolig Omgængelse i Fremtiden«.

I 1701 er han igen indviklet i en Voldssag — denne Gang med Regimentsskriver Laurids Ditlev Møller fra Dallerup — som dog ikke kommer længere end i den gejstlige Ret. I Sagen var nemlig Præsten i Alling, Laurits Justsen Gylding, ganske uskyldig bleven indblandet, og naar en af Kirkens Mænd fik noget med Retfærdigheden at gøre, skulde der først forsøges Afgørelse ved en Ret, hvor kun gejstlige Personer førte Forsædet. Vi holder os her til det, »Giern Herreds Justits Protokol« beretter om Sagens Forløb.

De gejstlige Dommere er her Præsterne Magister Clemen Poulsen, Linaa (paa Provsten Niels Friis' Vegne), Søren Ottesen Grønbech, Røgen, og Mads Henningsen, Hammel.

Stævningen, som Rettens Formand, Cl. Poulsen, udsteder til de paagældende, udtaler bl. a., at Laurids Ditlev Møller, som »residerer udi Dallerup« ønsker Præstens i Alling og Hustrus »sandfærdig Vidnesbyrd om det, som afvigte Løfverdag d. 16. Martij mellem hannom« og Claus Jessen »passerede, och hurledes hand och hans medfølgere af bemeldte Herreds-foget blefue accomoderede (?) och paa deres Rette Hjemvei ofuerfalden«. De paagældende stævnes til Dallerup Kirke (Cl. Poulsens Annexkirke) til d. 26. April førstk.

Der møder da ogsaa Regimentsskriveren, repræsenteret af en Jep Hansen af Viborg, Præsten i Alling »med sin kiere Hustru dydædle Hæderbaarne Matrone Anna Erichsdatter« og »Sign. Claus Jessen, kóng. Mag. Herretsfoget offuer Giern Herridt«.

Varselsmændene (Stævningsmændene) Søren Peder- sen og Rasmus Rasmussen af Toustrup bevidner »med opragte finger«, at Stævningen er de paagældende

lovlig forkyndt. Saa kaldes Alling-Præsten og hans Kone frem, og efter at de ogsaa har aflagt Eden efter Lovbogen, saavel som de andre tilstedeværende Vidner, fremlægger de en skriftlig Attest angaaende den Del af Sammenstødet mellem Herredsfogden og Regimentsskriveren, som de har overværet.

Attesten lyder saaledes:

»Som Hans Kong. May.ts Regimentskriffuer Velædle Laurits Dittleusen af Dallerup ved loulig stefne-maale har været min og min Hustru Anne Erichsdr.s Attest begiærendes om dend offuerlast Kong. May.ts Herritsfoged Claus Jessen imod hannom har begaaet, saa er det begge vores sandfærdige Vidnesbiurd, at velbemeldte Regimentsskriffuer med Hr. Rit-Mester Pouet og bemeldte Herridsfoged afvigte Løffuerdag den 26. Martij var til Skifte her paa Ryttergodset i Alling, som samme Dag blef holden efter Rytterbonde Christen Andersens afgangne Broder Thomas Andersøn og Søren Sørensen imidlertid og som beige de gode Mænd efter min og min Hustrues Begiering hafde faaet et maaltid Mad hos os i præstegaarden, var de allesammen gode Venner og icke fornåm andet end til største Høflighed og Civilitet af Regiments-Skriffuer Imod Herridsfogden«.

Saa forlader de fremmede Præstegaarden, og Attesten fortsætter:

»Regimentsskriffueren og hands fuldmægtig Søren Lauridsøn kiørte paa en Vogn, Rit-Mesteren og Herridtzfogden Reed huer paa sin Hest bort, ungefær 2 timer dereffter da det var mørkt og ieg var gangen till sengs kom Regiment-Skriffueren med Rit-Mester Pouet tilbage igjen kiørende paa samme Vogn, og da Regiment-Skriffueren kom ind i stuen som ieg laa paa min seng, klagede de og Rytterbonden Christen Andersen som kiørte for ham og hans fuldmægtig bort herfra, over at de paa veien udi marchen ganske voldelig var offuerfalden, og da vi fik lius optændt viiste hand sin høiere haand frem saae ieg, at hand var meget ilde hugget et stort hull igiennem Handsken, som sad paa haanden og udi Pege-fingeren et stort huggen skade paa det inderste Leed ved Haanden indtil Beenet, som ieg Anne Erichsdr. siden Handsken var afftrecket 2de gange for-

bandt, førend Blodet vilde stilles. Hands Lif Kiortel Vest og Reisekiortel var iligemaade ganske blodig, strax efter kom Herritzfogden, som fra sin Hest og uden Hirtsfenger var gangen ind i Kamret, hvor Regiment-Skriffueren var og med mange ukvems Ord truede og undsagde. Saa kom Regiment-Skriffuerens Fuldmægtig Søren Lauridtsen paa en Hest ridendes fra Tørring klagede at Herritzfogden hafde jaget ham fra Vognen, og saaledis som meldt er offuerfaldet baade Hands Husbonde og Kongens Bonde, som iligemaade og var hugget i Haanden, (og) sagde til Herridtzfogden: du haffuer saaledis forholdt dig, som du aldrig kand forsvare, greb Herridtzfogden nogle gange efter ham, og alligevel Regiment-Skriffueren ofte bad om fred, saatog dog Herridtzfogden efter hvad hand kunde faae at slaae med i Kamret og fik en ildklemme fat ved dend nederste ende, og vilde slaget Søren Lauridsøn i Hofdet med dend stor ende, dersom icke Regiment-Skriffueren og 2de Mænd Lauridtz Pedersen Dyr og Knud Lauridsøn, som i det samme af Byen for Vold at stille, indkom, det hafde hindret, sagde derhos med mange uschikelige og Brutal ord hand skulde dog faa en ulycke, huilchet er saaledes i ald sandhed passeret og imod voris Villie i voris huus tilgaaet saa sandt hielpe os Gud og hands hellige Ord!

Af det paafølgende langstrakte Forhør, som altsaa Magister Poulsen leder, faar man et Billede af det, der er foregaaet ude paa Vejen, der førte ad Dallerup og Galten til.

Vognen kørte foran, Herredsfogden og Ritmesteren red bagefter. Begge sikkert ret stærkt paavirkede af Drikkevarerne fra Bordet i Præstegaarden. Ritmesteren dog mest. Han falder nemlig af Hesten. Claus Jessen brøler »Holdt« til Kusken og melder, at Ritmesteren ligger paa Jorden. Fuldmægtigen springer af Vognen og forsøger sammen med Cl. J. at hjælpe den faldne Soldat. De tager ham under hver sin Arm og prøver at stable ham paa Hesten igen. Men det vil ikke lykkes. Han kan ikke sidde fast. Staa kan han formodentlig heller ikke. Han maa altsaa op at køre.

Fuldmægtigen løber saa tilbage til Vognen og beder Kusken vende og faa Ritmesteren paa. Kusken begynder at vende. Vejen har vel været smal og vanskelig at manøvrere paa, og det gaar Cl. J. for langsomt. Han bliver, ligesom i Lavenhovgaard, »hastig«, trækker sin Hirschfænger og hugger til baade Kusk og Heste. Og da Regimentsskriveren raaber: »Hold inde Cl. J.«, hugger han efter ham ogsaa. Han prøver at bøde for sig med sin Stok og beder om Fred; men Cl. J. lader sig ikke sige. Han er ganske rasende og saarer altsaa baade Kusken og Regimentsskriveren. De faar omsider Kaarden vristet fra ham, men saa gaar han løs paa dem med en Sten, som han dog ikke naar at gøre større Skade med.

De faar endelig vendt og Ritmesteren pakket ind i Vognen, og de ruller saa tilbage til Alling Præstegaard og afstedkommer, som vi allerede har set, stor Forstyrrelse der.

I Dallerup Kirke er Claus Jessen mere medgørlig end i Alling Præstegaard. Han erklærer nemlig, at »dersom Regimentsskriveren skulde være sket noget for nær«, vil han paa Stedet »give ham en billig Satisfaction« for at undgaa »process och bekostning«. Har han »i denne Sag Toucheret sin Modpart skulde det være dødt og magtesløst«. Regimentsskriveren gaar ind paa Forlig paa de Vilkaar, »at Sign. Cl. J. herefter ved alle Samlinger« — han ved af Erfaring, at Cl. J. kan i Gildelag være lidt farlig at have med at gøre — »lade ham og hans Fuldmægtig med Fred, og at Sign. Jessen ingen af dem enten med ord« — de kender ogsaa hans slemme Tunge — »eller gierninger ved sig selv eller ved andre skulde af-frontere, saafremt han for en ærlig Mand iblandt redelige folck vilde passere«.

Dette lover Cl. J. »ubrødelig« at holde. Og saa klaskede de hinanden i Haanden.

I 1703 er det galt igen. Men paa et andet Felt.

Et Kvindfolk, Kirsten Andersdatter, beskylder Cl. J. for at have besvangret hende.

Cl. J. synes allerede dengang at have haft mange Fjender, og disse griber med Begærlighed Historien og kolporterer den Egnen rundt. Imellem Kolportørerne er hans gamle Ven Præsten Chr. Nielsen Bøg, Regimentsskriver Rasmus Holmer, en Mand, der hedder Hans Morten Werner o. m. fl. Cl. Jessen indstævner dem alle, hver med sin Paategning: Werner, at han med en »æreløs Quinde skal hafve tillagt hans persohn adskillige løsagtige och Løgn-agtige beskyldninger«, og Regimentsskriveren, at han »haver indmænget sig i saadan handel«. Og Regimentsskriveren og Præsten Bøg lader han desuden vide, at han kunde, hvis han vilde, have en Del at afgøre med dem »polletien vedkommende med videre, saasom Skovsager, Consumptions Besvigelse, och deres Forhold i Embedet«. Cl. J. bruger altid et kraftigt Sprog. Som Sættedommer i Sagen beskikkes Niels Jensen, Toustrup Mølle.

Cl. J. frier sig saa ved at gøre »sin Ed med Oprakte finger at hand icke har vaaren aarsag til Kirsten Andersdaatters fruchtsommelighed eller er fader til det barn, som hun har sagt sig at være med«. Kvindfolket skal da nok ogsaa, efter et Par Vidners Forklaring, have været af den Slags, der »altid har søgt at sætte folck skandflish paa och være en Kieldtring«, saa han til sine mange andre Forseelser ikke faar Mened tilført ogsaa. Men det er jo aldrig heldigt for en Øvrighedspersons Position, at hans Navn indblandes i den Slags Sager.

Kvindfolket blev efter Lovens 6. Bog 21. Cap. 7. Art. dømt til 3 Mk. og des foruden 3 och fyrgetyve lod Sølf, og huis hun icke hafver at bøde med, da bør hun at slaas til Kagen och bære steen af byen«. Det er formodentlig blevet til Kagen og Stenene, da hun vist var en fattig Husmandskone.

Samme Aar — 1703 — faar Cl. J. Lejlighed til at kvittere for Præsten Bøgs Hjælpsomhed i Paternitets-sagen. Han forbyder Bøg — iflg. et kongeligt Forbud mod Overdaadighed ved Gilder, som ellers ikke synes at blive respekteret — at holde stort Bryllup — hans Datters — i sit Hus. Præsten tager da heller ikke Forbudet til Følge. Der var rigeligt med Mad og Drikke, fint Selskab, formentlig Egnens bedste: »4 Borde som var fuldt af folck omsat, och hafde de sex Retter mad paa hvert bord«. Af Gæsterne nævnes: Hr. Christen af Sielle¹⁾ og hans Datter, »skollemester Hr. Mogens²⁾ af Skifholm och hans hustru, Prosten (Provsten) Hr. Jens' Hustru, Hr. Jens harløf af aars (Aarhus) och hans hustru Sidsel Michelsdr. och — — — Hans nissen, Hr. Jens, Mads L . . . af harlefhollem, Peder Povel-sen af Veng, Just dejgn (Degn) af frambløf, Magister Niels³⁾ af Feldballe (ved Grenaa), Regimentsskriver Rasmus Holmer og Hustru«.

Cl. J. sørger for, at Præsten faar en Bøde.

Ind imellem disse, for Cl. J. mere eller mindre mislige Sager, kommer saa en enkelt, hvori han tager sig bedre ud, ja, hvor det straks synes, at han optræder som den Retfærdighedens Vogter, han bør være.

¹⁾ Chr. Madsen Sommer, Præst i Sjelle 1679—1720.

²⁾ Formodentlig en studeret Mand, da han medgives dette »Hr.«

³⁾ Niels Pedersen Galthen af Galten. 1702—1729. (Meget berømt som Taler, kaldtes »Den guddømmelige Mester«.)

Regimentsskriver Holmer har ikke glemt sit Nederlag som Vidne i Sagen med Kirsten Andersdatter. Han forbyder kort efter Herredsfogden selv at udnævne de menige Retsbetjente uden Sanktion fra hans Side.

Dette er aabenbart et Indgreb i Cl. J.s lovlige Ret, og han anlægger Contra-Søgmaal mod Holmer, og vinder Sagen. Endvidere tager han nu Anledning til at komme sin Modstander tillivs angaaende en hel Del ulovlig Ægtkørsel, han fordrer af Rytterbønderne.

Da det under Sagen kommer frem, hvorledes Bønderne i denne Egn — ogsaa i Linaa Sogn — overbebyrdes med disse Kørsler, vil jeg anføre et Par Vidneførsler, Kørslerne vedkommende.

Søren Nielsen, Høver, klager over at være taget fra sin Høst. Han »gik och meyde Biug i den bedste høst. Han maatte afsted med Bæster og Vogn« til Storning til Regimentsskriveren, hvor han henter en Gulvmester (?), som han maa køre til Farre, og desuden maa han bringe Brev til Røgen.

I Bygsæd maa samme Mand gøre en Rejse til Dallerup, »lade Ploug och bæster ligge« og køre »2de Nye heste tyder (Tøjre) och 6 øgpuder (Stavtøj) som nyelig var kommen fra Aars (Aarhus) . . .«

Han kører sammen med andre Bønder for Ritmester Alhfeldt »i Rugsædstide fra Høver til Herskind«.

Bendt Johansen — og flere — klager ogsaa over at have faaet Bud i Rugsædstid at køre »med samme Hr. Allefeldt med hans famillie och baggage.« De vægrer sig og vil tale med Regimentsskriveren (som har tilsagt dem), for at blive fri for Kørselen og undgaa »hug och slaug«, som de og andre Ægtbønder fik, »da de aflæssede bemelt Allefeldts baggage i høfver«, men fik det Svar, da de bad om

Køreseddel, at de skulde køre, selv om de ingen Seddel fik fra ham, ellers »skulde defvelen fare I dem«.

De bliver ogsaa tilsagt til at møde i Høver med Vogne, og Regimentsskriveren og hans Tjenere tager hver en Vogn, skønt de »hafde Indtet at førre«. —

To andre Bønder klager over, at de maa møde i Storning med Heste og Vogne. Paa den ene læssedes et Hønselus, »hvori var høns«, og den anden tog Tjeneren alene for sin Mund. De maatte køre til Linaa, »som var to mil« — — »och imidlertid kiørde Regimentsskriveren med hans Kone med fire heste for hans Vogn« — o. s. v.

Cl. J. faar da ogsaa Holmer bremset, og han maa betale 10 Rdlr. i Mulkt og Sagens Omkostninger.

Dette, at Cl. J. antager sig de sølle Fæstebønders Sag, er jo meget godt, men Sagen forringes ikke blot derved, at han ved samme Lejlighed faar Hævn over Holmer, men ogsaa derved, at han uden al Tvivl tog et lille privat Salær af Rytterbønderne for at tage sig af deres Sag. Der spørger saaledes i denne Retssag en Sølvkande, som ikke synes at have noget med den strenge Retfærdighed at gøre. Det er i en Gaard i Høver, hvor der er Begravelse. Cl. J. er i Følget. Da han har drukket en Pægl Øl af Sølvkanden, vender han sig til de andre Gæster og siger: »Hører I dette, I Dannemænd, denne Sølvkande har P. Jensen (Manden i Gaarden) foræret mig«. »Ja«, siger saa P. J., »jeg holder mit Ord, saafremt Cl. J. vil holde mig fri for Regimentsskriveren«.

Ogsaa paa andre Kanter spørger Spørgsmaalet om Salær, som Cl. J. ulovlig vil beregne sig. I 1705 er han oppe i en Sag angaaende Honorar for et Skifte i Mollerup. Det fastholdes af de paagældende, at der er betalt Regimentsskriveren i Dallerup — Cl. J.s

Modpart fra Affæren i Alling — det lovbefalede for Skiftebrevet, og at Cl. J. har faaet sin Part deraf. Men han nægter det og forlanger 1 pCt. af Boet. Hans Paastand bliver dog ikke taget til Følge.

Derimod er der nok af og til falden af til ham Salær af en anden Slags.

En Rytter i Galten havde været voldsom mod sin Kone, dundret og skældet, slaaet Møbler i Stykker o. s. v. Konen sendte saa Bud efter Cl. J. Men da denne kom, trakterer Rytteren ham med »Haargreb« — et fagligt Udtryk, Tingbøgerne af og til benytter, og som vel ikke behøver nogen Forklaring. Cl. J. støder Manden fra sig. Men saa snapper denne en Møggreb og truer Øvrigheden med den. Denne flygter. Rytteren forfølger, nu bevæbnet med en Ellestaver, som han tærsker den forfulgte med op ad Galten Gade. Og i Medgift giver han ham en Række Skældsord: Skielm, Tyv, Rakker o. s. v., og lover, han skal faa en Ulykke.

Rytteren erkender senere — som et forsonende Moment i hans Voldsomheder — at han var døddrukken under Angrebet, og beder — nu ædru — om Pardon. Ved gode Folks Mellemkomst slipper han med 20 Rdlr. i Bøde til Cl. J. og 4 Rdlr. i Sagsomkostninger.

Historien fortæller noget om, at Respekten for Cl. J. allerede den Gang har været noget ormstukket; og-saa i de lavere Lag indenfor Retskredsen.

Men endnu kan han optræde med den Sikkerhed og Overlegenhed, Bevidstheden om at være Retsfærdighedens stedlige Toppunkt giver. Det er i Kirken midt under Prædikenen, han tager Ordet.

Cl. J. er selv bleven indviklet i en Stolestade-Strid. Denne staar mellem Herredsfogden og Peder Søgaard. Konen til P. S. gør Fordring paa at have Ret til at

sidde yderst i den Stol paa Kvindesiden, hvor ogsaa Cl. Jessens Kvinder havde Plads. Der er »2de Juledag 1707 imidlertid Gudstienesten blev forrettet« udvekslet Meninger mellem Stolens Kvindfolk om Retten til Førstepladsen, og det ender med, at P. S.' Kone, Birgitte Sørensdatte, begaar »Tumult och U-skichelighed«.

Vidnet Søren Knudsen meddeler i Retssagen, som rejste sig af Tumulten, at hun »løb af sin stoell« (paa Kvindesiden, den nordre) »og ind till hinders mand (paa Mandssiden). Og et andet Vidne beretter, at hun samtidig raable, at »hun skulle ved hendis Siæl och Sallighed vide, huor hendis stoel skulle werre, inden hun Kom i Kirchen igien«.

Det var et grovt og forstyrrende Indgreb i den Galtens Præsts og Menigheds Julestemning. Der er sikkert bleven stor Opstandelse i Kirken, og det er forstaaeligt, at »vellærde Pastor Bøg« — som Søren Knudsen videre meddeler — »offuer dend tumult gich fra sin Concept«.

Da, i det kritiske Øjeblik, rejser Cl. J. siger ovre i Mandfolkestolene og »bad hannom wille kun bliffue ved hans Prediken, ded andet skulle nok finde sig siden«. D. v. s. det skulde Cl. J. nok ordne med Birgitte og Peder Søgaard.

Man forstaaer Cl. J.s dobbelte Glæde under Oprinet: at faa Birgitte fordrevet og se sin gamle Uven Præsten gaa istaa i sin Prædiken.

I 1708 indgaar der endelig til Cancelliraad, Amtmand over Dronningborg, Mariager og Silkeborg Amter, Hans Nansen, en stor Klage over Cl. J.s Embedsførelse, over »hans Forhold och Selvraadighed udj en del Poster, der icke have Lovens Forsvar med sig«.

Posterne er følgende:

1. »Han har ikke holdt Retten stædse udi det dertil opbygde och forordnede Tinghus eller i det mindste paa en stæd i Nærheden, om Tinghuset ej formedelst brøstfældighed kunde være bequem, mens i det stæd paa adskillige stæder, hvor de samme (som) ting skulde søge, lettere kunde bedrages (vildledes) fordi de icke viste, paa hvad stæd de skulde søge Retten,
2. at Endel af de stæder, hvor tinget er bleven holdet, har været udi Kroer, Møller och Smediehuse,
3. skal være taget til Stokkemænd hvem han self haffer lysted och mest i Dallerup Sogn foruden (i Stedet for) at lade sligt nyde sin Rigtige omgang fra bye til bye, och Sogn til Sogn hvorved dend Ene kunde synes at være mere fravorit (Favorit) end den anden,
4. at dend Sættfoged af Navn Niels Jensen Møller I tostrup (Toustrup) Mølle der Mangfoldig Gange haver beklet (beklædt) Retten, hverken kand Læsse self och skriffue skrift,
5. andre forhold Imod frambløf-giern herreds bønder med at oppebærge fodedkornet, som skal have verret meere end hand Effter forordning haffer haft frihed til Sambt hvad hand derfor haffer Krævit.«

Paa disse Klagepunkter indstævntes Cl. Jessen for Framlev—Gjern Herredsting d. 23. Maj 1708.

Af de mange og langstrakte Forhør fremgaar det tydeligt nok, at Klagerne paa adskillige Punkter er vel begrundede. Cl. J. har flyttet stærkt omkring med Tingdage og Klokkeslet, saa det har ofte været vanskeligt for Folk at vide, hvor de skulde møde frem, naar deres Sag skulde behandles. Og det synes ogsaa, at Cl. J. af og til har holdt Ting for lukte Døre og holdt de Vidner ude, som han, af forskellige Grunde, ikke skøttede om at afhøre. Den rige Laurs Nielsen i Mollerup er ham paa dette Punkt en farlig Anklager. Han er saaledes en Gang, da han og flere skulde vidne i en Sag, bleven vist ud af Lokalet. De prøver

paa »2de Gange at lukke Døren op, mæn den blev luckt igien«. Maaske har de forstyrret Retshandlingen ved en meget kraftig Buldren paa Døren, thi Cl. J. medgiver deres Klage den Bemærkning i Forhøret, at »deres Adfærd var forsmædelig, og de blev ikke beegnet anderledes paa dend tiid, end Loven tillader och forsvarligt vere kand for Gud och Kongen«.

Der fremkommer ogsaa Vidner, som oplyser — i Anledning af en Sag, der drejer sig om Istandsættelsen af Gjern Bro — at Tinget, som var sat »hos Smeden i Laasby, blev begyndt før tidligt«. Da løb de Holmstol Mænd rundt for at finde Tingstedet, først til Galten, siden til Toustrup (hvor Skriveren boede), og kom naturligvis for sent til Laasby Smed, hvilket var saa meget mere kedeligt, som de netop den Dag havde med sig et meget vigtigt Dokument, der beviste, at de havde ingen Pligt til at lade Broen vedligeholde. Stokkemændene toges nok ogsaa ved denne Lejlighed ganske ugenert fra Laasby. Cl. J. undskylder dette med, at der var »stor Sne«, saa de rigtige Stokkemænd kunde ikke komme tilstede.

Vidneførselen og Forhøret antager til Tider næsten Skikkelse af en Debat. Og Cl. J. er her ret i sit Es. Han har sine Svar paa rede Haand, og de er ofte gode.

Med Hensyn til Tingstedets Skiften kan de ikke rigtig komme ham tillivs. Han har jo ogsaa her Tinghusets elendige Tilstand at henholde sig til. Og som en af sine Trumfer stikker han ogsaa den daarlige Vej fra hans Hjem til Tinghuset ud. Den var, efter hans Sigende, saa ufremkommelig som ingen anden Vej i denne Egn. Man maatte ogsaa tage det Hensyn, at der var tilstrækkelig Plads hos den Mand, der skulde huse Tinget.

Noget vanskeligere har han ved at klare sine Misligheder med Hensyn til Valget af Stokkemænd. Han maa indrømme, at Dallerup Sogn ofte er bleven favoriseret her. Men han fremhæver tillige, at det er misligt, naar det kommer dertil, at de langt borte boende Stokkemænd undertiden lejer en i deres Sted til at repræsentere sig. Det har Rettens Værdighed altsaa maatte døje.

Hvad Punkt 4 angaar er han stærkt i Klemme. Amtmandens Fuldmægtig, Christoffer Lunov, som er sin Principals Repræsentant ved disse Retsmøder, gaar Cl. J.s Dommer-Vikar stærkt paa Klingen, og det viser sig, at skønt Cl. J. til en vis Grad kan retfærdiggøre sig med Hensyn til den hyppige Brug af Stedfortræder ved en Tilladelse fra forrige Amtmand Grabow af 1706, saa har Mølleren Niels Jensen været en meget maadelig Stedfortræder. Denne Mand, som mangfoldige Gange i de senere Aar har været Dommer, maa vedgaa, at Punkt 4 har Ret: han kan hverken læse eller skrive. Og at han ved mangen Doms Afsigelse »havde raadført sig med andre, som hafde bedre forstand«. Det ser ud til, at Niels Jensen nærmest har været et lydigt Redskab i Cl. J.s Haand og ofte brugt som Dommer i Sager, hvor han selv helst vilde være fri for at dømme. Og saa har han alligevel staaet bagved og dikteret ham Dommen. Ja, det ser næsten ud til, at de Beskyldninger, der paa dette Omraade fremkommer, ikke er overdrevne. Der paastaas nemlig, at alle de Domme, han har afsagt, er »opsat og conciperet af Cl. J. selv«. Mølleren skal dertil have været saa tarveligt udrustet, at han ikke blot ikke har kunnet læse den Dom, Cl. J. har opsat for ham, men heller ikke kunnet forstaa den, saa Herredsskriverne har maattet læse og forklare den for ham. At en Doms-

afsigelse af den Art i Sager, hvori Cl. J. selv var indviklet, har været ret behagelig for denne, er forstaaeligt. Men den har sikkert sjældent været saa retfærdig som den var behagelig.

Det er let at forstaa, at Afsløringer af denne Art har været noget af det, der var mest fældende for Cl. J. Ligesaa ogsaa Beskyldningen, at Folk ofte maatte vente flere Timer udenfor Tinghuset, »men ingen Ting blev holdt«. Og at Cl. J. af Magelighed er bleven hjemme eller har forsømt sin Pligt »forat løbe udj Vildbanen saavel i skouf som Mark med sin flint«.

Allertungest falder dog Anklagen, der angaar det ulovlige Fogedkorn (Retsgebyr), han har taget. Cl. J. hænger sig her spidsfindigt i, at han ikke har aftvunget Bønderne et for højt Gebyr. De har givet ham det frivilligt. Men Frivilligheden er vel saa som saa, naar en sølle Rytterbonde staar overfor en hensynsløs Herredsfoged.

Hvor meget han har haft Ret til at fordre, tør jeg ikke fastslaa. Men i »Jyske Registre« for 1681 siges, at Herredsfoged Søren Justesen, Hatting Herred, faar Bevilling paa »En Schieppe biug (Byg) af hver Gaard af de Proprietærier oc Bønder i bemeldte Herred, som det godwilligen haffuer udlovet aarligt at niude oc opberge«.

Cl. J. har vel maattet »opberge« noget lignende. Men han har nok af og til overskredet den fastslaaede Grænse og drevet Ydelsen op ved voldsomme Midler. Saaledes anføres det i Forhørene, at han har givet en Halvgaardsmand i Mollerup Ukvemsord, fordi han gjorde Vrøvl over Ydelsens Størrelse, ja endog truet ham med »Hug och Slaug«.

Under Sagens Forløb kommer der desuden mange flere Klager frem mod Cl. J.

Han anklages for at have »brugt Galt (Galten) Kirkegaard som øxefold och ladet sit fæmon ligge der om Natten«, og at Vaabehuset er saaledes svinet til »med miøg af hans fæmon, at Præsten ikke kunde komme i Kirken, førend Vaabehuset blef Rendgiort«. Ligbaaren, som stod i Vaabehuset, skal hans Kvæg ogsaa have »beschidnet«.

Han skal dernæst have nedbrudt et Stykke af Kirkemuren og opført et Hus paa Kirkegaarden og »bemægtiget sig Galt Kirketaarn til Lade og derudi indsat høe och Korn«, lagt baade Tømmer og Ved paa Kirkegaarden og ført Laagen til Kirkegaarden og »Porten til Klokketaarnet, som stod i Kirken«, bort. Den sidste fandt man senere indmuret i hans eget Hus.

Endvidere skal han, naar han kørte sin Gødning bort fra Kirkegaarden, have »medtaget endeel af den — — — Indviede Jord«, og »dermed giødet sin Ager«, d. v. s. foruden Gødningen, Studene har efterladt, bortført noget af »den grønne Svir« (Svær).

Og endelig skal han have drevet det dertil, at han har ladet borttage »endeel steen af Liggen (Gravsten) paa bemelt Kirkegaard og paa Vogn ført dem hen til sin tilforn Iboende huus og dem til pickning (Brolægning) och Muring ved samme huus brugt«.

Selv om en Del af disse Beskyldninger er overdrevne — hvad der dog ikke er Grund til at tro, da jo al Vidneførsel foregaar efter Edsaflæggelse — og selv om det af og til synes — af Cl. J.s Repliker — at han maa dele Æren for at have brugt Kirkegaarden til Græsgang og Vaabehuset til Stald med de andre Galten Bymænd, saa har han dog sikkert handlet meget egenmægtigt med Kirken, og hvad den tilhørte.

Ja, der er meget at sige Cl. J. paa. Under Sagens Gang møder han alle sine gamle Synder igen. Blot

et Par Ting endnu. Han har holdt ulovligt »Dobbeltgilde« (Dobbelt, en Slags Lotterispil) og »satte en Stud paa Spil«.

Han skal have forbudt de Galten Mænd at lade Byhyrden bo i »det til ham byggede Hyrdehus«, ja, »bortgient ham derfra, da de vilde sætte det istand og mure en Skorsten op, som de hafde begyndt«, saa de maatte leje et Hus til Hyrden. Cl. J. foregiver undskyldende, at Huset var stærkt udsat for Brandfare.

Han har, uden at spørge de øvrige Bymænd og Viderne, opført sig selv et Hus — skønt han havde et »Kongens Hus« at bo i — paa et Sted i Byen, hvor det »staar til Trængsel for Byens fæmon, hvor de hafver deres Gang«, altsaa midt i »Fædriften« eller »Forten«¹⁾. Før havde Mændene »fri Drift gennem Byen — — men skal nu opad gaden offver en slem sig« (vandtrukken Eng eller Morads), som, naar den er oplødt, er saa »slem« at dj derudj Kand sette heste och vogn, ja fæmonnet maa gaa til Bougen derudj, och Vindet (Vidnet) at have mist i dend en stud, som en anden dag døde«.

Han har taget Eng og Jord fra to Mænd i Byen »och udj samme podet endel træer med videre«, til-egnet sig en Ager ved sin Gaard til at lægge Trækøvler paa, pløjet flere Mænd deres Jord fra (d. v. s. pløjet ind paa deres Skifter), brugt nogen Jord paa Galten Mark, »som Bymændene skattede af og opbrudt (taget ind til Dyrkning) ulovlig et stort Stykke Jord omkring Stokhuset i Galt paa begge Sider af Byens fordt« og dermed gjort »samme ganske smal och snæver och til Trængsel for deres fæmon«.

Han har »taget bæster och fæmon i hus — — i Foraaret lige før Korn Eng eller andet blef hegnet

¹⁾ Vejen, Kvæget dreves ad.

(d. v. s. mens Kreaturerne gik paa alles Marker og ingen Skade kunde ske).

Vi ser, at han har levet i en evig Ufred med de Galten Mænd. Jeg skal endnu blot anføre, at han har indladt sig paa ganske almindeligt Overfald paa en af Bymændene. Af den lange Vidneførsel i denne Sag blot dette:

Et Vidne forklarer, at »det er ham vitterligt, at Cl. J. forgangne Aar gik ved Siden af Ploven paa Vejen ved Søren Knudsen i galt, som Red paa den fiern (fjærmer) hest for sin Plov (Hjulplov) och som Vindet kom kørende med et Læs hafre, som hand vilde op i Marken med at saa, saa hand det (at) Cl. J. slog til Søren Knudsen offer skulderen med en Kiæp« — det var nok endogsaa S. K.s egen Plovkæp — »han hafde i Haanden, och da det var skeet tog hand S. K. I Armen och slog ham af hesten, som hand Reed paa, och slog ham saaledes — — — at S. K. saa blodig ud i Ansigtet og blaa derhos«.

S. K. har imidlertid taget til Defensiven. Et andet Vidne bemærker, at S. K. havde Haanden i Cl. J.s Haar, »og der faldt en Lok ud af Cl. J.s Hoved«.

De har ligget og væltet omkring paa Jorden. Overfaldet er gaaet over til regulært Slagsmaal. Og da de kommer paa Benene igen, tynder Sammenstødet ud i et kraftigt Skændsmaal. Vidner har hørt S. K. sige, at »de (Tilskuerne) skulde drages til minde, hand ej kunde kiøre I Fred med sin Plov« og tilføjet »om der ikke var flere »Carret Skeier« i København, som kunde komme herover och ødelegge Kongens Rytterbønder!« Og Cl. J. replicerer bl. a.: »Nu slog du mig som en skiellem. Jeg kand icke see for blod«.

Vi ser af Skældsordet »Carret Skeier i København«, at Cl. J. er sendt herover fra Hovedstaden. Og maaske

skal det ogsaa betyde, at han i tidligere Tid, før han blev Herredsfoged i Gjern Herred, har haft noget med Kareter at gøre. Maaske staaet bag paa en saadan. Jeg har ellers ikke kunnet opspore noget om hans Udspring og Fortid.

Cl. J. fradømmes Embedet ved en Højesteretsdom af 1710. Herredsskriveren faar sin Afsked samtidig. Det var nok nødvendigt at fåa luftet ud i Gjern Herredsting,

Mens den to Aar lange Sag stod paa, er Sr. Rasmus Winther konstitueret som Herredsfoged og Thomas Pedersen Hørup fra Avning som Herredsskriver.

Cl. J.s Afskedigelse medfører dog ikke, at hans Navn helt udgaar af Tingbøgerne. Retssager synes at høre med til hans daglige Brød.

Kort efter hans Afskedigelse dukker kongl. May. Tolder i Horsens, Sr. Peder Helles, op med en Fordring paa Cl. J., stor 892 Rdlr. Cl. J. vedgaar, mærk- værdig nok, at han hefter for Summen. Han har laant den, »mens han har waaren i den vittøftige Trette med Hr. Amtmand Nansen«. Det er altsaa Krigs- kostningerne, han her skal betale. Desuden skal han udrede 250 Rdlr., som Højesteret har idømt ham som Bøde til Amtmand Nansen og Generalfiskal Schavning. Denne Sum skal selvfølgelig først og fremmest skaffes tilveje. Og Retten forbyder ham at bortskaffe, sælge o. s. v. noget af sin Ejendom, før den er udredet. For at kunne klare disse store Udskrivninger ser det ud til, at han har maattet sælge Gaard og Gods. I 1711 bekendtgør han gennem Tinget, at han vil bortauktionere sin Gaard med Tilliggende »Boskab, Løsøre samt Kvæg, Bæster, Plove, Harver o. s. v. — enfin, hvad han Ejer och haffuer undtagen Kone och Børn«, føjer han til med et vist Galgenhumør. Gaarden

med tilliggende Selvejerhus sælges samme Aar til Madame Musette Arnkiel. For dem, som er kendt i Galten, kan det maaske have Interesse at høre, at Cl. J.s Gaard laa »vesterst i Galten Bye«.

1711 har han tillige en Proces løbende med Christoffer Slagter, der har tilegnet sig et Hus, som tilhører Cl. J., og han fører desuden et Forsvar for en Tyv i Skjellerup, som har stjaalet et Faar fra Maren Jørgensen *ibid.*

I 1712 stævner han Christoffer Kræmer i et delikat Mellemværende mellem Cl. J. og Kræmers Kone. Konen fik en »Æresdom« over sig.

I 1713 er han bosat i Vejle. En Gaard i Skjellerup lovbydes af en Karl, som tjener hos Cl. J. der.

Og endelig saa sent som i 1720 dukker hans Navn frem i en Stævning i Gjern Herreds Tingbog. Han kræver da Kromand Jens Hagensen, Linaa, for nogle Auktionspenge, han mener at have tilgode hos ham.

Det er dog ikke umuligt, tværtimod ret sandsynligt, at Cl. J.s Navn vil kunne findes i andre Herreders Tingbøger. Jeg har imidlertid ikke søgt det der, og Læseren har vel ogsaa af det, der her er fremdraget fra denne Mands Liv og Levnet, faaet et nogenlunde klart Billede af, hvilken Dommer de Linaa Folk i de Aar var undergivne.

Sr. Rasmus Winther, som altsaa var konstitueret Dommer i Herredet, mens Cl. J.s Sag stod paa, flytter til Søgaard paa Holmsland.

Johannes Hansen Snell kaldes til Herredsfoged 1710, og fra 1719 bliver han altsaa, som allerede omtalt, Birkedommer i det Skanderborgske Rytterdistrikt. »I Claus Jessens stæd, som formedelst hans forseelse fra samme Herredfogderi for vores Højeste Ret er bleven dømt« staar der i hans Bestalling. Han

var »forige (tidligere) fuldmægtig och Ridefoged paa Holbækgaard« (mellem Randers og Grenaa). Hans Afstamning og Uddannelse har jeg ikke kunnet finde noget om. Han er gift med Ellen Marie Sommer, Datter af Præsten Christen Sommer i Sjelle¹⁾. De havde ingen Børn, men det ser ud, som om de har haft et Adoptivbarn eller Plejesøn af Familien. En ung Mand ved Navn Laurits Snell nævnes saaledes i Johannes S.s sidste Aar som udsendt paa et Skovsyn i Linaa hos »Jens Nielsen, som ved en hastig Død er afgangen«.

Snell beklæder Embedet som Dommer i 37—38 Aar. Og jeg har ikke noget Sted fundet mindste Spor af Kritik over hans Embedsførelse. Han synes at have været et smukt Modstykke til Cl. Jessen som Embedsmand. Amtmand Woyda, som i 1747 gør Indstilling til Kongen angaaende en Hjælper og Successor til ham, berømmer ham da ogsaa for hans »tro Tjeneste« og siger, at der aldrig har været klaget over ham.

Han har da i disse mange Aar samvittighedsfuldt ledet Retsmøderne og dømt. Hans Navn findes støt under Retsforhandlinger og Domme som Rettens Formand, ligesom han ogsaa trofast andetsteds, hvor hans Nærværelse kræves, giver Møde. Saaledes ved Skifterne. Og undertiden, naar der er Auktion over den døde Efterladenskaber, ser man hans Navn som Køber. Bl. a. ved den store Skifteauktion i Silkeborg Mølle i 1732 efter Mølleren Hagen Johansens afdøde Hustru,

¹⁾ Christen Madsen Sommer, Præst i Sjelle 1679—1716, født 1654, død 1720. Provst 1708. 1710 blev der fire Gange sat Ild paa Præstegaarden af en Røgterpige. Stuehuset frelstes. Til taknemlig Erindring gav Sommer 100 Rdlr. til de fattige. Hans Søn Otto Christensen Sommer, Præst i Sjelle efter Faderen 1716—1758.

hvorfra han hjemfører til sin Ellen Marie 12 Gardiner og Kapper.

I 1746 — da han nok allerede er begyndt at blive svagelig — gør han og Hustru Testamente og faar Konfirmation paa det. De forbeholder sig dog ganske frie Hænder, om de tilsammen eller den længst levende skulde faa i Sinde at disponere paa anden Vis, her for »Kirker, Skoler« eller til »anden gudelig Brug«. Hvorledes der endelig blev fordelt, ved jeg ikke, men man ser bag denne sidste Tilføjelse ligesom de faste Linjer i et gammeldags gudfrygtigt og retskaffent Hjem.

Snell blev paa sine gamle Dage tungbør og tilsidst lammet i den ene Side og kunde ikke tale. v. Woyda siger i den før omtalte Indstilling af 1747, at »Joh. Snell er endnu og har i nogen tiid været saaledes med Svaghed hiemsøgt og sit Mæhle betagen, saa hand indtet af Embedsforretninger kand opvarte og udføre, og der er ingen Formodning om, at han kand nyde sit forrige Helbred, men desuagtet i sin ynkværdige Tilstand længe leve«.

Amtmanden sørger for, at han oppebærer den store Part af Embedets Indtægter til sin Død, og at den adjungerede maa nøjes med en mindre. Hvorlænge han har levet efter 1747, vides ikke. Men han er i alt Fald død inden 1755, thi i det Aar findes en Attest fra hans Enke. Det ser ud til, at hun har overlevet ham en Del Aar. I 1758 sælger hun saaledes sin Selvejergaard i Høver til Thomas Espensen.

Birkeskriver Ludvig Georg von Cölln har nok i en længere Aarrække været Snell adjungeret og skulde have arvet Embedet, men han dør i 1747, og da er det altsaa, Amtmanden gør den omtalte Indstilling ang. en Hjælper og Efterfølger. Han anbefaler stærkt Christen Gundorph, som i »10½ Aar har tjent i

Distriktet ved Regiments-Skriverstuen og senere som Fuldmægtig hos v. Woyda selv i 16 Aar«. Amtmanden anbefaler ham som en »ærekær troe og retskaffen tiener«. Snell ansøger da ogsaa om at faa Gundorph som Eftermand.

Embedet søges dog af et Par Stykker til. Den ene er Mogens Jørgensen, Kammertjener hos Kammerjunker Rosenkrantz. Han »sustineret (?) examen juridicum med Carakteren bekvem til en Juslitsbestilling ved underretten«, vel en Slags dansk juridisk Eksamen. Men han har iøvrigt intet andet at beraabe sig paa end et Vidnesbyrd fra Gehejmerraad Iver Rosenkrantz fra 1744, da han søgte »Postmestertienesten i Helsingør«. I dette Vidnesbyrd karakteriseres han som »en troe, fornuftig, sindig og ganske tilforladelig Karl«.

Den anden er Jacob Berring, Amanuensis hos Biskop Hygom i Aarhus. Han fortæller i sin Ansøgning, at han har drevet Studier fra sin Ungdom, tilsidst studeret Jura. Og i Aaret 1739 bleven examineret. Han har vel saa den samme Eksamen som Mogens Jørgensen. Han refererer til Gehejmerraad Bentsen, Biskop Hygom og Provst Pontoppidan. Og han bemærker i Ansøgningen, at »hans Familie er stor som Noas i Arken«, og han »ønsker, at Gud vil velsigne Kongen og bevæge Kongen til at velsigne ham selv med dette eller et andet Embede«.

Gundorph, om hvis Fortid, ud over det, Amtmanden ovenfor meddeler, jeg intet har kunnet finde, faar Embedet. Men han har det ikke længere end til 1756, da han dør. Han har vel allerede været en ældre Mand, da han fik det. I 1754 maa han i »Svagheds Forfald lade sig repræsentere i Retten af Birke- og Byskriver Niels Wissing«. Og de Ord, hvormed han Nytaar 1756 indleder Tingbogen »I Jesu Navn« —

Ord, som for Resten af og til bruges som Motto over Aarets Retsforhandlinger — kan maaske, foruden et fromt Ønske for den kommende Tids Arbejde, tillige have indeholdt Dødstanker.

Heller ikke paa hans Embedsførelse synes der at have været noget at sige. Og det maa vel siges at være et godt Vidnesbyrd om Manden, at baade Amtmand og hans Formand i Embedet ønsker ham i dette.

Han var gift med Agathe Schandorff, af en Slægt, der i Skanderborg og Silkeborgegnen har afgivet baade Præster og Degne¹⁾. De har ingen Børn. Da de i 1755 gør Testamente, tilskrives deres Bo og Penge hans Broder Niels Jepsen Gundorph og hendes Broder Just Schandorffs Datter Amalie. Det ser ud til at have været et rigt Bo. 1756 d. 6. Septbr. indvarsler Tingbogen til Auktion over Sal. Chr. Gundorphs »Stervbo« d. 22. Septbr. Der sælges: »Guld, Sølv, Tin, Kaaber, Messing, Jærnfang og Blick Tøy, Træboskab af alle Sorter, Speile, Porcellain, Steen- og Glastøy, Endeel goede Sengesteder, Lintøy og Duge, Servietter, Lagener m. v. alt nydt (!) og godt. Creature af Bæster, Køer, Faar, Svin, Korn med feede Wahre, Vogne og Hestetøy, Høe, Tørf, Træ. Hans her i Byen iboende Gaard, som for ganske faa Aar siden er nye opbyggt og vel indrettet. En Gaard i Ousted Sogn af Hartkorn 9 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. og Kongens Anpart i Quæg Tiende i Handsted Sogn«.

Gundorphs Efterfølger i Embedet er, hvad Uddannelse angaar, meget fint Papir. Han hedder Frederik Carl Munckeberg, og T. E. Hundrup siger i sin »Biografiske Efterretninger« om ham: Fr. C. M., født

¹⁾ Og en Amsforvalter i Skanderborg i Midten af Aarhundredet: Ulrich Chr. Schandorff. Maaske Broder til Gundorphs Kone.

²⁹/₇ 1723 i Gurrøe (Gurre) i Tikjøb Bye i Sj., hvor hans Fader, Mads Hansen, var kgl. Skovrider, hans Moder var Anne Kirstine Moth; deponerede 1740 fra Frederiksborg Skole (imatriculeret ³⁰/₇), derefter Alumnus paa Borchs Collegium. ¹²/₂ 1743 cand. theol. (laud), derefter cand. juris og ¹⁶/₄ 1749 Doctor juris (de unione Calmariensi inter tria hæc regna 1397 inita)«.

Münckeberg bliver altsaa Birkefoged i det Skanderborgske Rytterdistrikt 1756 og fungerer til 1801, da han entlediges. Fra 1760 til 1779 er han tillige Byfoged i Skanderborg, den første, Byen har.

For at hjælpe lidt paa hans Ansøgning om Birkefoged-Embedet indgik hans gamle Fader med et Bøn-skrift til Kongen — han har ogsaa i 1750 bedet godt for en anden Søn, Christian Vilhelm, som han ønskede som sin Hjælper og Afløser i Embedet — hvori han minder Majestæten om et Løfte, han har gentagne Gange givet ham ang. Sønnens Befordring. Han meddeler dernæst, at han i 17 Aar har holdt ham ved Københavns Akademi for at kunne lægge sig efter det juridiske Studium. Men paa Grund af sin Alderdom og Svaghed har han Vanskelighed ved at holde Sønnen derinde. Og han mener ogsaa, at det maa tjene til Sønnens Anbefaling, at han af al sin Magt har søgt at dygtiggøre sig »og bane sig vei til Lykke og Brød«. Og han ender helt rørende med at sige: »Jeg har med Smerte set ham, som nu er 35 Aar gammel, formedelst den contraire Lykke nedslagen og melankolisk«.

Sønnen slaar ogsaa i sin Ansøgning paa Kongens Løfte, sit lange Studium, de 35 Aar, Faderens svigtende Evne til at hjælpe ham og den deraf følgende Gæld, han har gjort.

Om hans Privatliv ved jeg kun dette, at han samme Aar, han kom til Skanderborg, blev gift med Sofie Magdalene Garde (født i Københvan 1724, død 1807. Datter af Visiterer Christian Garde og Vilhelmine Jørgensen).

Hvorledes han har været som Dommer, kan jo kun Tingbogen give lidt Besked om. Og efter den at dømme, synes det, at har været meget omhyggelig i Undersøgelsen af Sagerne. Undertiden lidt for omhyggelig. Forhørene har af og til en mægtig Længde. Men det maa siges, at den endelige Sammendragning af det store Materiale før Dommen falder — før det »kiendes for Ret« — er klar og let at overskue. Og hans Domme er prægede deraf og ser ud til at falde uden Personsanseelse. De kan nok af og til synes noget strenge — naar f. Eks. Betleri i Reglen belønnes med aarelange Straffe i »Tugt- og Manufakturhuset« i Viborg. Nutidsmennesker synes, at Forbrydelse og Straf her ikke staar i det rigtige Forhold til hinanden. Men det maa vel da mere tilskrives Loven end Dommeren. Munckeberg henviser i alt Fald altid omhyggelig til Lovens Paragrafer og Artikler.

Lægen og Velgørenen
Johann Christian Bredefeldt.

Hans Liv, hans Eftermæle og hans Minde.

af

A. RAVNHOLT,
cand. pharm.

I. Landsbydoktoren.

Det gamle Ord, at »om hundrede Aar er alting glempt«, har jo til en vis Grad sin Berettigelse. Navne, som en Gang var paa manges Læber, og en Gerning, som var af stor Værdi og blev højt skattet i sin Tid, tilhylles hyppigt under Glemselens Slør, i Særdeleshed, hvis Navnet har levet og Gerningen er øvet i Stilhed og derfor ikke er optegnet i Historiens Bog.

Saaledes ogsaa med Navnet Bredefeldt — »Landsbydoktoren« paa Frijsenborg. Dog — skønt det er mere end 100 Aar siden, hans Livsgerning blev øvet, er han ikke helt glempt paa den Egn, hvor han virkede, og hans Navn er da ogsaa optegnet blandt de Ting, der »skal i de fjerne Dage mindes«, nemlig Blichers Noveller.

Men den Erindring, der endnu lever om ham, indskrænker sig til Navnet og den Mindesten, som endnu — næsten forglemt — henstaar paa Hammel Kirkegaard. Og dels er den Novelle — Landsbydoktoren —, hvori Blicher har fortalt om Bredefeldt, den korteste og vel ogsaa den mindst kendte, dels stemmer de Oplysninger, man der faar i den kønne novellistiske Form, ikke med de faktiske Forhold.

Bredefeldt, hans Liv og Gerning, var imidlertid af en saa sjælden og udmærket Art, at det er værd at faa tegnet et sandfærdigt historisk Billede af ham og faa opridset de Minderuner, som i saa rigt Maal blev nedskrevne ved og efter hans Død.

I sin Novelle henfører Blicher Læseren til Hammel Kirkegaard, hvor »et lille Stenmonument« viser Stedet, hvor Bredefeldt er jordet. Den Stavemaade, som Blicher anvender, og som ogsaa andre Steder benyttes, nemlig Bredenfeld, er ikke korrekt, idet hans Navn var Johann Christian Bredefeldt. Hans Daabsattest fandtes blandt hans efterladte Papirer og viser, at han er født 15. August 1740¹⁾. Blicher siger, at han var Tysker, hvilket er rigtig nok, eftersom han fødtes i Byen Lütjenburg paa Halvøen Wagrien mellem Kielerfjord og Lübeck Bugt; Holstener var vel saaledes en nok saa korrekt Betegnelse. Naar Blicher anfører, at hans Forældre boede i en lille Kirkeby »paa Kanten af Lüneburgerheden«, er dette da heller ikke korrekt. Daabsattesten fortæller, at han var »avlet af Forældre Hr. Chirurgus Johan Joachim Bredefeldt og Hustru Hedvig Margaretha«. De boede i Lütjenburg, men flyttede omkring 1750 til Altona. Hvad angaar Blichers Udsagn om, at de kun havde »bekommet sig een Arving«, da er der ogsaa her en Uoverensstemmelse, idet Joh. Chr. Bredefeldt i hvert Fald havde 2 Søsken, en Broder Gottfried Heinrich Br. og en Søster Sofie Amalie Br. Broderen var født 1750 og rejste 1774 som Skibslæge til Ostindien. Søsteren døde i Maj 1802. Bredefeldts Barndom maa altsaa fra 8—10 Aars Alderen være henlevet i Altona. Om denne

¹⁾ Den paa hans Mindesten anførte Dato 5. Aug. 1741 er saaledes heller ikke rigtig.

Tid saavel som hans Ungdom er det paa Grundlag af de Oplysninger, der nu kan tilvejebringes, vanskeligt at faa fuld Klarhed. Dog synes det af efterladte Papirer m. m. at fremgaa, at Bredefeldt i 13—14 Aars Alderen er kommen i Kirurglære enten hos Faderen eller en anden Kirurg. Kirurgien var jo i de Tider nærmest at betragte som et Haandværk og udøvedes af Folk ganske uden akademisk Uddannelse (hyppigt Barberer). Kirurgernes Oplærelse og videre Uddannelse var da ogsaa ganske haandværksmæssig, nemlig fra Lærling gennem Svend til Mester.

I Fortegnelsen over Bredefeldts efterladte Papirer fandtes nu »tvende i Aarene 1757—58 i Altona udstedte Lærebrev«, som sikkert er de Beviser, hvormed Br. i 17—18 Aars Alderen er udskreven som Svend. Som Skik var den Gang, er det rimeligt, at den unge Svend derefter er draget ud for at se sig om og søge videre Dygtighed hos Kirurger i andre Byer.

Efter Blichers Fortælling ønskede Bredefeldts Fader udtrykkeligt, at Sønnen skulde være Præst, og der fortælles, at han studerede Theologi ved Universitetet i Göttingen. Denne Oplysning, der paa Forhaand ikke synes helt overbevisende, da Br. selv var Søn af en Kirurg, synes at være fri Fantasi. I hvert Fald har nævnte Universitet paa Forespørgsel oplyst, at der ikke i dets Matrikelbøger findes opført nogen Student ved Navn Bredefeldt. Muligt er det jo, at Br. som Svend har søgt til en Kirurg i Göttingen og tjent der, hvad han saa senere kan have omtalt. Rimeligst er det, at han efter 3—4 Aars Tjeneste i fjernere Egne atter er vendt hjem til Holsten, hvor han da er gaaet i Tjeneste muligvis først hos en eller anden Amtskirurg og senere hos en Regimentsfeltkær som Felt-

skærsvend, eller som det ogsaa hed Kompagnifeltskær. En saadan Tjeneste var ganske privat og lønnes af Regimentsfeltskæren; det hørte endvidere med til Uddannelsen i en Del Aar at have tjent som Svend, førend man kunde indstilles til Eksamen som Mester, og Bredefeldt synes nu at have tilbragt en halv Snes Aar som Svend, idet han fik sin Afsked som Feltskær ved det holstenske Regiment til Fods 25. Maj 1769. Umiddelbart derpaa har han underkastet sig Eksamen som Mester, idet hans »Testimonium om veloverstanden Eksamen« er dateret 1. Juni 1769.

Blicher fortæller nu, og det maa jo sikkert anses for den lille Novelles egentlige Emne, at Br., før han drager til Göttingen for at studere, var forlovet med sin Barndoms Legekammerat Rosine.

Imidlertid kom der, mens Br. var borte, en anden og meget rig Bejler, som forstod at vinde Moderen for sig, saaledes, at hun foreholdt Rosine at tage den nye Bejler, hvortil hun i sit Hjerte var meget utilbøjelig; men af Lydighed mod Moderen turde hun dog ikke nægte det. Rosines Hjerte var dog stadig hos hendes Ungdoms Legekammerat, og da denne efter forholdsvis meget kort Tid havde endt sine Studier og vender tilbage til sine Bestræbelsers Maal, Rosine, finder han hende hensygnende og lidende paa Grund af den Kvide, hvori hun har været. Kort efter Br.s Hjemkomst dør saa Rosine; hendes Død gaar den unge haabefulde Kandidat meget nær til Hjerte, og han hensynker først i en sløv Ligegyldighedstilstand, men rejser sig atter med den Beslutning, at han »vil hædre hendes Minde ved at vorde lidendes Hjælper«. Han tager nu atter til Göttingen, ikke for at fortsætte sine theologiske Studier, men for at »vorde indviet i

Lægekunsten«. — Hele denne Historie synes jo saaledes for en Del at være Romantik — opdigtet som et smukt Motiv, hvorover der kunde skrives en køn Novelle. Men der er dog god Grund til at tro, at der, trods historiske Upaalideligheder, ligger en sand Oplevelse til Grund for Fortællingen.

Meget af, hvad der nu kan oplyses om Bredefeldts Liv og Gerning, synes at tale for, at hvad der her er fortalt om en tung og sorgfuld Ungdomsoplevelse, er rigtigt.

Naar vi nu ved, i hvor høj Grad Br. ofrede sit Liv til uegennyttig Virken for andre, da taler Sandsynligheden for, at netop en Oplevelse af dybtgaaende Art har skabt de Kræfter og det Sind i ham, som siden gjorde, at han helligede sig Menneskekærlighedens Sag. Ogsaa den Omstændighed, at han hele sit Liv »forblev Pebersvend«, kunde tale i samme Retning.

Men hverken blandt hans efterladte Papirer eller Ejendele eller i hvad der nu kan oplyses om ham, findes noget, der kan kaste fuldt Lys over dette Punkt; vi maa dog i det hele faa den Opfattelse, at hans Manddomsgerning virkelig var helliget Mindet om hans alt for tidligt afdøde Ungdomskærlighed. —

I en Alder af næsten 29 Aar har Bredefeldt altsaa endt sin kirurgiske Uddannelse, og i Aaret 1770 overtog han derpaa Stillingen som Landkirurg paa Frijsenborg. En blandt hans Efterladenskaber funden »Instrux som Chirurg« af 10. Juni 1769 gælder maaske for denne Stilling. Paa nævnte Grevskab havde der idet mindste fra 1763 af Besidderen været ansat private Chirurger lønnede af Grevskabet til Betjening af dettes Beboere¹⁾.

¹⁾ Bredefeldts Forgænger hed Gottlob Voigt (1765—1770); tidligere havde været ansat Chirurger ved Navn: Pitsch, Leder, Cadovius.

Hvad der nu har bevirket, at Bredefeldt er draget helt bort fra sin Hjemegn op til Frijsenborg, er jo ikke godt at sige. Muligvis er Stillingen bleven ham tilbudt gennem Bekendtskab fra Militærtjenesten. (Grev Erhard Wedel Frijs var Oberst i Itzehoe ved det oldenborgske Rytterregiment). Der er ogsaa Sandsynlighed for, at han paa Grund af omtalte Ungdomsoplevelse er søgt bort fra de hjemlige Egne for i det fremmede at søge Glemsel og en Arbejdsmark, hvor han kunde virkeliggøre sin Beslutning om at »vorde lidendes Hjælper«.

I Aaret 1775 paatænkes det af Staten at ansætte 8 Landkirurger i Aarhus Stift; disses Lønninger skulde udredes ved Ligninger saavel paa Købstæderne som paa Landdistrikterne. I den Anledning androg nu Frijsenborgs daværende Besidder Grev Erhard Wedel Frijs i Pro Memoria af 12. Oktober 1775 til det kgl. danske Cancelli, om, at Bønderne paa Godset maatte, da han selv her holdt en egen Chirurg, fritages for at bidrage til Lønningerne af de Chirurger, som maatte blive ansatte i bemeldte Stift.

Herpaa svarede Cancelliet efteråt have indhentet Collegii Medici Betænkning under 3. Febr. 1776, at Grevskabet kan fritages for at contribuere til Lønningen af de Chirurger, der beskikkes i Aarhus Stift, mod, at Collegiet faar Underretning om, hvor stor Løn og Aggrement Lensbesidderen indrømmer Lægen, »for at Collegiet kan have Vished for, at en examineret Chirurg samme vil antage«.

Herpaa svarede Greven, at han ikke ønskede at angive, hvor stor Lønningen er, da sligt altid kommer an paa en saadan Mands Opførsel og altid i Begyndelsen er mindre end den senere ved udvist Flid bliver. Men ligesom han stedse har søgt at faa de habileste,

ja end ikke antaget nogen, uden at de har været forsynet med det Chirurgiske Fakultets Attest og Rekomandation, »saa er altid og skal saadan altid blive saaledes aflagt, og have de fornødne Bekvemmeligheder og videre Assistance til Betjening og Førelse, hvorved han kan convenable substituere«, hvorfor Greven mener, at det altid kan ventes, at en examineret Chirurg med Glæde vil modtage denne Post.

Da nu Grev Wedel Frijs udtalte, at han har »en efter Forsøg bekommen brav Chirurgus og godt Subject«, hvis Kaar han med Glæde har forbedret, anmoder han om at maatte beholde Bredefeldt og at han maa ligestilles med de øvrige Chirurger »efter de gode Qualiteter af Kundskaber, Erfarenhed og paa-lidelig Omsorg og mange, gode Prøver man derpaa nu i 6 Aar haver haft«.

I Maj 1776 svarede saa Collegiet:

»I Anledning af Deres Excellences Pro Memoria af 19. Febr. sidstleden betræffende den paa Deres Grevskab værende Chirurg og Collegii Medici herom paa ny indhentede Betænkning, skulde man tjenstlig have Dem tilmeldt, at da Grevskabets Chirurg, Bredefeldt, efter den forehavende Inddeling ogsaa faar en Del af nærmeste omliggende Amter at besøge, saa medfører baade Orden og Billighed, at han besidder de Egen-skaber, som af de øvrige forlanges, nemlig baade den anatomisk-chirurgiske og den medicinske Eksamen, hvorefter det vil være fornødent, at han aflægger den første, som Collegium Medicum melder, at han staar tilbage med, og tillige den sidste«.

Heraf fremgaar det, at Bredefeldt skulde underkaste sig en Eksamen ved det medicinske Fakultet. I den Anledning udbad det grevelige Herskab sig nu Bredefeldts Erklæring om, hvorledes han bedst finder, at man i denne Sag kan forholde sig:

»Og som det er det højgrevelige Herskab angelaagen fremdes for den til Hr. Bredefeldt havende fulde Tillid, den for

dem og deres Godser viste Omsorg og anbragte Orden, at beholde ham ved sin Betjening . . . . , saa vil det højgrevelige Herskab dog ikke heller nægte Hr. Chirurgus Bredefeldt at tage sin Eksamen, som de er forvissede om, han frem for nogen andre er i Stand til, men endog med Fornøjelse assistere til sammes Bekostning.

Da det i de Tider ikke var ualmindeligt, at et Falkultet (ligesom det ogsaa finder Sted i vore Dage) kreerede en fraværende Doktor paa en skriftlig Afhandling, indsendtes 10. Juli s. A. et Andragende om, at Bredefeldt maa fritages for at rejse til København og aflægge Prøve. Collegium Medicum udtalte hertil, at da Bredefeldt skal være en meget erfaren Chirurg og forsigtig Praktikus, kan det forlangte ham saaledes tilstaaes, mod at ham tilsendes et Thema og Quæstioner til skriftlig Besvaring, »dog paa den Betingelse, at Br. for aflagte Examen ikke kan gives noget Testimonium, da saadant vil være af Følge for Fremtiden«.

De Vilkaar, hvorunder Br. var ansat som Chirurg, var følgende:

Fri Bolig samt Køretøj og Kostkorn til Hestene aarlig 4 Td. 4 Skp. Rug og samme Mængde Byg¹⁾.

I Pengeløn fik Br. aarlig 400 Rdlr., som ved Declaration af 13. Septbr. 1774 blev forhøjet med 300 Rdlr. aarlig, saalænge han forblev paa Godset som Chirurg. Under samme Dato tilstodes der ham, naar han fra Tjenesten afgik, aarlig 200 Rdlr. i Pension, saalænge han levede — alt i Stedet for den ham i Fæste tilstaaede Katvad Mølle, hvorpaa han har renonceret. Hans Bolig var den daværende Lægebolig beliggende skraas overfor Slottets nordøstlige Hjørne, hvor nogle Træer endnu findes som Rester fra den dertil hørende

¹⁾ Efter Kapitelstakst i 1804 blev dette anslaaet til: Rug pr. Td. 6 Rdlr. og Byg 4 Rdlr.

Have. Lægeboligen synes at være opført 1789, hvilket Aar der under 23. Septbr. tilstodes Bredefeldt Egetømmer til 16 Fag Hus. Tillige var det saakaldte Malerhus (beliggende ved nuværende »Malerkrogen«) overladt til Hr. Br. i Fl. Tilstaaelse fra Grevinde Krag-Juul-Wind Frijs af 6. November 1793.

Til Lægeboligen hørte et lille Landbrug.

Bredefeldt vides saaledes at have holdt 4 Køer, hvoraf en Kone ved Navn Malerane fik overladt de to »til fri Betjening og Afbenyttelse«. Han holdt to Karle, hvoraf den ene formentlig har været Kusk; Navnene paa disse var ved Br.s Død Jens Jensen og Niels Nielsen.

Til sin Husførelse havde Br. i mange Aar en Kone ved Navn Maren Marcusdatter. Lægeboligen ombyggedes 1842 til daværende Distriktslæge Etatsraad Ditzel og nedreves endelig i Begyndelsen af Halvfemserne.

Her i sin Bolig henlevede han saa sit ret ensomme, men virksomme Liv, der jo væsentligt var optaget af Gerningen som de syges Hjælper og Trøster. Hans Virksomhed førte ham vidt omkring enten i Vogn, Kariol eller til Hest paa hele Grevskabets Omraade, dog ikke hvad der hørte under Boller og Møgelkær i daværende Stjernholms Amt. Den ham af Blicher tillagte Egenskab, at han var en saa stor Foragter af Penge, at han aldrig tog Betaling af nogen Patient, er fra flere Sider bekræftet gennem mange Udtalelser om hans uforlignelige Uegennytte, der gjorde, at han »betjente alle for Intet og gav de fattige Penge til.« Dette kunde han jo gøre, da han altid levede ugift og efter Datidens Forhold var vel aflagt af sine Herskaber. »Han agtede kun Penge for saa vidt han dermed kunde gøre Gavn«, siger Birkedommer Tomme-

sen¹⁾. Han var elsket af sine Patienter som faa og hans Ry naaede langt ud over hans naturlige Virkekreds, saavel paa Grund af hans gavmilde Sindelag som hans sjældne Dygtighed.

Efter nu langt over 100 Aars Forløb siden hans Virksomhed og Død er der næppe nogen mundtlige Overleveringer tilbage om hans Person og Gerning. Enkelte gamle Folk er endnu levende, som i deres Ungdom har talt med Folk, der har set »Doktor« Bredefeldt. Et Vidnesbyrd om hans Virksomhed findes hos Blicher, der i sine Livserindringer fortæller, at Bredefeldt har reddet hans Faders, Niels Blichers, Liv. Gamle Blicher blev i en Alder af ca. 30 Aar (ligesom sin Fader) angrebet af Brystkrampe, hvoraf han plagedes i 20 Aar; alle Læger opgav ham undtagen Bredefeldt paa Frijsenborg, som i 1780 spaaede, at Bl. »i sit 50. Aar vilde faa Hæmorrhoider, slippe for Brystkrampen og blive en meget gammel Mand, hvilket alt kom til at passe«²⁾. Naar vi bemærker, at gamle Blicher 1780 var Præst i Vium, der ligger ca. 5 Mil fra Frijsenborg, kan deraf ses, at Br. var kendt og søgt vidt omkring. Muligvis er det denne Begivenhed, der har givet Bl. Anledning til at ofre Br. en Novelle³⁾.

Hvad iøvrigt angaar Bredefeldts personlige Egenskaber, da tyder talrige Vidnesbyrd paa, at han var en stille Gerningens Mand, der ikke brugte mange Ord og sikkert kun sjældent har vist nogen Aabenhjertethed, der kastede Lys over hans Ungdomsliv; dette er jo ogsaa ret forklarligt, hvis dette er afsluttet

¹⁾ Jens Lassen Tommesen Birkedommer og Forvalter paa Frijsenborg, f. 1770 d. 1839.

²⁾ Niels Blicher blev 91 Aar.

³⁾ Jeppe Aakjær: »St. St. Blichers Livstragedie« I, 6.

med en tung Oplevelse, der indviede ham til hans Manddomsgerning. Og naar Materialet til Oplysning om hans 34-aarige Virksomhed paa Frijsenborg væsentlig maa søges i hans Eftermæle og i bevarede Dokumenter, da er Grunden vel netop den, at han var en stille, beskeden Natur, der ikke tog Del i offentligt Liv, men var helt optaget af sin Lægegerning. Muligvis er det dette hans Væsen, der har givet Anledning til Blichers Udtalelse om, at »han sædvanlig var i gnavent Humør«, hvad der kun daarligt stemmer med det Billede, man ellers faar af Bredefeldt.

Efter al Sandsynlighed var han en meget interesseret Læge, der ved grundige Studier efterhaanden erhvervede sig sin ofte omtalte Dygtighed. Birkedommer, Kommerceraad Tommesen, der stod ham nær, udtaler saaledes: »Bredefeldt havde, saa vidt jeg ved, ikke studeret ved noget Universitet, men dog erholdt Attest fra en chirurgisk Professor¹⁾; hans righoldige med mange Noter og Indstregninger forsynede Bibliothek vidnede imidlertid om, at han ikke havde forsømt sin Tid, men ved flittige Studier udvidet sine Kundskaber og fulgt med Tiden«.

Under alle Omstændigheder kan det sikkert siges, at Bredefeldt, saavel i faglig Dygtighed som med Hensyn til personlige Egenskaber har staaet betydeligt over de fleste af de gamle Chirurger, blandt hvilke der fandtes adskillige uvidende og udannede Personer.

Men foruden at være Læge for Bønderne paa Grevskabet, var Br. jo ogsaa »Huslæge for Herskabet«. Om det gode Forhold, han stod i til de forskellige Herskaber, som i hans Tid ejede Frijsenborg, foreligger adskillige Vidnesbyrd. — Her skal saaledes an-

---

¹⁾ Muligvis Prof., Landfysikus i Altona, Maternus de Cilano.

føres, i hvor høj Gunst han stod hos Grevinde Christine Sofie Frijs¹⁾, som paa Bredefeldts Initiativ ved testamentarisk Bestemmelse af 12. Marts 1787 stiftede et Legat for Jordemødre og Skoleholdere paa Grevskabet. Den Sag, at faa ansat veluddannede og dygtige Jordemødre, laa Br. stærkt paa Sinde, og vi tager næppe Fejl, naar vi tillægger ham en væsentlig Andel i de Ord, hvormed Grevinden testamenterer Renterne af den Sum, som maatte blive tilbage, naar de af hende ved hendes Testaments Affattelse øvrige trufne Foranstaltninger ere foretagne, til denne Sag: »Vigtig og højst nødvendig er det for Almuen paa Landet at have duelige Jordemødre og Skoleholdere; derfor skal disse Renter først anvendes til at lade oplære i København det fornøden eragtede Antal Jordemødre, som mod Attest fra Jordemoder-Commissionen maa stadfæste, at de er bleven offentligt examinerede og dueligbefunden at forestaa saadan højstvigigt Embede«.

Bredefeldt og senere Grevskabets Chirurg blev udset til at bestemme de Fruentimmer, som er bedst skikkede til Jordemødre »og lægger jeg hermed den nuværende Chirurgus Hr. Br. paa hans Samvittighed, at han herom giver nyttige og tjenlige Oplysninger«. Hvad der videre af de aarlige Renter bliver til overs deles i tvende lige Dele, hvoraf den ene anvendes til Jordemødre, som har udmærket sig; den anden tillægges Skoleholdere, ikke som Løn, men uddeles som Præmier eller Belønning for de sig særdeles udmærkende, duelig-flittig og selv skoleholdende eller Ungdommen undervisende Skoleholdere paa Godset²⁾.

¹⁾ 1763 døde Grev Chr. Frijs, der var den sidste af Slægten, hvorfor hans Datter Christine Sofie (f. 1713) arvede Grevskabet; hun var gift med Grev Erhard Wedel Frijs.

²⁾ Legatets Kapital er nu paa 21,600 Kr., hvoraf Renterne aarlig uddeles til Lærere og Jordemødre paa Frijsenborg og Boller Godser.

»Mit varmeste Ønske er, at denne for Grevskabets Beboere velmente Anstalt maatte opmuntre saavel Grevskabets Ejer som ogsaa andre veltænkende Menne-skevenner til videre at formere samme og alvorlig derom holder, at min Hensigt til sand Nytte for Grev-skabets Beboere bliver efterlevet«.

Ved Grevinde Christine Sofies Død 5. Oktbr. 1787 ser vi atter Br. indtage en fremragende Post. Efter Grevindens Ønske tilkaldte han »ved Expresse Skri-velse« Øvrigheden og overtog indtil dennes Ankomst Forvaringen af hendes Ejendele. I Grevindens Gem-mer fandtes da et Brev »til Br. at aabne efter min Død«. Blandt mange andre Bestemmelser udtalte hun heri som sin sidste Villie, at det overdrages Br. at ordne alt det fornødne angaaende hendes Begravelse. Tillige testamenterer hun Br., »som troelig og paali-delig haver opofret 17 af hans bedste Aar, til min kjære Mands og min Sundheds Pleje, Renterne af 7500 Rdlr. er 300 Rdlr. aarlig, som han nyder saa-længe han lever og hvor han sig opholder«.

Disse og lignende Udtalelser bærer Vidne om, at Bredefeldt ogsaa var højt anskrevet og vel paaskønnet hos Grevskabets Besiddere.

Blicher omtaler i sin Novelle, at Br. fra Ungdom-men af havde stor Lyst til Urtekundskaben og indsamlede Blomster og nye Urter til sit Herbarium. Skønt man ikke blandt hans Efterladenskaber fandt nogen Urtesamling, lyder dog denne Fortælling ret troværdig; saavel efter Blichers Fortælling som efter langt senere Optegnelser var Br. jo ikke alene Læge, men ogsaa Apotheker og tilberedte selv de Lægemidler, som han ordinerede. Dette maa dog ikke opfattes saaledes, at han optraadte som virkelig Apotheker, der selv forskrev Raastoffer og Kemikalier, men som

alle Kirurger, især paa Landet, i disse Tider, tilberedte han selv sine Medikamenter, hvortil han indkøbte Materialerne paa nærmeste Apothek (i Særdeleshed Svane Apotheket i Aarhus). Da Læge- og Apotheker-kunsten i de Tider i langt højere Grad end nu var knyttet til Systemet med og Kundskab om Urter og Planter, er det rimeligt, at Br.s Barndoms- og Ungdomsinteresse har fortsat sig og er kommen ham til Gode under hans Livsgerning.

Imidlertid var det ogsaa denne Side af hans Virksomhed, der blev Aarsag til hans ret tidlige Død. Ved at tilberede en Salve fik han baade efter Blicher og senere faglige Beretninger¹⁾ et Saar i Fingeren, hvorved han paadrog sig en Blodforgiftning og døde efter faa Dages Forløb d. 14. Marts 1804 »i sin ensomme Bolig uden Lægers og Venners Hjælp«, skriver Birkedommer Tommesen. Skønt han allerede efter Ansøgning ved Dokument af 30. December 1791 havde erholdt »Facultas testandi« med Ret til, da han stedse har levet i ugift Stand, at testamentere sine Midler til hvem han maatte finde for godt, fandtes efter hans Død dog intet, der gav Udtryk for hans sidste Villie. Dette tillige med den Omstændighed, at der i hans Bolig fandtes en med Linned, Bøger m. m. tilpakked Rejsekuffert »til en agtende Rejse«, tyder paa, at Døden ogsaa for ham selv er kommen hurtigt og overraskende.

Han faldt, mens han endnu var i arbejdsdygtig Alder — 63 Aar — under Udøvelsen af sit Kald i den Gerning, hvorved han havde vundet saa manges Taknemlighed.

Han efterlod sig, vel væsentlig paa Grund af sin Godgørenhed, ingen Formue, men dog et ret værdis-

¹⁾ Den danske Lægestand 1872.

fuldt Indbo. Da han som nævnt ikke havde udfærdiget Testamente eller efterlod sig Efterkommere; maatte Skifteretten tage sig af hans Bo for at udfinde, om der fandtes lovlige Arvinger.

Som tidligere omtalt, var hans yngre Broder som ung udvandret til Indien; men man havde ikke nogen Vished for, om han virkelig, som Rygtet sagde, var død, og det lykkedes ikke selv efter 2½ Aars Forløb at faa konstateret, om han endnu var i Live; hans Søster var som nævnt død 1802. Som Følge heraf kunde de Slægtninge i Tyskland, der havde meldt sig, ikke af Retten tilkendes Arven, som da i Fl. dagældende Lov ved Forordning af 7. Febr. og 5. Juli 1780 skulde indsættes i Kongens Kasse, hvorfra de først efter 15 Aars Forløb, naar de nærmeste Arvinger ikke havde meldt sig, kunde tilfalde de dernæst arveberettigede.

Om Bredefeldts Begravelse beretter Kirkebogen kortelig:

»Mandagen den 26. Martii blev Grevskabets Læge, Johan Christian Bredefeldt, som døde 14. ejusdem, begravet gl. 63 Aar 7 Md.«. Birkedommer Tommesen siger, at »Grevskabets geistlige og verdslige Beboere kappedes om at gøre ham den sidste Ære, ved at følge og bære ham til Graven«. D'Hrr. Consistorialraad Pastor Manniche i Hammel og Pastor Morsing, Skivholme, holdt ved Graven de Lovtaler, »som Menne-skevennen Br. fuldtud fortjente og som burde være offentligt udgivne«.

Bredefeldts Kiste blev indsat i en-muret Grav med Hvælving, en Hædersbevisning, der formentlig ikke blev ret mange tildelt. Præsten fik for Jordpaakastelse m. m. 16 Rdlr., Degnen for Sangen 8 Rdlr. Til

de 12 Mand, der bar Kisten, udbetalte Boet 2 Rdlr. til hver.

Forpagter Christensen havde paataget sig Beværtningen af alle de »frivillig og nødvendig« mødende.

Som et Eksempel paa en af Regningerne fra Begravelsen, skal her anføres en, der ganske kuriøst lyder saaledes:

Underdanigst Regning

til velædle Hr. Forvalter Tommesen paa Bredefeldts Sterbboes Vegne, som jeg undertegnede haver betalt efter Hr. Forvalterens Tilladelse og Ordre.

Først for afdøde Brædefeldts Grav at gøre	5 Rdlr.	› Mrk.	› Sk.
For Klokken at ringe.....	3 Rdlr.	› Mrk.	14 Sk.
Betalt for Brændevin den Dag han blev begravet	2 Rdlr.	3 Mrk.	› Sk.
	<hr/>		
	10 Rdlr.	3 Mrk.	14 Sk.

Hvilket tilstaar.

Hammel, d. 28. Marts 1804.

Anders Jensen.

Foruden et almindeligt Indbo, Bøger, Instrumenter m. m. fandtes i hans Bo »udi i lønlig Skuffe« adskillige danske og udenlandske Mønter, hvoriblandt 74 danske Dukater¹⁾ samt en Del efter en vedlagt Fortegnelse ægte Diamanter. Efter at der var udsendt trykte Kataloger saavel over Bøger som Løsøre, som var fremlagt til Eftersyn i de fleste Posthuse i Provinsen samt i København og efter behørig Bekendtgørelser saavel i Aviserne som ved Kirkestævne, bortsolgtes Dødsboets Varer ved offentlig Auktion 16. Juli og følgende Dage. Denne indbragte ialt den Sum 4812 Rdlr. 2 Mrk. 12 Sk. Da der ingen Køber var til Diamanterne, toges disse tilbage af Boet. Auktionen varede som nævnt i flere Dage, hvorfor Boet sørgede

¹⁾ En Dukat lig 2 Rdlr.

for Natlogi og Fortæring til de fornemmeste og betydeligste tilrejsende Liebhave. Udgifterne hertil beløb sig til 383 Rdlr. 5 Mrk. 12 Sk.

Først d. 5. December 1806 holdtes den sidste Skiftesamling, hvor Boet blev opgjort. Da der ialt havde været en Udgift paa 1219 Rdlr. 13 $\frac{1}{2}$ Sk., blev tilbage den Beholdning 3593 Rdlr. 1 Mrk. 14 $\frac{1}{2}$ Sk., der foreløbig deponeredes i Aarhus Amtstue i det ad usus publicos stiftede Fond.

Af Bredefeldts Efterladenskaber, blandt hvilke fandtes ikke faa værdifulde Guld- og Sølvgenstande, findes jo sikkert en Del endnu bevarede. Han efterlod sig saaledes ikke mindre end 4 Lommeure, 3 af Guld og et af Sølv, som blev ansat til henholdsvis 20, 20, 30 og 10 Rdlr. Af disse ejes Sølvuret endnu af Snedkermester Heegaard, Hammel, i hvis Families Eje det har været siden Auktionen. Det bærer Mærket: Vilh. Kipling, London 1648. Endvidere har Læge O. Secher, København, meddelt mig, at han er i Besiddelse af et Lommeuhr og et Signet, som har tilhørt Bredefeldt og som han for mange Aar siden har modtaget af en Slægtning, der var Datter af den senere omtalte Pastor Secher i Søften. Da denne var velkendt med Bredefeldt, har Secher muligvis faaet Genstandene af ham eller købt dem paa Auktionen. Uret er i Skiftet registreret som:

1 fransk Guldlommeuhr med Kompas og Sølvskive 30 Rdlr. — og er mærket: Brequet á Paris.

Signetet, hvoraf der fandtes to, maa være det, der betegnes som »et lidet Sølvsignet uden Navn — 2 Mrk.« Det bærer dog foruden andre Initialer Navnetrækket C. B. Saavel Uhret som Signetet synes at være meget gamle og er formentlig nu af ret stor Værdi.

Forestiller et Landskab med korn-dækkede Høje, hvorimellem løber en Aa med en Bro i Baggrunden; det hele i et Rococco-Skjold med en springende Løve som Skjoldholder. I den ene Pote holder den 3 Aks, i den anden Blomster. Øverst er graveret C. B. Til højre for Skjoldet en lille Oval med en Figur, der kan tydes som en Tempelportal.

II. Eftermælet.

Som omtalt næstaar Materialet til Kundskab om og Bedømmelse af Bredefeldts Liv for største Delen af, hvad der er optegnet og sket efter hans Død. Deraf udgør hvad der blev skrevet ved hans Død atter en væsentlig Del; men det Eftermæle, han fik, var da ogsaa saa ubetinget og enstemmigt rosende, at man alene deraf, selv under fornøden Hensynstagen til Datidens Skrive- og Tænkemaade, kan slutte, at han var usædvanlig.

I »Aarhus Stiftstidende«, »Viborg Samler«, »Iversens fynske Avertissementstidende« samt »Altonaischer Merkur« blev hans Dødsfald bekendtgjort ved følgende

Avertissement.

»Den lige saa meget af sin Videnskab som af sin Menneske-kierlighed, uafadelige Virksomhed og selvfornægtende Opofrelse for sin Kunst og sine Syge, bekiendte og berømte Chirurgus her ved Grevskabet, Johan Christian Bredefeldt, er død d. 14. Martii efter faa Dages Sygdom i en Alder af 63 Aar. Hans Distrikts Beboeres Sorg, de Syges og Fattiges Klager kunne vidne for den ubekiendte det Savn denne Egns Beboere og hans Bekiendtere saa inderlig føle, og hvor værdigt hans Minde er til offentlig Hæder (den Grevskabets Beboere ikke ville undlade at yde det) som den eneste Belønning, nogen har kunnet paanøde ham for mange Aars Møje og mangfoldige Velgerninger«. Derefter følger nogle biografiske Oplysninger og

»Til Efterretning for Arvinger og andre vedkommende bekendtgøres, at Skiftesamling holdes i hans Bo d. 13. April, 2. Mai og 6. Juni førstkommende.

Frysenborg pr. Aarhus, 16. Martii 1804.

Tommesen,
Forvalter«.

Dødsfaldet blev endvidere omtalt i flere af Datidens faa Blade, saaledes i »Ribe Stiftstid.«, der citerer en Artikel om ham fra »Aarhus Stiftstid.« Ogsaa den københavnske »Berlingske« og »Aalborg Stiftstid.« omtaler ham. Det sidste Blad bragte blandt »Indenlandske Efterretninger« en Notits saaledes:

»Paa Frysenborg ved Aarhus er Distriktskirurg J. C. Bredefeldt død 63 Aar gl. Han berømmes for sin sjældne Duelighed, Virksomhed og Uegennyttighed. Den rige havde intet Fortrin hos ham for den fattige, med hvem han trolig delte sin Indkomst.«

Særlig var det dog, ret naturligt, »Aarhus Stiftstid.«, der bragte Artikler om Bredefeldt. De saavel i mundtlig Overlevering bevarede som andre Steder¹⁾ omtalte »jydske og fyenske Aviser med Sørgerand«, synes derimod kun at findes i Fantasien.

Som Prøve paa Bredefeldts Eftermæle skal anføres en Del af, hvad der blev skrevet i »Aarhus Stiftstid.«:

† † †

*Tanker ved Hr. Johan Christian Bredefeldts Død
d. 14. Martii 1804.*

Saa skulde Du dog døe! Du store Menneskeven! Du, der saa ofte heldig betvang Døden selv. Saa skal den Egn, det Land, der saa stolt ansaae Dig for en Prydelse, nu ydmyges ved Dit Savn.

Den ensomme Borg, der var Lidendes sikre Tilflugt, staar nu øde, den forbigaaendes taarefyldte Øjne betragter den nu

¹⁾ Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie.

»Til Efterretning for Arvinger og andre vedkommende bekendtgøres, at Skiftesamling holdes i hans Bo d. 13. April, 2. Mai og 6. Juni førstkommende.

Frysenborg pr. Aarhus, 16. Martii 1804.

Tommesen,
Forvalter◄.

Dødsfaldet blev endvidere omtalt i flere af Datidens faa Blade, saaledes i »Ribe Stiftstid.◄, der citerer en Artikel om ham fra »Aarhus Stiftstid.◄ Ogsaa den københavnske »Berlingske◄ og »Aalborg Stiftstid.◄ omtaler ham. Det sidste Blad bragte blandt »Indenlandske Efterretninger◄ en Notits saaledes:

»Paa Frysenborg ved Aarhus er Distriktskirurg J. C. Bredefeldt død 63 Aar gl. Han berømmes for sin sjældne Duelighed, Virksomhed og Uegennyttighed. Den rige havde intet Fortrin hos ham for den fattige, med hvem han trolig delte sin Indkomst.◄

Særlig var det dog, ret naturligt, »Aarhus Stiftstid.◄, der bragte Artikler om Bredefeldt. De saavel i mundtlig Overlevering bevarede som andre Steder¹⁾ omtalte »jydske og fyenske Aviser med Sørgerand◄, synes derimod kun at findes i Fantasien.

Som Prøve paa Bredefeldts Eftermæle skal anføres en Del af, hvad der blev skrevet i »Aarhus Stiftstid.◄:

† † †

*Tanker ved Hr. Johan Christian Bredefeldts Død
d. 14. Martii 1804.*

Saa skulde Du dog døe! Du store Menneskeven! Du, der saa ofte heldig betvang Døden selv. Saa skal den Egn, det Land, der saa stolt ansaae Dig for en Prydelse, nu ydmyges ved Dit Savn.

Den ensomme Borg, der var Lidendes sikre Tilflugt, staar nu øde, den forbigaaendes taarefyldte Øjne betragter den nu

¹⁾ Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie.

med Græmmelse. Hvem kan værdig nok hædre Dit Minde? Hvem tør paatage sig denne Pligt?

Er Taarer nok for Dig Velgiører? da strømmer de selv fra det Øje, der ej vædedes med Kummer; kan Lovtaler hædre Dig, hvorfor tie de dermed?

Dog — nej! Du hædres ej ved Lov; for den var Dit Hjerte ufølsomt; for den gjorde Du intet — alt, hvad Du attraaede, var den Hæder: at gavne. Tre Descenier var Du Grevskabet Frysenborgs Prydelse, Jyllands Stolthed. Daniens store Læge.

Dine bedste Aar opofrede Du for andre ved at forsøde dem Livet, bortjage Lidelser og lindre Armod. Dag og Nat stod Du beredt til at hjælpe dine betroede, og paa Pligtens nøjsomme men ærefulde Vej fandt Du dine Banesaar. Stor var Du som Læge; thi ej alene besad Du en sjælden udmærket Duelighed, men især en uefterlignelig Uegennytte. Du solgte ei, Du bortskiænkede dine Raad. Din Løn for 30 Aars stadige Opofrelser er kun: et taknemligt Eftermæle, en uødelig Erindring i vore beklemt Hjerter. Kun Livets første Fornødenheder ønskede Du Dig selv, men din Broder saa Du gerne riig.

Hvilket Mynster forsvandt ej med din Død! hvor var Bredefeldt størst enten i Lægevidenskab eller i Dyd? Dette Spørgsmaal vover ingen at besvare uden først at geraade i Striid med sig selv. Dine Raad var et Kald til Liv, dit Hjerte en tro Vejleder til Lykke.

For alle stod Dit Hus som dit Hjerte aabent — man behøvede kun at sukke for at høres af Dig — var Du den Lidendes, Armodens redelige Ven, da var Du og især Dydens, Fortienestens Velynder. Kun hiin var din Yndling, kun denne vandt dit Smil. — Din Læbe udsagde kun lidet af, hvad Du følte for andre; men højt taler dit Liv om dit Hiertes Prydelser; men just denne Egenskab gjorde Dig stundom miskiendt af Hovmoden. Alle gjorde Du lykkelig ved din Dyd, undtagen Dig selv. Men har Du ei indhøstet Livets Løn, da Gode! Gid Du nyde den, hvor Du nu er. Forklarede! Din Grav vil vædes med Erkiendtligheds matte Taarer; vi saa Dig, og følte Ærbødighed; vi kiendte Dig og følte Kiærlighed; vi savne Dig og føle nu dyb Harme. Den sunde maa nu skiælve for Sygdom; thi dens Herre er borte; den Lidende maa sukke; thi hans Ven er ikke meer.

Og alle vil med Veemod sige:

Gid Bredefeldt ei havde været dødelig! Dog — far med Gud, Du Ædle! han vil lønne Dig; vi efterlevende formaa kun at mindes Dig med Ærbødighed og Taknemlighed.

S . . . .¹⁾

En Indsender, der betegner sig selv som »en Ven og 32 Aars Medtiener«, satte i samme Blad Bredefeldt »et Erkiendtligheds Minde«, hvori han bl. a. siger:

»Han besad en særdeles grundig Indsigt ei alene i de Videnskaber, for hvilke han egentlig havde bestemt sig, men og i de fleste andre. — Ved Grevskabet arbejdede han i 4 Besidderes Tid og nød en udmærket Fortroelighed og Agtelse hos dem alle. Forklarede! tør Støvet vove at række Dig Krandsen i din vis nok lyse Boelig, o! da se! den rækkes Dig fra alle Kanter. Saavel vore egne som mange Fremmede, den Fattige og Formuende har slettet dens Blomster, og de Taarer, der perle paa disse, ved Tanken om dit Savn ere dig sikkert kjærere end alle Lovtaler.

Fred med din Aske.

N. H. S.«

Et tredie Bidrag til Mindekransen af Sorgens og Taknemlighedens Vidnesbyrd, der udgør den første Del af Bredefeldts Eftermæle, bar den sigende Overskrift:

Bredefeldt er død!!

»Saaledes lød nylig et sørgeligt Budskab i mine Øren; thi i dig kiendte jeg den ædle, retskafne og for sine Medbrødres Vel sig selv opofrende Mand. Herpaa havde jeg selv det Held at erholde det umiskieligste Bevis, og uden dig var jeg ei mere. Du viiste den samme Fliid for den Fattige og Riige Syge. Egennytte var bortfiernet fra din snevre Eremitbolig; Du gav Stormanden og Stodderen lige Adgang; du sparte til sidste Tid ei dig selv; men udsatte dit svage Helbred for at besøge den Fattiges Sygeleje, ja rakte den usle kraftig, hielpende Haand. Grevskabets Borgere sukke ved at fælde bittre Kiærligheds- og

¹⁾ Mulig Pastor Secher i Søften.

Taknemligheds Taarer paa din Gravhøj; Kun den Trøst er dem tilovers, Du nu for stedse nyder salig Roe og høster den skønneste Løn, Din ædle Daad umiskiendelig fortiente.

. . . . h.

Højst oppe var dog vel nok de to, der tolkede deres Sorg og Lovprisninger i følgende Udbrud:

•Ack! han er ei mere, vort Cimbriens sande Hypocrates; borte er han denne Menneskehedens hulde Hielper, den store siældne indsigtfulde Læge Johan Christian Bredefeldt; han som havde frarevet Døden saa mange Offere, blev nu selv et Ran for Døden, og endte sin velgiørende, hæderfulde Bane paa det grevelige Herresæde Frysenborg; i mere end 30 Aar genlød derfra hans ædle Daad til Landets fierneste Grændser; ved at dyrke med en utrættelig Anstrengelse, ved medfødte ualmindelige Talenter, sin Aands Evner, havde han hævet sig som Daniens stolte Prydelse indtil Beundring for sin Medtids Mennesker i sin Konst som Læge, som Videnskabsmand og den skarpseende Menneskekiender; hvor vidste han ikke at gennemskue en Sygdoms Natur, med Lethed opdage dens Aarsag og hæve dens ødelæggende Følger. Han vidste at forvandle Sygdoms Skroget til en Sundheds Boelig; hvor mageløs viiste han sig under selv kritiske Tilfælde, at fremkalde Fæder- og Moder-Glæde som den store Fødselshjælper! Held med Klogskab gjorde hans Konst seirrig, kun for sin Død, dette Naturrens Budskab, var hans Konst afmægtig. Som Læge, saa Menneskeven; hvo saa ham i Armodens Hytter, i Lidelsernes mørke Vraa, i de Forladtes Boeliger, uden at beundre de siældne Dyder, der fortrinlig adle Støvets Søn. At udbrede Held, fremme sine lidende Brødres Vel og lette dem Skiæbnens Byrde var hans Hiertes Biefald og Formaalet for hans utrættelige Gavnlyst. Derfor høres nu den taareblandede Klage: Vor Støtte er faldet, vort Haab er Gravens Bytte, vort Tab synes uerstattelig, vore Veemodstaarer tolke dit høje Værd, indhimlede Ven! medens Evigheden lønner dit her fuldendte Dagværk.

Fred med dit Støv; over vore Ønsker er du ophøjet, men Taknemligheds Blomster skal af dine Efterladte sildig visne, vor Roes smykke dit Minde, og din Daad med Højagtelse nævnes især af

H . . . . h og C . . . . . n.

Cimbriens sande Hypocrates:

Daniens stolte Prydelse!

Højere kunde Tonen vel vanskelig stemmes. Og selv om vi, som sagt, tager Datidens kraftige og mere umiddelbare Udtryksmaade i Betragtning, tør vi sige, at Bredefeldts Eftermæle vidner om et Menneske og en Gerning, der i sin Beskedenhed kan taale at sammenlignes med mange, der er optegnet blandt de store.

Det er derfor interessant at faa kastet dette Blik ind i, hvad der har levet i og bevæget Sindene i paa-gældende Tid og Egn. I hvert Fald kan vi sige med Blicher: »Skriften paa hans Runesten vil engang — som alle andre være udslettet; dette Minde jeg her, mindst i Egenskab af Digter, har rejst ham, ligesaa; men der gives Dyder, hvis Udspring og Belønning tilhører en anden og varigere Verden.«

Faksimile af Bredefeldts egenhændige Underskrift.

III. Bredefeldts Minde.

Tanken om at hædre den bortgangnes Minde er hurtig fremstaaet, idet Kommerceraad Tommesen allerede d. 9. April 1804 udsendte følgende Cirkulære:

Johan Christian Bredefeldts Minde.

Ikke alene alle veltænkende og retskafne Mænd paa Grevskabet Frysenborgs Godser, men mange ligesaa veltænkende Hædersmænd i Omegnen udenfor Grevskabet have ytret det inderlig Ønske at hædre den ædle og uforglemmelige Bredefeldts Minde, og derved lægge for Dagen den Taknemmelighed de skyldte denne sjældne og virsomme Mand. Til at opfylde dette Ønske have en Del henvendt sig til Grevskabets Possessor

om højstsammes Medvirkning til dette Øjemed, hvorfor Grevskabets Possessor haver ej alene paalagt mig at aabne Subscription og som Kasserer at modtage enhvers frivillige Bidrag, men ogsaa indbyder jeg under egen Præcidio og Garantio af de indkomne Bidrag at udnævne en Kommission af fornuftige og villige Mænd blandt Grevskabets Gejstlige til at overlægge og bestemme, hvorledes disse Bidrag bedst maatte kunne anvendes til paa en værdig Maade at hædre den retskafne Bredefeldts Minde, ej alene ved et Monument, som dog en Gang fortæres og forgaar, men især ved en Stiftelse til at lindre Nødlidendes tunge Kaar og især til at befordre Flid og Arbejdssomhed blandt de Fattige. — Og paa det, at dette almindelige Ønske kan vorde opfyldt saasnaart muligt, modtager jeg enhvers Bestemmelse om det frivillige Bidrag, hvorved enhver vilde bestemme, hvortil de ønske deres Bidrag anvendt, enten til et Monument eller en Stiftelse eller til begge Dele.

Iøvrigt maatte dette behagelig bekendtgjøres for formaaende og udmærkede Beboere i enhvers Menigheder, og saa snart muligt fra Sted til Sted beforders.

Frysenborg, 9 April 1804.

J. L. Tommesen.

Denne Skrivelse cirkulerede saa til Hr. Morsing, Skivholme, Hr. Knudsen, Borum, Hr. Assens, Aarslev, Hr. Birck, Skjoldlev, Hr. Secher, Zeuthen (Søften), Hr. Birck, Withen, Hr. Birkedommer Stilling og Hr. Mannicke, Hammel.

Alle disse Herrer gav Listen deres Paategning med Løfte om Bidrag. Hr. Morsing lagde for med 100 Rdlr. Hr. Assens, der i over 23 Aar uafbrudt har nydt afgangne Bredefeldts Venskab og i den Tid mange flere Tjenester, anfører, at det var den afdødes bestandige Ønske, at efter ham en duelig Chirurgus maatte ansættes paa Grevskabet, og at Giordemoder- og Skoleholder-Institutet kunde sættes i Stand til at virke den mest mulige Nytte, hvorfor han anbefaler, at hvad der blev tilovers fra et ikke for kostbart Monument maatte blive anvendt til en af ovennævnte Hensigter.

Hr. Secher udtaler bl. a. »Kunde Manden tilraabe os fra sin Grav, da vilde han ganske vist afværge Auktion over hans Bøger og Instrumenter; thi med dem har han vist nok ønsket at gavne sin Eftermand og ved ham det hele Grevskab«. Hr. Secher giver derfor i Juni Md. 100 Rdlr., hvorfor Bøger og Instrumenter indkøbes til Brug for Eftermanden. Endvidere giver han 50 Rdlr. til Giordemødres Løn og Ansættelse og endelig 50 Rdlr. til et Marmormonument. Hr. Stilling slutter sig ganske til Hr. Assens, idet han med et Suk maa bekiende, at hans Formue ikke staar i Forhold til hans Følelser; da han har stor Familie og smaa Indkomster, maa han nøjes med at tegne sig for 20 Rdlr. Pastor Mannicke siger kort og godt: »Til Snapsting d. A. betaler jeg til Forvalter Tommesen 20 Rdlr.«

Senere blev Listen ogsaa forevist for adskillige andre fremstaaende Mænd i Omegnen, saaledes Præsterne i Niær, Wellev, Sall, Hvorslev, Skørup, Vejer-slev, Røgen og Lyngaa.

I hvert Fald nogle af disse bekjendtgjorde Sagen for deres Menigheder. Endvidere bidrog til Indsamlingen flere Forpagtere, enkelte Skolelærere eller mere fremstaaende Personer.

I »Aarhus Stiftstidende« 11. April 1804 fremkom følgende Indlæg fra Hr. Pastor Morsing, der betegnes som Bredefeldts mangeaarige Ven og i det hele synes at have været Bredefeldts mest haandgangne Vaabendrager:

»En stor Del agtværdige Mænd paa Grevskabet Frysenborg og omliggende Egne have rettet det Ønske at hædre den fortjente Bredefeldts Minde. I den Henseende er Subscription aabent ved Hr. Forvalter Tommesen paa Frysenborg, som modtager enhvers frivillige Bidrag. Saavel Subscribenternes

Navne som deres Bidrag samt Bidragenes Anvendelse skal blive offentlig bekendtgjorte ved Trykken. Overbevist om, at mange ligesaavel som undertegnede vil glæde sig ved at vise den Ædle og uforglemmelige Bredefeldts deres Taknemmelighed, bekendtgøres dette af

L. N. Morsing,
Sognepræst, Schifholme.

Hertil slutter Forvalter Tommesen sig, idet han ligeledes i Stiftstidende gør opmærksom paa, at Hensigten ikke alene er at oprejse et Monument, men tilige at oprette en Stiftelse til trængendes Understøttelse og Vindskibeligheds Befordring, saaledes som nærmere af en valgt Direktion, hvori Grevskabets Besidder præsiderer, bliver vedtaget, hvilken Stiftelse saa i Overensstemmelse med den afdødes Tænkemaade skal bære Navnet: »Bredefeldts Minde«.

Grevskabets Besidder var paa den Tid Baron, Kammerherre Frederik Carl Krag Juel Wind,¹⁾ (Stiftamtmand paa Lolland 1782—1804), hvis Moder Sofie Magdalene v. Gram var Grevskabets egentlige Ejer. Kammerherren var altsaa udset til at være Præsident for den Direktion, der skulde bestemme om det indkomne Beløbs Anvendelse. Under 14. Septbr. 1804 autoriserede han den i det frijsenborgske Arkiv endnu bevarede Protokol »bestaaende af 284 igennemdragne og forseglede Blade« til deri at indføre alt det, som angaar »Bredefeldts Minde«; han »anmoder, og beskikker Deres Velærværdigheder Hr. Provst Sundorph i Houlbjerg, Hr. Pastor Morsing, Schifholme og Hr. Pastor Mannicke i Hammel i Forbindelse med Possessor at sammentræde for i Overensstemmelse med Givernes Villie og ellers paa bedste Maade at bestemme Gavernes hensigtsmæssige Anvendelse«.

¹⁾ 1810 arvede han Grevskabet og blev kaldt Grev Frederik Carl Krag-Juel-Vind-Frijs.

Forvalter Tommesen fungerede fremdeles som Bogholder og Kasserer, og 17. Oktober s. A. mødtes de tre omtalte Præster hos Tommesen for at overtage Bestyrelsen af Bidragene. Greven var da bortrejst, og det skønnedes ikke at være ret »at opsætte Sagen til hans grevelige Højheds Gienkomst næste Sommer.«

Fra de tidligere nævnte Præster m. m. samt fra 12 navngivne Mænd i Schouby Sogn var der da indkommet: Til et Monument 116 Rdlr., til Bøger 250 Rdlr. og ubestemt Formaal 115 Rdlr. Desuden var i udlovede Bidrag tegnet 215 Rdlr. Adskillige flere havde lovet Bidrag, og Summen ventedes videre forøget med Bidrag fra de til Sognene udsendte Planer. Angaaende Anvendelsen af de aarlige Renter kunde man ikke tage nogen Bestemmelse, »førend vi erfare, hvad det maatte behage det højgrevelige Herskab at give til Bredefeldts Minde.« »Dog skønne vi ikke rettere, end at det mest vil bidrage saavel til Hæder for vor afgangne Bredefeldt, som til sand Nytte for det almindelige, dersom Renterne blive brugte enten til Præmier for udmærket Fliid i en eller anden af Landoeconomiens Grene eller til Anskaffelse af gode Almue-Skrifter til Uddeling efterhaanden overalt i Sognene eller og til begge Dele.«

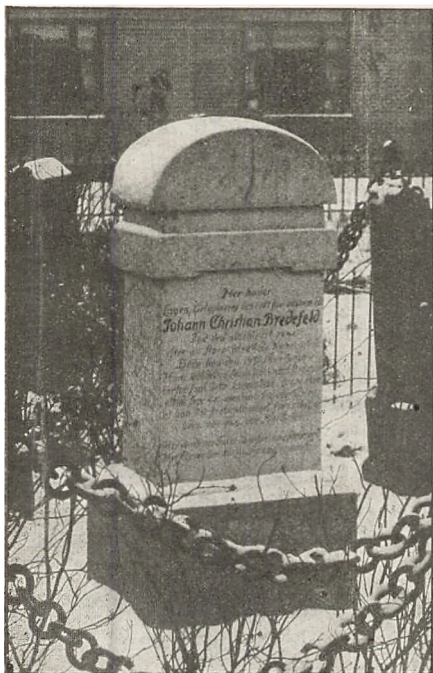
Den eneste, der ikke synes at have være villig til at yde Bidrag til Bredefeldts-Minde, var Greven. Grunden hertil var imidlertid ikke nogen Uvillie imod den afdøde, men kun fordi (som tidligere omtalt) »Medicinal-Anstalterne ved Frijsenborg vil give mig aarlig Udgift nok«, hvorfor han »aldeles ikke indlader sig i noget Bidrag til Erindring om den ellers brave afdøde Hr. Bredefeldt«. Greven overlader iøvrigt til Direktionen at bestemme, til hvilket Formaal Pengene skal anvendes og lover at modtage Beløbet til Forrentning.

Om den Maade, hvorpaa det indsamlede Beløb bedst kunde tjene til sit Formaal, herskede der iøvrigt, som berørt, nogen Uenighed. Pastor Morsing foreslog saaledes, at Overskudet fra Monumentet og Bogindkøb skulde indgaa i Medicinalkassen, hvilket Greven imidlertid ikke kunde approbere. Morsing »proponerede« da,

om Renterne maatte »blive aarlig uddelt til en fattig Familie paa Grevskabet paa Bredefeldts Fødselsdag 15. Aug.«

Flertallet var imidlertid stemt for Almueskrifters Indkøb, hvorfor dette blev bestemt. Den 13. Marts 1807 meddeler da Tommesen, at der er indkommen 596 Rdlr. Deraf er udgivet for Bøger m.m. 263 Rdlr., tilbage 333 Rdlr.

Imidlertid havde føromtalt Grevinde Sofie Magdalene, GrevskabetsEjerinde, fra hvem Tanken om

Bredefeldts Gravmonument.

at hædre Bredefeldt med et Monument først udgik, af egen Kasse betalt dette og selv forfattet Indskriptionen paa den ene Side. Stenen, der er en ca. meterhøj smuk Marmorsten, er da rejst i Aaret 1805 eller 06.

Den af Grevinden forfattede Indskrift lyder saaledes:

»Her hviler Lægen, Velgiøreren den i alt saa udmærkede

Johann Christian Bredefeldt,

født den 5te Aug. 1741¹⁾); efter 34 Aars utrættede Virksomhed Døde han den 14de Martii 1804. Hans udødelige Navn fortæner Eftermæle, derfor skal dette Sorgens Echo — denne Steen — altid sige os — gientage for vore Børn, at han, der fortiente saa meget, fik intet af os uden vor Tak, vor Kiærlighed.

Her randt vor Taare, da vi saa ham segne ned,
her tørres den, thi se han nyder evig Fred.«

Paa den anden Side staar:

Høiagtelses og Taknemmeligheds Minde af Grevskabet Frysenborgs Geistlige og Verdslige Beboere, samt rettænkende fremmede og Ejeren

Krag Juel-Wind Frijs.

Endvidere findes for neden et lille halvrunder Relief fremstillende chirurgiske Instrumenter og Hentydninger til Bredefeldts Virksomhed som Læge. Foroven findes indsat en Metalsommerfugl — Symbolet paa Psyke eller Menneskesjælen. Meningen hermed har formentlig været den at symbolisere Sjælen, der nu fra sin Puppertilstand indgik i Udødeligheden.

Da Grevinden saaledes selv bekostede Monumentet, blev der af det indkomne Beløb kun at anvende til dettes Indhegning. Der blev da af Snedker Zacho, Teglluset²⁾ opsat et Egetræs Stakit. Malingen af samme udførtes af Maler N. P. Bech, Randers (»alt med Oliefarve og med forgyldte Kugler«). Til dette medgik 92 Rdlr., hvoraf Gartner Sejer, Frijsenborg, erholdt »for en Malersvends Kost udi 4 Dage, 2 Rdlr.« — Senere indkom 70 Rdlr., og Grevinden lovede fra Snapsting 1806 at svare Renterne af 300 Rdlr. For en Del af

¹⁾ Skal være 15. Aug. 1740.

²⁾ Nuværende Kidmoses Gaard, Hammel Mark.

det tiloversblevne Beløb indkøbtes nu Bøger og Skrifter, som uddeltes særlig ved Hjælp af Skolelærere. 1816 udgør Formuen paa Grund af den lave Pengekurs kun 302 Rdlr. og ved Snapsting 1829 474 Rdlr.

Birkedommer Tømmesen arbejdede med stor Interesse paa Vedligeholdelsen og Udvidelsen af Virksomheden. Efter Ansøgning fik han tilsendt og foræret Bøger fra det kgl. Landhusholdningsselskab og Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug. I mange Aar fik Mindelegatet saaledes tilsendt »Almuevennen« og »Ugeblad for den danske Bonde«.

En Fortegnelse over de Bøger, som Legatet ejede, giver et interessant Indblik i, hvad der den Gang fandtes af letlæselig Literatur, og hvad Almuen i de paagældende Egne læste; saaledes giver daværende Pastor Schmith i Hammel 1835 en Fortegnelse over Bøgerne, hvoraf her nævnes:

Dansk Heste- og Quæglægebog. Jomsvikinga og Knytlinga Saga. Willaumes Lægebog. Almuens Lærer af Hasse. Nød- og Hjælpbog for Bondestanden. Olufsens oekonomiske Annaler. Landhusholdningsselskabets Skrifter. Dansk og norsk Morskabslæsning. Bastholms historiske Efterretninger til Kundskab om Mennesket. Olaf den helliges Saga. Efterretning fra Selskabet for indenlandsk Husflid. Den magiske Skrivekunstner. Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorien. Aagaards Vejledning til en Gaards Drift i Hedeegnene. Fjelstrups Erfaringer om nogle Græsarter. Gøtsche: And. Johansen eller den brave Bondes Liv og Levned. Mallings store og gode Handlinger. Lykkens A. B. C. eller allernyeste Drømmetavle. Den evangeliske Kristendoms Indførelse i Danmark. Xenofons Cyropædie¹⁾.

En Fortegnelse fra 1837 angiver ialt 132 Bind.

At Legatet virkelig i den Tid har virket til nogen Gavn og Oplysning fremgaar af de Indberetninger,

¹⁾ Cyrus's eller en græsk Monarks Opdragelse og Bedrifter oversat ved Joh. Baden, Rektor i Altona, Kbhvn. 1766.

som paa Opfordring af det kgl. Landhusholdnings-selskab indgaves om Virksomheden. Saaledes skriver daværende Lærer Jensen i Haurum:

»I det sidst forløbne Aar har jeg haft 18 Læsere, dels Mænd, dels unge Karle, hvoraf nogle har faaet mange Bøger. Det er mig en inderlig Glæde, jeg med Sandhed kan berette, at Læselysten er mærkelig tiltagen for adskillige, der atter er bleven et Middel til at opvække den for andre.«

Pastor Tvede arlagde paa samtlige Beboeres Vegne i Vejerslev By deres Taksigelse for den Velvillie, hvor-med der tilstodes dem fri Læsning.

Skolelærer Wissing i Svendstrup melder, at

»Bønderne her paa Egnen med megen Lyst og Begiærlighed afvente Skrifter fra mig, især saadanne som handle om Agerdyrkingen. Jeg har tillige indbudt Bønderne til at møde hos mig en Aften hver Uge for at forelæse dem et og andet almen-nyttigt Skrift. Jeg har nu i omtrent 3 Maaneder haft Samling af Bønderne hver Lørdag Aften fra Kl. 6 til 10; det har været mig en særdeles kjær Beskjæftigelse at forelæse og tale med dem om det læste. Hvilke gode Følger mit Foretagende vil medføre, vil Tiden vise; saa meget tror jeg at kunne sige med Vished, at en Deel af mine Tilhørere har fast besluttet at foretage Forandringer i deres Sædskifte. Mange og gode Fortsætter ere fattede.« Hr. Wissing takker paa samtlige sine Tilhøreres Vegne for den gunstige Foranstaltning, der er bevirket ved at give dem Lejlighed til at høre og læse de mange gode og nyttige Bøger, »hvortil de forhen ikke kendte det allermindste.« »Jeg har søgt at overbevise dem om, at den fornemmeste Tak og Erkjendtlighed, de kan vise, vil være den: at hver af dem dyrker sin Jord med Fliid og Overlæg, at deres Kaar forbedres tilligemed deres Agerbrug, og at de ville vedblive som hidindtil at være flittige, nøjsomme, sparsommelige og retskafne Mennesker.«

Skolelærer Jessen i Haldum, der selv oprettede en Læseforening og fik Støtte fra »Bredefeldts Minde«, skriver:

»Jeg har allerede den Glæde at bemærke, at ved Bøndernes Samkvem flere nyttige Discurser formedelst det læste ofte er bragte paa Bane, at den confirmerede Ungdom dog vist ikke saasomt som forhen vil glemme, hvad der med saamegen Møje meddeles dem i Skoletiden, og at de fleste nu betragter et Foretagende, der begyndtes ikke uden Frygt for et mindre heldigt Udfald, med Velvillie og meget ønsker dets Fremme«.

En af Datidens mest oplyste og veltænkende Bønder, Sognefoged Niels Remmer, Terp, indberetter ligeledes med Tak om den Frugt og Gavnighed, som Bøgenes Læsning har medført.

Efter Kommerceraad Tommesens Død 1839 overgik Legatets Bestyrelse til Herredsfoged Kampmann. Til Vedligeholdelse af Gravstedet med Stakittet medgik i Aarenes Løb lidt. Nogle af Pengene blev udlante mod Pant i Ejendomme, hvorved et mindre Beløb gik tabt ved en Fallit. Stadig indkøbtes Bøger, og Tommesen skænkede en Del af sin private Samling. I Aaret 1842 opsattes det nuværende Gelænder om Bredefeldts Mindestøtte; dette bestaar af 8 trinde ca. 1 Meter høje Granitsten, hvorimellem er udspændt 2 solide Jernlænker, som forfærdigedes og leveredes af Smeden Friederik Hilmer i Tinning. Udgifterne hertil var ca. 85 Rdlr.

I 1852, da Læge Ditzel ved Kampmanns Forflyttelse overtog Bestyrelsen, bestod Legatets Formue og Beholdning af:

1. 2 Obligationer paa tilsammen 325 Rdlr.
2. En Kassebeholdning paa 23 Rdlr.
3. De Stiftelsen tilhørende Bøger »efter Katalog forfattet af Skolelærer Mortensen, Hammel, ialt 146 Bind. Bøgerne var da »forslidte, defekte og i det hele uden synderlig Værdi«, og med Uddelingen og Læsningen af disse blev det nok derefter mindre og mindre. 1877 skriver Ditzel:

»Resterne af den saakaldte Bogsamling er i de forløbne Aar ved Udlaan og slet Behandling ødelagte og forsvundne, særligen ved Ombygningen af Hammel Skole, hvori der dog maaske findes nogle Levninger uden Værdi«.

Derimod forøgedes Kapitalen jo ved paaløbende Renter, og i Aarenes Løb medgik atter noget til Vedligeholdelsen af saavel Bredefeldts som andre Gravsteder. 1857 bortskænkedes 20 Eksempl. af den nye Salmebog til Hammel Kirke. Hvorslev Sognebibliothek modtog i Aarene 1853—78 aarlig 5 à 10 Rdlr. Endelig bortgaves forskellige Beløb til Husmandsforeningen, Kvindeforeningen og lign.

1887 overgaves Bestyrelsen til Godsforv. Tilemann. Formuen var da 1000 Kr. i Obligationer + 68 Kr. kontant.

Da Legatets Bestemmelse er at vedligeholde Bredefeldts Minde, besluttedes det 1893 at oprejse en Mindesten over dennes Efterfølger Johan Henrik Schou, Distriktslæge paa Frijsenborg 1804—1824; paa denne staar da: Bestyrelsen for »Bredefeldts Minde« satte dette Mindesmærke. Hertil medgik 252 Kr., og Legatets Formue er siden da vokset, saa den nu bestaar af 3,400 Kr. i Obligationer og 888 Kr. kontant.

Legatet »Bredefeldts Minde« har saaledes i den sidste Menneskealder ikke virket for dets egentlige Formaal. Trangen til Bondebefolkningens Oplysning er vel heller ikke paa samme Maade og i samme Grad til Stede nu som for 100 Aar siden; men Legatet har, selv med sine beskedne Midler, en Gang virket til Gavn og Oplysning for mange. Hvad var da rimeligere, end at den gamle Virksomhed toges op, saaledes at de nu ikke helt ubetydelige Midler, der nu raades over, blev udnyttede til Hjælp i den oprindelige Aand under de Former og efter de Krav, som Nutiden kræver og opstiller.

Dette vilde tillige bidrage til at opfriske og vedligeholde Mindet om en Personlighed og en Gerning, som enhver Slægt — ogsaa vor — kan have Gavn af at bevare i Erindringen.

Kredslæge Dr. K. Carøe, København, der har bistaaet mig med nogle faglige Oplysninger og velvilligst har gennemset en Del af Manuskriptet, samt Frijsenborg Godskontor, som har stillet sig imødekommende med Udlaan af Arkivalier, bringer jeg her min bedste Tak

A. R.

Framlev Herreds Sandemænds Tov

om

Anne Pedersdatters Bane 1662.

Ved

HANS KNUDSEN.

I Skovby Sogn Syd for Lyngbygaard Aa ligger en Gaard, som nu hedder Christinedal, men i gamle Dage kaldtes den Lundgaard, og der boede i 1660erne Herredsfogden i Framlev Herred, Jens Enevoldsen. Det var en ret anselig Gaard paa 9 Tdr. Hartkorn efter den gamle Matrikul af 1688, og den hørte til Krongodset under Skanderborg Slot.

Anno 1661 Torsdag Morgen tre Uger før Jul, da Tjenestekarlen der paa Gaarden, Niels Jørgensen, var kommen op, saa han, at der maatte være noget galt paa Færde, nogle Kreaturer gik løse ude i Gaarden, og en Ko laa død inde i Stalden. Han gik saa hen til Vinduerne for at kalde paa Pigerne. Den ene af dem, nemlig Anne, Peder Smeds Datter fra Herskind, stod straks op og gik ud i Gaarden, mens den anden, som hed Anne Sørensdatte, »gik udi Kammeret, som Fader og Moder laa og gjorde Ild paa.« Snart efter kom Karlen Niels igen og spurgte, om de ikke vilde ud at se til Fæmonet, men Husmoderen, Elline Herlovsdatte, svarede ham, at Anne Pedersdatte var gaaet ud i Gaarden. Han traf hende da ogsaa derude, og da de kom ind i Huset, hvor Koen laa død, sagde hun: »O vouk og vouk«; men han gik derefter i Laden for at tærse, og han saa hende ikke siden i levende Live.

Da der var gaaet nogen Tid, savnedes Anne Pedersdatter, og Husmoderen sendte Anne Sørensdatter ud for at søge efter hende. Hun var ikke at finde i Gaarden, og da Anne Sørensdatter kom ud til Havegærdet, kunde hun se, at Peder Smeds Datter var gaaet med sine Træsko paa ned i Hørhaven imod Aaen. Hendes Spor var let at kende, fordi hendes ene Træsko var noget i Stykker.

Derefter blev der ikke ledt videre, de troede maaske, at hun havde søgt over Aaen til sin Fader i Herskind, som ikke er langt derfra, men Anne Pedersdatter var og blev forsvunden, indtil der et Fjerdingaar efter i Slutningen af April 1662 ved en Vidiebusk midt i Aaen mellem Sjelle og Lundgaard fandtes et ilde medtaget Lig, der kendtes som Anne Pedersdatters.

Der forelaa altsaa et uopklaret Tilfælde af voldsom Død, og det gjaldt nu om med de Midler, Datidens Retspleje raadede over, at udfinde, hvem der var hendes Bane. Jydske Lov var gældende endnu, og hvad den foreskriver skete og mere til.

Til at sætte hele det lovlige Maskineri i Gang krævedes først og fremmest en Eftermaalsmand, som paa Herredstinget kunde opkræve Sandemænd »for deres rette Ed og Tov¹⁾ at sværge og gøre« om den dodes Bane.

Den dræbtes nærmeste Arvinger var rette Eftermaalsmænd, men paa deres Vegne kunde Husbonden optræde, og her paa Krongodset mødte som Eftermaalsmand Joust Andersen i Søballe, der var »Delefoged til Skanderborg udi Framlev Herred²⁾«, altsaa Kronbøndernes nærmeste Tilsyn og Forsvar i Herredet.

Af større Interesse er dog den ærværdige Sande-

¹⁾ Tov: Vidnesbyrd (Kalkar: Ordbog IV S. 412).

²⁾ Framlev Herreds Tingbog 1662, 5. November.

mandsinstitution, hvis Hjælp her efter Loven krævedes, thi Sandemænd skulde »sværge paa Landsting om Manddrab, om Kvindetægt, om Hærværk, om Afhug og om Mand vorder ført med Vold af sin Frelse¹⁾.» Desuden skulde de paa Herredstingene sværge om Markeskel m. v. Der krævedes dog ikke Enstemmighed af dem, men Flertallets Udsagn var afgørende. Jydske Lov forudsætter, at de skulde være Selvejere, 8 af hvert Herred eller rettere af hver Retskreds, da Byer og Birker havde deres egne Sandemænd, men Udviklingen medførte, at det blev saare vanskeligt at bevare Institutionen paa den Basis. De jordegne Bønders Tal mindskedes, og selv om Kronens Bønder regnedes som Selvejere, kneb det dog saaledes, at ogsaa Fæstebønder maatte udnævnes til Sandemænd.

Det maatte naturligvis af sig selv blive Tilfældet inden for de private Birker, hvor de end ikke udnævntes af Kongen, thi Birkeretten af 1623 § 7²⁾ siger udtrykkelig: Den Birket tilhører i Judland skal og være forpligtet at tilsætte Sandemænd efter Birkets Lejlighed og gamle Vedtægt.

Endelig var det heller ingen eftertragtet Post til Trods for Æren derved. Det var besværligt at være Sandemand, at sværge om Markeskel paa Herredsting kunde endda overkommes, men Landstingsrejserne kunde være baade bekostelige og ubejlige, og det var farligt, thi om Sandemænd nægtede at sværge, eller hvis deres Tov blev underkendt, havde de deres Boeslod forbrudt. Den Lønning, de til Gengæld oppe-

¹⁾ Jydske Lov II. Bog 3. Kap. Om Sandemænd se iøvrigt Kofod Ancher: Juridiske Skrifter II. Del, 2. Afd., S. 819 ff. H. Matzen: Universitetsprogram 1893 S. 95 og Retshistorie, Proces § 16.

²⁾ Secher: Forordninger og Recesser IV. S. 50.

bar, Hesteleje¹⁾ kaldet, mægtede ikke at forandre Forholdet. Jydske Lov fastsatte den til en halv Mark Sølv, at udrede af den, der opkrævede dem, til Deling imellem dem, og da denne halve Mark i Midten af 17. Aarhundrede regnedes at udgøre 45 Sk.²⁾, var det et yderst beskedent Vederlag, der blev hver Sandemand til Del for en Rejse til Viborg.

De, der havde nogen Udsigt til at slippe for dette Hverv, gjorde, hvad de kunde, for at blive fri. I Købstæder ser man Købmænd faa Fritagelse begrundet paa deres hyppige Fraværelser fra Byen, og paa Landet var Herredsfogderne fri; og Ugedagstjenere til de kongelige Slotte kunde ogsaa fritages. Ved Ejendoms-handler med Kronen var det heller ikke ualmindeligt, at vedkommende Bonde oven i Købet fik en Fritagelse for Forpligtelse til Sandemandstov som et personligt Privilegium.

Ja endog i Dronning Christines Hofholdningsregnskaber noteres uden al Undseelse som Indkomst »4 mr. af en Bonde, som min Frues Naade gav fri for Sandemænds Tov udi Hagenskov Len.«

Der var saaledes Anledning til at prøve paa at gøre Hvervet mindre trykkende, men hvad der skete i den Retning, var dog ikke Resultatet af en konsekvent Politik fra Regeringens Side, men snarere Virkningen af Sandemændenes ydmyge Bønner til Kongen, naar de havde Lejlighed til at henvende sig til ham paa hans Rejser gennem Landet.

For det første kunde Kongen, naar Sandemænd havde haft Uheld med sig og var bleven gjort »nederfældige«, hvis Forholdene talte for det, benaade dem, saa at de ikke mistede deres Boeslod. Der udgik da

¹⁾ Jydske Lov II. Bog 5. Kap.

²⁾ Vejle: Glossarium juridicum. S. 369.

Oprejsningsbreve for dem. 1594, 28. Januar, fik saaledes Anders Knudsen i Fræer et, der lød paa, at »han maa herefter ligesom tilforn gaa og staa i Lov og Tov og følge Lav og Gildehus med gilde Mænd og gæve og ej være Mand des værre for den Sag.«

Større Betydning havde det dog, at det lykkedes for Sandemændene at opnaa særlige Privilegier, nemlig Frihed for Ægt og Arbejde. Navnlig fra 1578 har det været Tilfældet, thi i det Aar udgik der efterhaanden Kongebreve om Fritagelse for Ægt og Arbejde til Sandemændene i de fleste Herreder i Jylland og Fyen, men denne kongelige Naade mod Sandemændene behagede ikke de andre Bønder, hvis Byrder nu blev større, og de klagede over, at Sandemændene, der i Forvejen sad med de bedste Gaarde og var de mest formuende, saaledes skulde begunstiges, og med den Mangel paa Konsekvens, som har udmærket dansk Regeringskunst baade før og siden, blev ogsaa disse Henstillinger taget til Følge, og allerede 1579 begyndte Indskrænkningerne. De Sandemænd, der boede i Nærheden af større kongelige Ladegaarde, maatte atter arbejde, og paa sine Steder blev Friheden for Ægt begrænset, saaledes at de skulde deltage, hvis Kongen selv eller nogen af Rigens Raad kom gennem deres Herred, men det almindeligste blev dog, at Friheden indskrænkedes til den Tid, som medgik til deres Tov fra det Øjeblik, de blev opkrævede og til Forretningens Afslutning, endda med venlig Formaning om ikke at forhale Forretningens Afslutning ud over den lovlige Tid.

Denne Ordning indførtes i de fleste Herreder i Aarene 1580—88, men Sandemændene glemte ikke deres tidligere Friheder, og de oldenborgske Kongers Mangel paa Evne til at sige Nej til ydmygt bedende Under-

saatter fornægtede sig heller ikke. Allerede i 1593 begyndte atter Fritagelserne for Ægt og Arbejde først for enkelte Herreder, men i Begyndelsen af 17. Aarhundrede tager de igen Fart, dog viser undertiden Tilføjelsen »indtil Kongen bliver anderledes sindet«, at Sandemændene maatte være forberedte paa Forandringer heri. Endog Sallingland Herreders Sandemænd, der 1598 var blevet idømt 25 Daler i Sagefald hver, fordi de til yderligere Sikkerhed for Efterkommerne selv havde forbedret deres Frihedsbreve, opnaaede allerede 1601 (6. Maj) fuldkommen Frihed for Ægt og Arbejde, saa det er ikke at undres over, at det gik let for andre, som intet misligt havde begaaet.

Ved Viborg Landsting passedes der nøje paa, at Sandemændene alle mødte for at sværge. Hvis nogen var forhindret af Sygdom, maatte han sende en Skudsmaalsseedel¹⁾ med Vidnesbyrd om sin Sygdom, og saa snart han var kommen sig, maatte han af Sted til Landsting for at aflægge sin Ed i Sagen.

Det kunde ogsaa hænde, at de fremmødte ikke blev godkendte som Sandemænd. Saaledes blev de, der mødte som Sandemænd fra Nim Herred 9. Oktbr. 1661, sendt hjem igen, kun Thomas Sørensen duede, mens Laurids Jensen fra Vrønding laa hjemme paa sin Sygeseng, og de seks andre var ubeedigede og ikke sat til Sandemænd, hvorfor Sagen opsattes til Snaps Landsting, for at de imidlertid kunde beediges.

Kristian den Femtes Danske Lov afskaffede ingenlunde Sandemændene, men fra den Tid var deres Betydning dalende, Enevældens Retsbetjente har næppe støttet Menigmands Deltagelse i Retsplejen, og selve Lovgivningen gjorde Stillingen ringere. Danske Lov

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—1615, se Reg. under Sandemænd.

²⁾ Viborg Landstings Justitsprotokol 1660 Bl. 52, 58.

kræver blot, at de skal være otte lovfaste og bosatte Dannemænd, nu kun udnævnte af By-, Herreds- eller Birkefogden, og til Landsting kom de heller ikke mere, da de nu ogsaa i de tvivlsomme Drabssager skulde sværge ved deres Hjemting, hvilket medfører, at Landstingsprotokollerne fra denne Tid ikke som forhen giver et Overblik over jydsk Drabssager.

Sandemænd brugtes endnu ind i 18. Aarh. i Jylland, men efter dettes Midte høres der intet om deres Deltagelse i Retsplejen.

Det var altsaa Sandemændene i Framlev Herred, Delefogden, Joust Andersen, opkrævede paa Tinget den 30. April 1662 for deres rette Ed og Tov at sværge og gøre om Anne Pedersdatters Bane, men paa den Dag var kun fem af de otte tilstede paa Herredstinget.

Næste Tingdag, den 7. Maj, fremsførte Delefogden Synsmænd, som vidnede, at de havde synet det døde Legeme, og vidtløftigt beskrev de dets opløste Tilstand. Herredsfogden, Jens Enevoldsen, havde nu vejet sit Dommersæde, og en anden Mand fungerede i hans Sted, da Undersøgelsen drejede sig om, hvad der var sket i hans egen Gaard.

Samme Dag forelaa ogsaa det første Vidnesbyrd om Sandemændenes Arbejde paa at komme til Bunds i Sagen. En af dem, Knud Sørensen i Galten, lod Tjenestefolkene paa Lundgaard træde frem paa Herredstinget for at forklare, hvad de vidste om Anne Pedersdatters Forsvinden, og paa Grundlag af deres Vidnesbyrd er Tildragelsen skildret ovenfor.

Sluttelig blev ogsaa Annes Fader, Peder Smed i Herskind, spurgt, om han vidste noget Menneske at klage for hans Datters Død og Bane, men han vidste ingen at klage paa.

I Overensstemmelse med Jydske Lovs II. Bog, 6. Kap., gjorde Joust Andersen derpaa d. 14. Maj, som var 2 Uger eller en halv Maaned siden Sagens Begyndelse, sit andet Kald og Opkrævelse paa Sandemænd, og Stævningmændene mødte og vidnede, at de lovligt var opkrævede.

21. Maj, som var næste Tingdag, erhvervede derpaa en anden af Sandemændene to meget betydningsfulde Tingsvidner om, hvad der samme Dag i Sandemændenes Nærværelse var foregaaet paa Skivholme Kirkegaard, hvor Liget endnu henstod ubegravet i sin Kiste.

Først vidnede et særligt ved Tinget udmeldt Syn paa 12 Mænd om Ligets Udseende, som i Mellemtiden ikke var blevet hyggeligere. Paa Brystet var tvende smaa Huller, men Huden blev skrabet til Side, og »da saa de, Bien og Brosk var hiel inden for«. Der var altsaa ingen særligt betænkelige Tegn.

Derefter vidnede de samme 12 Mænd om en saare højtidelig Akt, der samtidig havde fundet Sted paa Kirkegaarden. Hidtil var der i Sagen kun sket, hvad Loven paabød, men det er, som man i dette Tilfælde ikke helt har stolet paa den jordiske Retfærdighed her, hvor dens Vogter, Herredsfogden, var om ikke anklaget for, saa dog i betænkelig Nærhed af et voldsomt Dødsfald, muligt har han ogsaa selv paa en uigen-drivelig Maade villet frigøre sig for enhver Mistanke, thi »da saa de, at Jens Envoldsen i Lundgaard og hans Hustru, Eline Herlovsdatter, og hans tvende Børn, Herlov Jensen og Berete Jensdatter, og hans Tjenestefolk, Niels Jørgensen, Peder Rasmussen, Ane Sørensdatter, var der til Stede og faldt paa deres Knæ saavel som menig Mand, som til Stede var, og bad Gud i Himmelen om, at han vilde lade nogen Jærtegn

ske, om de var skyldig udi hendes Død og Bane, og derefter lagde forskrevne Jens Envoldsen, hans Hustru, Børn og Tjenestefolk Haanden paa forskrevne Lig, da skete ingen Tegn i nogen Maader, og er det dennom ogsaa vitterlig, at nu udi disse Helligdage er sket Bøn udi nogle af Kirkerne her udi Herredet, at Gud vilde aabenbare Sandhed, om nogen Menneske var skyldig udi hendes Død og Bane¹⁾.

Det, der her var foregaaet paa Kirkegaarden, var en højtidelig Baareprøve²⁾, og det ventede Jærtegn var, at Liget skulde begynde at bløde, naar Morderen rørte ved det. Fra de keltiske Lande havde den Tro, at det forholdt sig saaledes, bredt sig over Europa. Det ansaas ikke for et Mirakkel, men for en Kendsgerning, som Middelalderens lærde havde søgt at begrunde ud fra Tidens Naturvidenskab og givet forskellige Forklaringer paa. Efterhaanden som Naturerkendelsen var skredet frem, blev det dog mere almindeligt at opfatte denne Prøve som en Guds Dom, en direkte Indgriben, som friede uskyldige og aabenbarede skyldige, og saaledes opfattedes den almindeligvis her i Landet i de 20—30 Eksempler, som hidtil er fremdragne.

Den lutheranske Gejstligheds Stilling til denne Prøve var vaklende. Den kunde menes at være »in majorem gloriam Dei«, og Præster ses ogsaa at have spillet en fremragende Rolle ved dens Afholdelse, men af betydelige Teologer havde Niels Hemmingsen advaret imod den som Overtro, og Jesper Brochmann havde i 1649 paa Landemodet i Roskilde ivret imod den som en afskyelig Afgudsdyrkelse, thi det var forbudt de levende at gøre Spørgsmaal til de døde. Trods

¹⁾ Framlev Herreds Tingbog 1662 anførte Dato ff.

²⁾ Chr. Villads Christensen: Baareprøven.

Handlingens religiøse Præg synes Præsten i Skivholme da heller ikke at have taget nogen som helst Del i, hvad der 1662 foregik paa Kirkegaarden i hans Sogn, skønt hans Hjord jo aabenbart har ment her at have et godt Middel til at faa Sandheden frem, thi Bøn om Jærtegn synes Framlev Herredsmænd at have været mere end almindeligt fortrolige med.¹⁾

Rent kirkeligt, men uhyre populært, var det andet Middel, som forsøgtes, nemlig Kirkens Bøn²⁾ i flere af Herredets Kirker om Gerningsmandens Aabenbarelse. Det anvendtes ikke blot i slige Sager, men endog hyppigere i lidet betydningsfulde Anledninger som Rapserier, Udspredding af krænkende Rygter m. v. Intet af de Midler, som et Kristenmenneske da med god Samvittighed kunde bruge til Sagens Opklaring, kunde herefter siges at være forsømt af Herredsfoged Jens Enevoldsen i Framlev Herred for at rense sig og sit Hus for enhver Mistanke om Skyld i Anne Pedersdatters Død.

Om Sagens videre Gang paa Herredstinget er kun at melde, at Delefogden, Joust Andersen, den 28. Maj for tredie Gang fremstod og kaldte paa Sandemænd »for deres rette Ed og Tov at sværge og gøre til Viborg Landsting.«

De maatte nu efterkomme Kaldet, og 4. Juni fremstod de 8 Sandemænd fra Framlev Herred paa Landstinget i Viborg³⁾, hvor Landsdommerne ganske vist var fraværende efter som de 2. Juni var rejst til Herredag, d. v. s. Højesteret, i København, men

1) Aarhus Stifts Aarvog 1917, S. 137-38.

2) Jvf. Hans Knudsen: Kirkens Bøn og Band i Festskrift til Johs. Steenstrup.

3) Viborg Landstings Justitsprotokol 1662 anførte Dato m. v.

Landstingshørerer, som førte Protokollen, var der og kunde nedskrive, hvad de havde at udsige.

Ved Landsinget mødte som Eftermaalsmand Clemens Clemensen, Forvalter paa Skanderborg, og Sandemændene fremlagde Tingsvidnerne fra Herredslaget, men trods alt, hvad der var anvendt paa Sagens Opklaring, yovede de endnu ikke at gøre deres Tov, thi de bad om Opsættelse til næste Landsting, St. Mauritii Dag, d. v. s. den 24. September, og at Opsættelsen skyldtes dem selv og ikke Dommernes Fraværelse, fremgaar deraf, at de maatte forpligte sig til at møde og gøre deres Ed under samme Hesteleje.

24. September kom de samme 8 Mænd atter til Viborg, og nu svor de »forskrevne Anne Pedersdatter hendes egen Bane paa og sig selv udi Aaen druknet.«

Saaledes lyder deres Udsagn i al dets Knaphed, og for saa vidt ikke overraskende, men hvad der havde drevet hende i Døden, faar vi intet at vide om. Hendes forskrækkede Udraab og hovedkulds Flugt ved at finde et af de Kreaturer dødt, som hun skulde passe, tyder paa Frygt for Straf af en streng Husbond, og Jens Enevoldsens Iver for at rense sig ved alle de Midler, som Retsplejen og Religionen tillod, styrker Antagelsen.

Denne Beretning har ikke omhandlet hidtil ukendte Fænomener, men Baareprøven er en ret sjælden Foreteelse paa dansk Grund og dens Forekomst sammen med Kirkens Bøn endnu sjældnere, saa Fremgangsmaaden ved dette Sandemændstov bliver derved noget for sig, medens det i alle andre Henseender er som tusind andre og blot viser, hvor trofast Retten plejedes i Overensstemmelse med Jydske Lov over 400 Aar efter dens Givelse.

Øm Klosters sidste Dage.

Af
F. KERFF.

Ved Biskoppernes Fængsling 1536 og den derpaa følgende Kirkeordinans kom der haarde Tider for de danske Klostre. Tiggermunkene, som nærmest boede i Byerne, fik Valget mellem at antage den nye Lære eller forlade Landet; saa godt som alle valgte det sidste. Mod de saakaldte Herreklostre, der for en stor Del var beliggende paa Landet, gik man anderledes frem. Cistercienserklostrene fik foreløbig Lov at bestaa, men i Følge en Forordning af 1538 fik Abbed Henrik Tornekranz i Sorø Overtilsyn med Klostrene i Sorø, Esrom, Herrisvad, Vitskøl og Øm; ved hans Død 1538 blev Niels Jespersen hans Efterfølger. Hvorvidt nogen har forladt Klostrene, vides ikke, men Kongen gav almindelig Tilladelse dertil; det blev forbudt at lade nye Medlemmer aflægge Klosterløfter. Klosterskolerne skulde fortsætte deres Undervisning som hidtil, og i Kirkerne bevaredes den gamle Gudstjeneste, Messe og Korsang, med visse Indskrænkninger. I Øm Kloster er alt aabenbart endnu gaaet omtrent paa gammel Vis. Skolen havde 20—30 Elever, som havde Ophold, Kost, Klæder og Undervisning i Klosteret; Kongen foreskrev endog en særlig Dragt for dem, der nærmest lignede Benediktinernes. De sang i Koret sammen med Munkene. Klosters Landbrug dreves ligeledes som sædvanlig og skaffede de nødvendige Indtægter til det daglige Liv, til Underhold af de mange Gæster og til de store Afgifter til Kongen. 1542 fik forskellige Klostre Befaling om at

yde Kongen Hjælp; Øm skulde udrede 1000 Daler. Det hedder i Forordningen, »at de maatte pantsætte af Klostreneres Gods for at fuldgøre, hvad der fattedes dem i de nævnte Summer; dog ikke det Gods, der laa næst Klostrene eller iblandt deres Enemærkeskove«¹⁾. En ekstra Udskrivning fandt Sted 1545, hvor Øm Kloster maatte betale 600 Daler. Christian III. har gæstet Klosteret, hvad der fremgaar af Breve, han har udstedt der. Hvilke Udgifter et saadant Kongebesøg førte med sig, ses af, at St. Hans Kloster i Horsens 1537 til Forplejning af Kongen og hans Følge i eet Døgn maatte levere 1½ Oksekrop, 8 Faarekroppe, 30 Høns, ½ Td. saltede Sild, ¼ Td. Smør, 10 Sider Flæsk og 40 Tdr. Øl, samt desuden 60 Tdr. Havre foruden Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste.²⁾

Efterhaanden mindskedes naturligvis Munkenes Tal ved Dødsfald. En lille Forøgelse fik Klostersamfundet, da Kongen inddrog Vor Benediktinerkloster, der laa paa den anden Side af Mossø, og sendte de Munke, der var tilbage, til Øm.

Da Abbed Peter Sørensen blev gammel og -svag, fik han efter Forhandling med Kongen i Aaret 1553 en Medhjælper Jens Simonsen, der tillige skulde være hans Efterfølger. Da Peter Sørensens Svaghed tog til, sendte Kongen det følgende Aar en Mand til Øm, der skulde optage Fortegnelse over alt, hvad der fandtes i Klosteret. Denne Fortegnelse er afskrevet efter Originalen og trykt. Suhm, Nye Samlinger III, 302—335. Den er underskrevet af Abbeden »med ført Pen«, da han ikke mere var i Stand til

¹⁾ H. F. Rørdam, Danske Kirkelove I 215.

²⁾ O. Fabricius, Horsens Købstads Beskrivelse og Historie 119.

at. skrive selv; den er dateret Torsdag efter Faste-lavnssøndag 1554. Suhm skriver, at Originalen »er i smalt, aflangt Folioformat, vandslaaet, forreven og fornedentil mutileret, saa adskillige Ord er rent borte, hvor Aftrykket ved Prikker udviser det«. Om Kirken faar man intet at vide, men da der nævnes fire Klokker i Taarnet, maa den have været ret anseelig, hvad de sidste Udgravninger jo godtgør. Der fandtes i Kirken mange Messedragter og Korakaaber, til Dels ret kostbare, Abbedens Krumstav og »en forgyldt Kalk og Disk, som dagligen bruges udi Messen«; i Koret var der latinske Messebøger og Korbøger, som jo brugtes ved Gudstjenesten hver Dag.

Der anføres saa, hvad der findes i Klosterets forskellige Bygninger og Værelser. Man faar derved et Overblik over hele Komplekset. Der nævnes, hvad der findes i Kælderne, i »Harkiellere«, »Suennekiellere«, »Udspiisekiellere og paa loffthenne«. Derefter kommer Stegers, Bryggers, Fadebur; saa nævnes Ladegaarden og »Raadgordt«, Smedjen og Høvlehuset, Abbedens Kammer, Abildgaard og Abildgaardshus. Vi ser, at der var store Oplag af Fødemidler i »Udspiisekiellere og paa loffthenne«, og en Mængde Kvæg i Ladegaarden. I Spisekælderen fandtes f. Eks. 5 Tdr. Smør, 14 Tdr. nedsaltet Sild, 6 Tdr. Aal, 3 Tdr. Torsk, 2 Tdr. Helt, 2 Tdr. Ister, 3 Tdr. Gryn, 1 Td. Gaasekød, 1 Td. Faarekød, 50 Sider gammelt Flæsk, af det sidste Aars Slagting 1500 Sider Flæsk, »Oxekød 48«, 30 røgede Gæs, 4 Sider Spækflæsk, 4003 Snese tørrede Hvidlinger, 15000 Flynder, »Skadebrocker . . . IX«, »item nogen tør sød Fisk«, 8 Læster Rug og Mel, 9 Læster 5 Pd. Byg og Malt, 9 Læster 5 Pd. Havre, 5 Tdr. Boghvede, 4 Skp. Humle. Ethvert velstaaende Hus plejede dengang at være forsynet med

Fødemidler for et Aars Tid.¹⁾ I Ladegaarden var der 27 Køer, 16 Kvier, 120 Faar, 120 Staldøksne, 15 Stude og Studekalve, een Tyr, 9 Gæs, 11 Øg, 4 »Marføller«, 2 Hesteføl, 10 Hofmandsheste, Abbedens Vogn med 2 Heste, Arbejdsvogn med 4 Heste, 100 unge og gamle »Løbesvin«, »item Plougøxen og nogen anden Øxen, som staar for konnings Holt«. Hvordan Klosteret var indrettet paa Gæsteri, kan man se af, at der af Sengetøjer fandtes i Fadeburet Hovedpuder 5, »Heresengklæder 10, Middelsengklæder 18, tønede teppeltsengklæder 8«, 1 Lærredslagen, store Dynner 10, Hoveddynner 10, smaa Dynner 2, Lagener 14 Par, »Hare Hønder 10«, Vadmeldynner, onde og gode, 32, Vadmelshoveddynner 6, Lagener, onde og gode, 23 Par, Sengklæder, onde og gode, 76. Rede Penge fandtes der ikke mange af, kun 300 Daler og 100 Guldgylden.

Bibliotheket er inddelt i to Dele, den ene kaldes Abbed Peters Bogsamling, og den anden var til almindeligt Brug. I den første Afdeling opregnes omtrent 150 Bind delvis haandskrevne paa Pergament, hvoraf ca. 50 protestantiske Bøger, deriblandt de af Regeringen foreskrevne. I Klosterets fælles Bibliothek fandtes henimod 230 Bind ligeledes tildels haandskrevne, men iblandt dem nævnes slet ingen protestantiske Forfattere; derimod var der de betydeligere Kirkefædres Værker, en Del Prædikensamlinger, selv et Bind Ligtaler, og mange exegetiske og asketiske Bøger, Lovbøger og enkelte historiske, til Eksempel »Saxo Grammaticus«. St. Bernhards Skrifter (Cisterciensernes Ordensstifter) findes fuldtallige iblandt Haandskrifterne.

Hele Fortegnelsen slutter med følgende Ord: »Klo-

¹⁾ Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden III.

sterets Breve er mange, saa at de kunde ikke ind-sættes udi Inventario, som er med stærke Laas og Lukkelse saa bevaret, at der kan ikke nogen forfares eller forrykkes af dennem i nogen Maade«. I Suhms Samlinger findes endnu en Fortegnelse over Breve, som Langebek har givet til Overskrift: »Af Registeret paa Øm Klosters Breve«. »Dette Tillæg«, siger Suhm, »bestaar i et Fragment, fire mutilerede Folioblade uden Begyndelse og Slutning, skrevne omtrent samme Tid som foregaaende Inventarium«. Registeret omfatter godt og vel 50 Breve fra de forskellige Tider, lige fra Klosterets Begyndelse af indtil Christian III.s Regering.

Samme Aar som hele denne Fortegnelse blev op-taget, 1554, døde Abbed Peter Sørensen. Paa hans Gravsten, som nu findes i Ry Kirke, ligesom Kloste-rets Stifter, Biskop Svends, staar der følgende Ind-skrift: »Her er jordfæstet Hr. Peter Sørensen, ved Guds Naade dette Steds aarvaagne Abbed, som forlod denne Verden i det Herrens Aar 1554«. Jens Simonsen blev saa hans Efterfølger; han havde maattet love Kongen, at der med Hensyn til Læsen og Syngen i Klosteret fulgtes den i Kirkeordinansen foreskrevne Skik, og at Klosterskolen skulde holdes ved Magt. 1557 fik Verner Hess Ophold i Øm Kloster efter kongelig Forordning samt Kost og Klæder og 20 Mark aarlig. 2. Oktbr. 1558 har Christian III. besøgt Øm, og han gav samtidig Bønderne Forsikring om, at Klosterkirken ikke skulde blive nedbrudt. Faa Maa-neder efter, Nytaarsdag 1559, døde Kong Christian paa Koldinghus. Frederik II., der fulgte, var en Ven af Jagt og Gæstebud, og da han opholdt sig paa Øm Kloster 4.—16. April 1560, som flere af ham udstedte Breve viser, besluttede han at omdanne Klosteret til en kongelig Borg kaldet Emsborg. Samme Aar 5. Maj

forordner han, »at efterdi Skolen udi Em Kloster er nu forstyrret og ødelagt, da paa det Religionen dermed ikke skal have Afbræk, saa henlægges Kongetienden af Hundslund, Randlev, Halling, Torild, Ørting, Nølev, Hvilsted, Falling, Gosmer og Tvenstrup Sogne i Hads Herred til Underholdning for 24 fattige Peblinge i Aarhus Skole. Sognepræsterne ved St. Klemens og Vor Frue Sogne i Aarhus skulle med Superintendentens Raad uddele samme Korn til fattige Skolepersoner, om hvilke der er Haab, at de ville studere og dennem forbedre, og Lensmanden paa Aarhusgaard skal være dem behjælpelig med, at Kornet rigtig leveres«. Den 24. Oktober samme Aar forordner Kongen, at »Hr. Jens Simonsen, Abbed her udi Em Kloster, maa og skal herefter være Sognepræst udi Rosmus Sogn og dertil nyde og beholde Præstegaarden udi Rosmus med al vor og Kronens Part af Tiende i samme Sogn«. 1561 har Kongen atter opholdt sig paa Klosteret eller, som det nu hed, Emsborg og derfra udstedt adskillige Breve. Senere overdrog Kongen Holger Rosenkrantz paa Skanderborg Slot Godset i Forpagtning. 1565 fik Holger Rosenkrantz ogsaa Kongens Stalde til Ophold for sine Heste. Af en kgl. Forordning 1581 angaaende Rosmus Sogn ses, at Abbed Jens Simonsen kort Tid før er afgaaet ved Døden.

Efter 1565 vides ikke andet om Emsborg end at det, i Følge Suhm, Nye Samlinger III, ikke længe bestod som Slot; Bygningerne blev nedbrudte, Godset lagt under Skanderborg Slot og Jorden bortfæstet til to Bønder. Af Klosters haandskrevne Bøger findes enkelte Eksemplarer paa det Store kgl. Bibliothek. Saaledes ophørte Øm Kloster efter at have bestaaet i 400 Aar.

St. Søren i Rye.

Af
RASMUS BORDING.

Blandt Kirkerne her i Jylland indtager den gamle St. Søren's Kirke i Rye en ejendommelig Plads. Ikke alene ved dens Ælde og ved den Omstændighed, at den en Gang har været Skueplads for en af de mest afgørende Begivenheder i vort Fædrelands Historie; men ogsaa ved den omskiftelige Tilværelse, den selv har ført igennem Tiderne, frembyder den en høj Grad af Interesse.

Her skal da forsøges at give et Bidrag til dens Historie. De Kilder, som ligger til Grund for nærværende Skildring, er, foruden de alm. topografiske og historiske Værker, tillige Udtog af Kancelliskrivelser (Rigsarkivet) og især 2 Bind Regnskabsbøger, der strækker sig over Tidsrummet 1605—1711 (Landsarkivet i Viborg).

Naar man fra Himmelbjærget gaar syd paa forbi Børnehjemmet »Himmelbjerggaarden«, kommer man efter en god halv Times Gang hen over Højderyggen til en stejl Skrænt, der danner Himmelbjergaasens sydlige Affald. Stedet kaldes Skovsbjærg; og Udsigten er henrivende. Dybt under ens Fod aabner sig en bred Kløft, der skraaner ned mod Gudena. I Bunden af Kløften ligger der en malerisk Landsby. Det er Rye. Paa en Bakke lidt til venstre knejser St. Søren's Kirke med sit ny mægtige Taarn. Til højre paa den

anden Side Kløften rejser Rye Sønderskovs kuplede Bakkepartier sig. Mod Syd ser man ned over Byen og det store Dalføre, hvor Aaen løber igennem, og hvor Mossø med sit vældige Vandspejl ligger udbredt og glinser i Sollyset. Bagved igen »Sukkertoppen« s høje og stejle Lyngskrænter, der fortsætter sig i en mægtig Bue langs Søens sydlige Rand om efter Yding Skov og Ejers Bavnehøj til. Det er et vældigt Panorama, som minder en Del om Elbdalen i sachsisk Schweiz. Kommer man fra den modsatte Side, altsaa sydfra, fra Brædstrup eller Søndervissing, da ser man, naar man er kommen over Engene ved Mossø og Gudena, Byen ligge og sole sig oppe i sin Bakkekløft, som den har ligget i Aarhundreder, maaske i Aartusinder.

At Stedet er gammelt, er der Vidnesbyrd nok om. Af gamle Navneformer haves f. Eks. fra Valdemars-tiden Rythe el. Ruthe. Og senere hen: Ridhe (1456), Ryæ (1496). Maaske har der i den hedenske Tid ligget et Gudehov paa Bakken, hvor nu Kirken ligger.

Altsaa Byen er gammel. Men det var først i Slutningen af Middelalderen, at den blev berømt. Og sin Berømmelse kan den takke sin Helgen St. Søren for. Om ham fortæller Legenderne, at han var en Bondesøn fra Rye, men blev Biskop i Cøln og døde ved Aar 400. Med ham var det, at Helgenglansen kom til at hvile over Stedet. En Kilde i Nærheden af Byen i Udkanten af Sønderskoven var bleven helliggjort ved ham. Og St. Søren's Kilde (den »helle Kjell«) blev snart Valfartssted for syge og Pilgrimme rundt omkring fra det ganske Land. Det var jo adskilligt lettere for hans Landsmænd at valfarte til Helligdommen i Rye end til hans Grav i Cøln. Valfarterne tog til, Kirken byggedes til Helgenens Ære og kom til at

bære hans Navn. Hvor anset Byen og St. Søren's Helligdom har været ses blandt andet af de Gaver, som nu og da skænkedes til Kirken. I Følge Pontoppidan stiftede den Laxmanske Familie Anno 1440 et Kapel med et Alter og Vikarie i Kirken. Og den 13. Januar 1456 skænkede Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne »1 Skilling grot«¹⁾ til »sancte Seurin i Ridhe« (Rye). Niels Pedersen var Erik af Pommern's Hofsinde og døde paa sin Gaard, Bregentved (paa Sjælland), 1456. Han ligger begravet i Ringsted Kirke²⁾.

Ligeledes har Holger Eriksen Rosenkrans i sit Testamente (1495) betænkt baade Øm Kloster og »Sante Sewren i Ryæ« med en Okse³⁾

Byen har i Slutningen af Middelalderen antagelig haft Købstadrettigheder og havde som saadan baade sit eget Tingsted og Rettersted. »Tinghuset« nord for Byen og Galgebakkerne syd for minder endnu den Dag i Dag om den fordums Storhed. Navnene »Foggedgaarden« og »Jægergaarden« minder ogsaa om den Tid, da Konger og Adelsmænd jævnligt opholdt sig her.

Den betydningsfuldeste Begivenhed i Byens og Kirken's Historie er imidlertid det berømte Kongevalg d. 4. Juli, Aar 1534, da Kristian III. af den forsamlede Adel og Gejstlighed blev valgt til Danmarks Konge, ikke uden Modstand fra Prælaternes Side. En Begivenhed, der for lange Tider blev bestemmende for Udviklingen i vort Fædreland, idet den gav den katolske Kirke sit Dødsstød.

¹⁾ grot ∅: en vis Pengeværdi.

²⁾ Danske Magazin III, 3.

³⁾ Danske Magazin III, 1.

Kirkens Historie.

Hvornaar St. Søren's Kirke er bleven bygget, vides ikke med Bestemthed. Den almindelige Antagelse gaar ud paa, at den er opført ved Midten af det femtende Aarhundrede. Herimod taler dog den Omstændighed, at en kongelig Skrivelse fra 1578 omtaler, som nedenfor anført, Kirken som meget brøstfældig. Man kan ikke godt antage, at Kirken allerede et Hundred Aar efter den var bleven opført skulde være faldefærdig. Den er sikkert ogsaa meget ældre. Noget andet er, at den efter alt at dømme ikke er opført paa en Gang, men er bleven udvidet Tid efter anden; og at den muligvis har faaet sin endelige Skikkelse som den store og anselige Korskirke i første Halvdel af det femtende Aarhundrede.

Professor Kampmann, som 1912 forestod Opførelsen af det ny Taarn, har velvilligst meddelt mig, at da han lod foretage Udgravninger af Grunden, hvor det ny Taarn skulde ligge, fandt han, foruden det gamle Taarns Fundamenter, tillige Rester af en ældre Kirkes Kormure. Han mener, at der oprindeligt har ligget en romansk Kirke bygget af Al og Granit med Kor i Øst. Men saa er der senere over den gamle Granitkirke bygget en Murstenskirke med to Korsarme og en Forlængelse i Vest. Denne Forlængelse, mener Professor Kampmann, er opført efter at den første Murstenskirke er bygget paa den romanske Kirkes Plads eller paa en Maade ovenpaa denne. Taarnet er, efter Prof. Kampmanns Mening, den sidst tilføjede Del af Kirken.

Hvorvidt allerede den romanske Kirke har været indviet til St. Søren er vel dog et Spørgsmaal. Det var som forhen nævnt først ved Midten af 14. Aar-

hundrede¹⁾, man »opdagede«, at den hellige St. Søren egentlig havde været Jyde og var fra Rye. Kirken paa Bakken havde allerede da staaet et Par Hundrede Aar. Men for de rigelige Gaver, som nu strømmede ind, blev der Raad til at bygge en større og anseligere Kirke, og denne er da bleven indviet til Helgenen og kom til at bære hans Navn.

Hosstaaende Grundplan, som med stor Velvilje er bleven mig overladt af Professor Kampmann, viser, hvordan St. Søren's Kirke i sine Velmagtsdage har set ud. Saadan maa den altsaa have vist sig for Øjet, knejsende paa Bakken med sit lange Skib, sine mægtige Korsarme og sit høje Taarn, hin Julidag 1534²⁾, da den fik sit Navn indskrevet i Danmarks Historie.

Men alt i denne Verden er forgængeligt. Ogsaa Stenhuse. Følgende Udskrifter af Kancelliets Brevbøger viser det.

»Kgl. Skrivelse dat. Jagthuset i Rye ⁵/₈ 1578. Befaling til Claus Glambeck³⁾ at lade istandsætte Rye Kirke baade paa Mur og Tag, da den forfalder meget og ikke selv har Raad til at bekoste Istandsættelsen og indskrive Udgiften i sit Regnskab.«⁴⁾

Samme Claus Glambeck maa have været lidt langsom i Vendingen, thi den ²⁸/₁ 1583 foreligger der atter en kgl. Skrivelse dat. Skanderborg Slot.

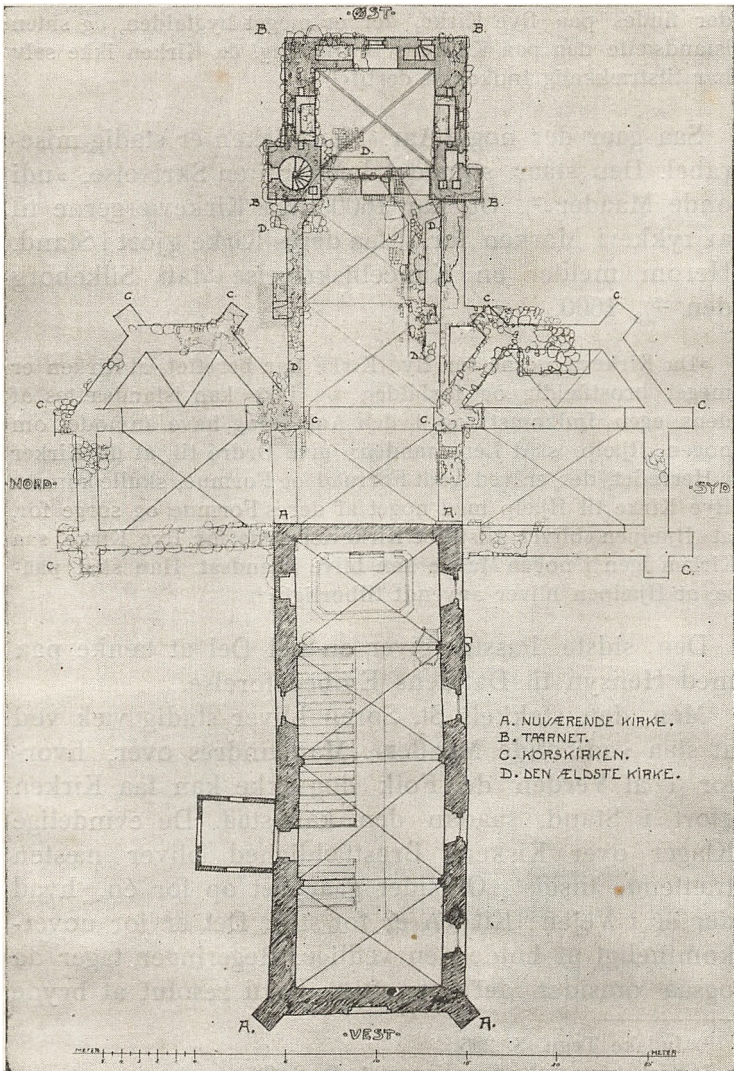
---

1) Den jydske St. Søren nævnes første Gang i et Gavebrev fra 1368 (Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark).

2) Den var 81 Alen lang, 16 Alen bred; Tværskibet 49 Alen langt. Viborg Domkirke er 111 Alen lang; Tværskibet 49 Alen.

3) Lensmand paa Skanderborg Slot.

4) Jydske Tegn.

Grundplan af St. Søren i Rye.

»Befaling til Claus Glambeck at undersøge, hvilke Mangler der findes paa Rye Kirke, der er meget bygfalden, og siden istandsætte den paa Kongens Bekostning, da Kirken ikke selv har tilstrækkelig Indkomst dertil.«¹⁾

Saa gaar der nogle Aar. Men Kirken er stadig miserabel. Den staar, som det hedder i en Skrivelse, »udi onde Maader«²⁾. Og Aar 1600 maa Kirkeværgerne til at rykke i Marken for at faa deres Kirke gjort i Stand. Herom melder en Kancelliskrivelse dat. Silkeborg den ²⁶/₈ 1600.

»Da Kirkeværgerne for Rye Kirke har berettet, at Kirken er meget brøstfældig og forfalden og ikke kan istandsættes af dens egen Indkomst, og i den Anledning have anmodet om nogen Hjælp, skal Lensmanden³⁾ give Ordre til, at de Kirker i Herredet, der er ved godt Forraad og Formue, skulle komme Rye Kirke til Hjælp med noget af deres Formue og sørge for, at Hjælpen bliver tilstillet Kirkeværgerne for Rye Kirke, saa Kirken igen i nogen Maade kan blive istandsat. Han skal paa-se, at Hjælpen bliver anvendt tilbørligt.«⁴⁾

Den sidste Passus giver en hel Del at tænke paa med Hensyn til Datidens Embedsførelse.

Men den stakkels St. Søren bliver stadig væk ved at staa »udi onde Maader«. Man undres over, hvorfor i al Verden de Folk dog ikke kan faa Kirken gjort i Stand, saadan den kan staa. De evindelige Klager over Kirkens Brøstfældighed bliver næsten trættende tilsidst. Omsider gaar det op for én, hvad der er i Vejen: Kirken er for stor. Det er for uoverkommeligt at holde den vedlige. Regeringen tager da ogsaa omsider det fornuftige Parti resolut at bryde

¹⁾ Jydske Tegn, S. 296.

²⁾ Kirkehistoriske Samlinger, 1. B. S. 38.

³⁾ Valdemar Parsberg, Lensmand paa Skanderborg 1597—1604.

⁴⁾ Jydske Tegn, 5. B. S. 132.

en Del af Kirken ned. Saa bliver der mindre at vedligeholde, og det, som bliver brudt ned, kan bruges til at gøre det øvrige i Stand med. Saa maa det hele vel endelig kunne komme i Orden og vare et Stykke Tid.

1636 foreligger der følgende Kancelliskrivelse til Laurids Ebbesen¹⁾.

»Da Rye Kirke skal være ganske brøstfældig især paa de to »Korskirker«, og da det vil koste altfor meget at istandsætte det hele og blive for dyrt at vedligeholde, maa han efter eget Forslag nedtage de to »Korskirker«, da der ingen Folk staar i dem, og Kirken dog vil være stor nok. En Del af Murstenene kan bruges til dennes Reparation, Resten sælges og Pengene anvendes til Kirkens Bedste.«²⁾

Naar man sammenholder Indholdet af denne Kancelliskrivelse med nedenstaaende Uddrag af Kirkens Regnskab for Aarene 1637—38—39, faar man et ganske godt Indblik i Forholdene.

Kirke-Regnskab.

Indtægt:

»Annammet ock oppebaarett af Clemend Clemendsen, Slotschriffuer paa Skanderborg for 12,850 Mursten, som till Kongl. May. behouff ock Skanderborg Slottes biugningsfornødenhed fraa Kirchen til Slottet er fremsckicket, Disligeste som Lehnsmanden Velb. Laurids Ebbesen haffuer bekommet for huer tusinde 5 Rdl. er 96 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ Mk.

Oppeboren af Christen Frost i Hoffuets Kierckeværge till Øritzløff Kiercke, for 2000 Mursten hannom till samme Kierckes fornødenhed er Sold for 18 Rdl.

Ellers Sold ock affhendet til Kierckeværger ock Andre 6100 Mursten, heele ock halfue, Annammet for huer Hundret 1 Sletdaler er 61 Sdlr.

¹⁾ Lensmand paa Skanderborg Slot.

²⁾ Jydske Tegn, fol. 251.

Annammet for noget gammel Tømmer, som er bleffuen Vor-derit for 4 Sdlr.

Efter Kongl. May. breff ock Naadigste beuilling Annammet fraa effterschreffne Kiercker aff dis beholdning till Rye Kierches biugfeldighedtz Reparation:

Aff Halløu Kiercheværgere 20 Sdlr.

Aff Kierkeværgerne til Fruring Kiercke 10 Sdlr.

Aff Venge Kierkeværgere 10 Sdlr.

Annammet for nogen huggene steen, Clemend Clemendsen Skriffuer paa Skanderborg bleff Sold 2 $\frac{1}{2}$ Sdlr.

Annammet aff Jacop Fraeen Fischemester, som han gaff till Kiercken 3 Sdlr.

Oppeboren af Clemend Clemendsen Slotzschriffuer paa Skanderborg, som er Udgifuen af Kierckerne i Aakierd lehn till Rye Kierckes Reparation 100 Sdlr.

Annammet af forskreffne Clemend Clemendsen, som han haffuer forstrackt til Kierckens biugning 1637 videre end forskreffuen 100 Sletdr. kunde betale 70 Sdlr.◀

Udgift:

Udgifuen ock betald for 39,700 Mursten aff dj 2 Korsniercker at Nedtage, for huer hundred Mursten at affbryde, Udstryge ock renovere giffuen 12 Sk. beløber 74 Dlr. 1 Mk. 12 Sk.

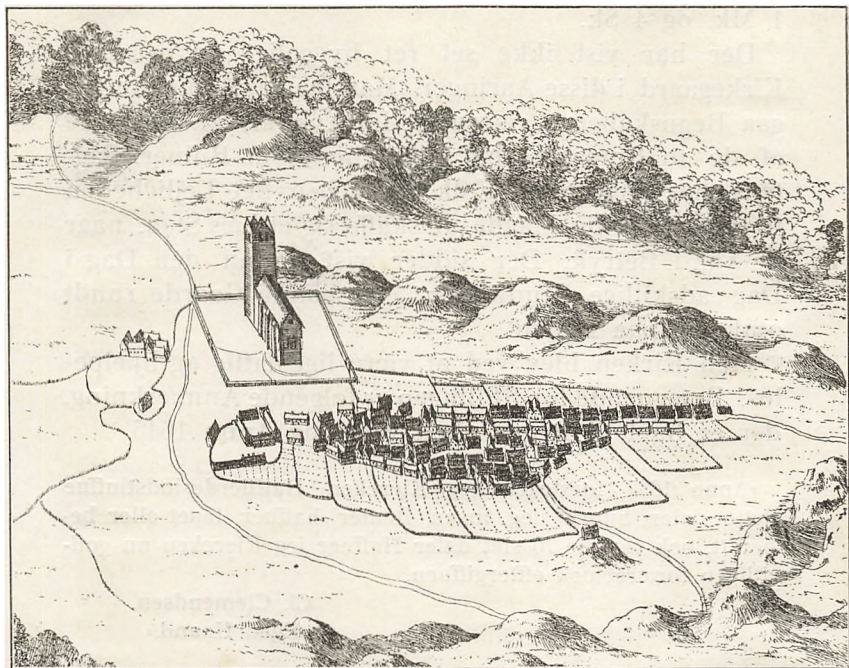
Aff forskreffuen Steen er Sold efter Indtegtens formeldning 20,950 ock forbrugt till 2 huellinger at opmure i Kierchen 18,000, ock er saa i beholdning foruden huis aff Muren endnu er bestaaende ock uafftagen 700 Mursten.

Betald Erik Jensen Murmand i Snej for 2 Huellinger paa begge Sider Kiercken, som Korsnierckerne bleff nedtagen, af Grunden at opmure ock for Kiercken Indvendig at Kalcke og dønniche 26 Sdlr.

Betald ock fornøjet Jens Ericksen Blyetecker, for Blyet aff Korsnierckerne at Nedtage, den største dell Omstøbt ock oplagt paa Murkiercken, ock huis tienligt var, som ikke bleff Omstøbt, Udklappet ock Oplagt; huis Blye, som laa paa Kiercketaarnet, baade paa dend ostere ock vestere Kant, Altsammen Aftagen, omstøbt ock igien oplagt paa den Søndre Side paa Kiercken ved taarnet, Udklappet, Oplagt ock tillslagen; En deell Blye som var fraa blevet ock en stoer Deell Nedtagen, Omstøbt ock oplagt atschillige steder paa Kiercken, hannom der fore giffuen eftersom med hannom var fortinget 39 Dlr.◀

Det er tydeligt nok: Aar 1637 har St. Søren mistet sine Korsarme. Kirken maa nu have set underlig skaldet og langstrakt ud. Hvor anselige Korsfløjene har været ses bedst af den Mængde Sten, de har inde-

Rye i 17. Aarh. (efter Resen). Danmarks Riges Hist. III.

holdt, og hvoraf en stor Del i Følge Regnskabet er gaaet til Skanderborg Slot.

Ogsaa i de følgende Aar leveres der stadig Sten til Skanderborg.

Saaledes nævnes der i Regnskabet for 1640, at Clemens Clemensen har annammet 1400 Mursten ock 240 Møensten, som till Kongl. May. behoff ock

Skanderborg Slottes biugfeldighedts fornødenhed fra Kiercken til Slottet er frembschicket.

Aaret efter meldes der atter om »2100 Mursten aff den gamle Korskiercke at udtage, stryge ock Renovere«, hvilket har paaført Kirken en Udgift af 3½ Dlr. 1 Mk. og 4 Sk.

Der har vist ikke set ret hyggeligt ud paa Rye Kirkegaard i disse Aaringer. Man faar, ved at gennemgaa Regnskaberne, nærmest Indtryk af, at Resterne af de to Korsarme har ligget hen som Ruiner. Sagens har Omegnens Folk ogsaa benyttet Lejligheden til paa en billig Maade at skaffe sig et Læs Sten, naar de var i Betryk. Der sidder vist endnu den Dag i Dag adskillige Munkesten i de gamle Gaarde rundt omkring paa Egnen.

Men Kirken blev ved at være lige fattig og hjælpeløs. Betegnende for Stillingen er følgende Anmærkning, der er føjet til Regnskabets Slutning Anno 1645.

»Anno 1637 forstracte ieg Kiercken Halffierdesindstiuflue slette daler huoraf ieg ingen Renter haffuer faaet eller begierett, ock samme 70 slet daler Haffuer ieg Kiercken nu godvilligen foræret ock eftergiffuen.

Cl. Clemendsen.
Egen Haand.

Henimod Slutningen af Aarhundredet begynder det at blive galt med Taarnet. Regnskabet for 1672—73 viser følgende Udgiftspost.

»Betald Salomon Torbensen i Rye for Altertaflen at nedtage, eftersom mand icke kunde vide dend tiid, Hvelningen af taarnet kunde nedfalde, ock dend igien at opsætte neder i Kiercken, saa vel som Altergulfvet ock at forfløtte ock ophøje med Sand ock Steen paa sin egen bekaastning efter fremlagdt beviis, Penge 9 Sldr.»

Taarnet er ved at falde ned, og man har maattet flytte Koret ned i den vestlige Ende af Kirken. Det er ikke alene Tidens Tand, som har tæret paa Taarnet; men forskellige Ulykker, som Ildsvaade og Hærgning under den for Danmark saa ulykkelige Svenskekrig har stødt til.

Aar 1661 indgik Sognepræsten Licius Pedersen og Kirkeværgerne Søren Jensen og Rasmus Jensen med følgende Bønskrift til Kongen:

»Allernaadigste Herre og Konning. Rye Kirke paa Skanderborg Len ved mange og sælsomme militaristiske Udplyndringer ej aleneste er bleven ruineret og fratagen Alterklæder, Kalk og Disk og alt Inventarium, hvis sædvanligt er udi Kirker at bruges, men end og tiltager stor Skade af ulykkelig Ildebrand Anno d. 6te Septembris, og opbrændte Klokker, den øverste Del af Taarnet, hvilket staar mod Øster, og Alteret deri, der tilmed Tømmer, Bjelker og noget af Kirken forbrændt, som Synsvidnet derom formelder afhjemlet paa Rye Birketing i samme Aar. Hvorudover Kirken ikke ved egen Middel oprettes kan; thi den er fattig og gældskyldig. Suplicerer underdanigst E. K. M. for Guds Ære og Evangelii Kærligheds Skyld vil be-naade Rye Kirke med nogen Hjælp af alle formuende Kirker udi Stiftet i Nordjylland til nødvendig Reparation og Bygning. Saadan E. K. M. allernaadigst Munificens vil Gud igen belønne.

Licius Pedersøn, Evangelii Tjener.

Søren Jensen. Rasmus Jensen.

Kirkeværgør og Medhjælpere udi Kirkedicplin sammesteds.¹⁾

Bønskriftet til Kongen har ikke været forgæves. Aaret efter bliver det paalagt Bisperne i Jylland »af Kirkernes Beholdning at lade udgive Bidrag til Rye Kirkes Reparation.²⁾

Regnskabet for 1690 udviser atter store Udgifter til

¹⁾ Kirkehistoriske Saml. 2. B. 5. R. S. 130.

²⁾ Jydske Tegn, fol. 63.

Kirkens Vedligeholdelse, Tagværket er bleven fornyet og Klokketværket i Taarnet er bleven gjort i Stand. Alene Udgifterne til Kalk beløber sig til 93 Sldr., Arbejdsløn 210 Sldr., Tagsten 120 Sldr. 3 Mk., Tømmer og Bjælker 42 Sldr., Søm 14 Sldr., 2 Mk. og 12 Sk. o. s. v.

Hele Udgiften beløber sig til 581 Sldr. og 4 Mk. Saa skulde man tro, det hele maatte være bleven gjort i Stand, saa det kunde staa et Stykke Tid. Men ak og ve! Næppe var man kommen til Ende med den store Reparation, før »Nogle Stoere Stormvinde« blæste det øverste af Taarnet ned, saa det foraarsagede stor Ravage paa det ny Tagværk. Herom hedder det i Regnskabet:

»Nogen tiid effter at Reperationen paa Kiercken var skeed, og hvis brøstfeldighed som effter siunitz Udvisning Paa Kiercken effter Muurmæsterens Contract Var færdig Giort ehr ved Nogle Stoerre Stormvinde sampt faldene Muur af Kiercketaarnidt Igien Om Vindteren Giort stor skade paa Kierckens Techning, hvorførre Høylig aarsagdis effter schrevne bekostning at lade Gjørre . . . o. s. v.

Saa var man altsaa omtrent lige vidt og kunde begynde forfra igen. Men nu taber man ogsaa Taalmodigheden. Det kan jo ikke nytte at blive ved paa den Maade. Man maa hellere rive det meste af Kirken ned, især det store Taarn, som er saa udsat og vanskeligt at holde vedlige, og saa den Del af Kirken, som har taget mest Skade ved Nedsfyrtningen, saa maa man vel kunne faa Resten gjort i Stand, saa den kan blive staaende. Følgende Kancelliskrivelse dat. 2. April 1698 giver kongl. Tilladelse til at bryde Taarnet ned.

•Til Niels Friis¹⁾ og Dr. Braem²⁾.

Da Rye Kirke skal være saa forfalden, at den ej uden stor Bekostning skal kunne repareres og konserveres, formedelst den er af stor Begrif og ligger paa en høj Bakke alle Slags Stormvinde undergiven; og da den er uden fornødne Midler, og Sognet kun behøver det halve af den — bevilger Kongen deres Forslag, at den Del af Kirken, som er ganske unyttig og brøstfældig, maa nedtages, Sten og andre Materialer gøres i Penge; og den øvrige Del sættes i Stand for disse, saa den siden kan vedligeholdes af egne Midler.³⁾

At Taarnets Dage nu virkelig var talte ses af følgende Uddrag af Kirkens Regnskab for 1699—1700.

Udgift:

•Betald til Hans Brandt Muurmester af Stensballe efter oprettede Contract for 30,000 Muursteene af Kiercketaarnit at nedbryde a. 1000de 2 Dlr. 2 Mk. er 75 Sldr.

Og for 27,000 Muursteene af Kiercken at nedbryde som til Kierckens Fornødenhed igien blev Forbrugt betaldt til Hans Brandt Muurmester a. 1000de 3 Sldr. — 81 Sldr.

Nock for 4000de Muursteene af taarnit at nedbryde til Kierckens Fornødenhed a. 1000de 2 Rdlr. 2 Mk. er 10 Sldr.

For Thagsteenene ofuer 3 Huellinger at needtage og henlægge Item for det gamle tømmer ofuer samme Huellinger som var til ofuer Reisning at Need Bryde gifuen Hans Brandt penge — 6 Sldr.

For Stelatie til Thaarnit at gjøre Daa det schulde need brydis, Betalt til Hans Brandt penge — 6 Sldr.

Gifuen en Karl, som udi 6 Dage Brecket hugen Steen løsse til gauflen a 1 Mk. er 1 Sldr. 2 Mk.

Thil Kiercken og Klockeværckets Fornødenhed kiøbt 1 Skipp. 4¹/₂ t Jern for 15 Sldr. 13 Sk.

Til Behørige Leer og Sand till Muurarbejdet at Hente, kunde ingen Vogne bekommis, Mens hafuer maattet Lejet Vogne dertil fra Først in Julio, Daa Arbejdet andgick og til dets Fuldbiurdigelse in Augusti, Muurmesteren idelig at Forsyne. Der for gifuen Vognleje til samme, penge 8 Sldr.

¹⁾ Stiftamtmand i Aarhus 1688—99.

²⁾ Biskop i Aarhus 1691—1713.

³⁾ Jydske Tegn, fol. 58.

ligemaade Lejet Pligsfolck, som hialp Muurmesteren ved arbejdet Fra dets anfang og til dets Endelse udi Forbemeldte tiid, somme dage 5 Folck, og somme dage 6 folck og mange dage 8te a 12 Personer, Huilke ialt er Opløben, som er udgifuen til Pligsfolckis Arbejdsløn, penge 18 Sldr. 2 Mk. 8 Sk.

2 Haandbaarer at bære Kampesten paa, Sampt andre Steen til Grundvolden, derfor gifuen penge, 1 Mk. 12 Sk.

Effter Fortingning og oprettede Contract Betaldt til Hans Brandt Muurmester for Kierckegauffen fra Grunden og til det øfverste at opmure paa hans Egen Kost og Behørrige Kalcheslaaer, Penge 90 Sldr.

For Altargrunden at forfløtte, 3 Sldr.

For Peller og Vindscheder at Forfærdige betaldt ham Penge, 12 Sldr.

For Kierckeguolfuet at ligge gifuen penge, 6 Sldr.

For Kiercken inden till at Dønniche og giøre huid given hannem 6 Sldr.

Nock betaldt hannem for gauflen og Huellingerne at forsiune med Kalck-Anckere og Jern-Killer, penge 7 Sldr. 2 Mk.

Nock betaldt til Muurmesteren Hans Brandt Foruden Contractens Slutning for dend gammelte Kirckedøer at eftermuure, En Pelle under Prædickestollen at Muure, Funten at indmuure og Fodtrin i Kierckedøren derfor tilsammen 6 Sldr.

Effter Fortingning og oprettede Contracht Betaldt Jørgen Sørensen Snedker af Nimbdrup for effterschrefne Arbejde at giøre. Nemblig:

For Altartauffen at omgiøre, forfløtte og opsette 2 Sldr.

For Prædikestoellen at forfløtte og Forfærdige og en ny trappe dertil at giøre og opsette, schrifftestollen derhos at omgiøre og opsette. For Degnestoellen at omgiøre og opsette 3 Sldr.

For 21 Karlestoelle i Kiercken af nye at omgiøre og opsette a Stk. 1 Mk. 4 Sk., 6 Sldr. 2 Mk. 4 Sk.

For 18 Qvindestoelle af ny at omgiøre og opsette a Stk. 1 Mk. 4 Sk., 5 Sldr. 2 Mk. 8 Sk.

For Præste Konnens stoel at giøre og Pannelle med dør for 3 Mk.

Nock betaldt til Jørgen Snedicker for 3 Stk. nye Vinduekarme, 2 allen høje og 1 $\frac{1}{2}$, allen i bredelsen a Stk. til Arbejdsløn 4 Mk. er 3 Sldr.

Her foruden hafuer Snedkeren giort en decke paa Altarit,

En Ramme om Altarfoeden, 1 Fodstocke tuersofuer For Altargulfuet, 1 Dør paa den øster Ende af Kiercken, ind igiennem Huellingen, 3 skammeller at siide Paa til Guds Bord, Og en stoel fleere i Kiercken, End som Contracten ommelder, Derfor tilsammen gifuen hannem Arbejdsløn 2 Sldr. 4 Mk.

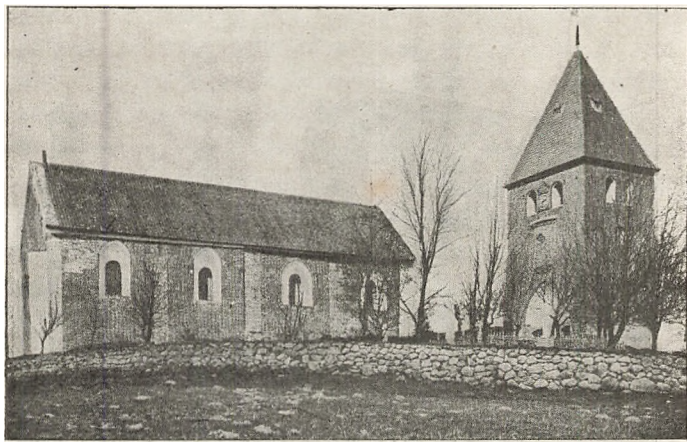
Desforuden er der en hel Mængde forskellige mindre Poster. Udgifterne ved Taarnets og de tre Hvælvingers Nedtagelse beløber sig ialt til 579 Sldr. 1 Mk. 12 Sk.

Rye Kirke Aar 1900.

Saa stod da St. Søren nu ribbet for alle sine Prydelser, sit høje Taarn, sine smukke Korsarme og sit lange Skib. Kun fire Hvælvinger blev tilbage af den fordums Herlighed. Kirkens Trængselstid strækker sig over et Hundrede Aar. Fra Slutningen af det 16de til Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Siden da har Kirken staaet i det væsentligste uforandret. Og Slægt efter Slægt har bøjet Knæ under dens Tag i hans Navn, hvis Billede hænger derinde som en Levning fra den katolske Tid.

Men Tiden læger selv sine Saar. Og en ny Æra synes nu at oprinde for St. Søren i Rye. For 5 Aar siden blev Taarnet genrejst. En af de Rye Gaardmænd, Sogneraadformand Jens Sørensen, lod paa egen Bekostning et nyt bygge paa den gamle Grundvold. Arkitekt, Professor Kampmann, København, ledede med stor Dygtighed Arbejdet. Og da man begyndte at grave Grunden ud og derved stødte paa det gamle

Rye Kirke Aar 1912.

Taarns Fundamenter, var Prof. Kampmann straks klar over, at her skulde det ny staa, selv om der var dem, der syntes, det saa sært ud, at det stod saa langt fra Kirken. I Sommeren 1912 saa Egnens Folk da med Undren og med Glæde det høje, kraftige Taarn rejse sig igen mellem Skovene og de brune Lyngbakker.

Det staar nu til en senere Slægt at fylde Hullet, som er bleven mellem Taarnet og Kirken.

Nedbrudte Kirker i Aarhus Amt.

Af
SIGURD ELKJÆR.

Medens man paa Øerne træffer yderst faa Spor af nedbrudte Kirker, finder man Jylland over Kirketomt ved Kirketomt. Der er vel ikke det Herred paa Halvøen, hvor ikke mindst een Kirke er forsvunden, og der er Sogne, som tidligere har haft to Kirker foruden den, der nu findes. Søger man om Grunden til dette Forhold, ligger den temmelig sikkert i, at Øernes Befolkningstæthed har været mere konstant end Jyllands. I det Par Hundrede Aar, der danner Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid, har den jyske Halvø i saa høj en Grad været hjemsøgt af Pest og fjendtlig Hærgen, at hele Egne til Tider har ligget øde og folketomme. Ikke alene de nedbrudte Kirker, men forsvundne Landsbyer, Stednavne paa Marker, Skove og Heder vidner derom.

Det har derfor stor Betydning for Studiet af Jyllands Historie, topografisk som kulturelt, at man vier de fattige Rester af en svunden Tids Kirker en Smule større Opmærksomhed, end det hidtil har været Tilfældet. Det er smukt og priseligt, at man fredlyser vore Oldtidshøje. Men skulde Kirkerester og Kirkegaarde ikke staa vort Hjerte lige saa nær. De Mennesker, der byggede Kirkerne og hviler paa Kirkegaardene, føler vi os dog knyttet endnu inderligere til end til dem, der rejste Højene. Og hvor mange gamle

Kirketomter er fredlyste? De kan vist let tælles. De Sten, som grove Hænder nænsomt tilhuggede og rejste for deraf at danne et fælles Gudshus, er bleven slæbt bort og muret ind i Gaarde og Huse. Hvor Pladsen har været nogenlunde flad, har Ploven og Spaden flænset i møre Knogler og Hovedskaller, saa kun en haardnakket Tradition nu kan sige os, hvor Kirken har staaet. Har Kirken staaet paa en enlig Banke, er det ikke gaet saa let med at udslette Sporene. Der har Ploven ikke kunnet naa op. Stenene er borte; men Fordybninger i Jordsmonnet viser Omridsene af Kor og Skib. Og en Smule kyndig Undersøgelse vilde bringe endnu mere frem. Blev disse Kirkebanker fredede, var der dog i nogen Grad bødet paa tidligere Tidens Mangel paa Pietet.

Jeg vil i denne Sammenhæng henlede Opmærksomheden paa, at der her i Stiftet findes en af de smukkeste og ejendommeligste Kirkebanker med Kirketomt, som man vil se i Danmark. Jeg tænker paa »Kirkebanken« i Boring By, Hvirring Sogn. I Sognet er der fredlyst flere store, smukke Kæmpehøje, og nogle faa Hundrede Meter fra »Kirkebanken«, i Boring Sø, ejer Nationalmuseet en Grund med Resterne af Boringsholm, hvor det har fremdraget vort rigeste og interessanteste Fund fra Middelalderen. »Kirkebanken« er større og smukkere end nogen Kæmpehøj, og Grunden af Kirken er bevaret ved forstaaende Hensynsfuldhed fra Ejerens og Beboernes Side. Var det ikke en Opgave for Stiftets historiske Samfund at søge denne Bevarelse sikret for Fremtiden?

Jeg skal i det følgende give en Oversigt over de nedbrudte Kirker i den Del af Aarhus Stift, der hører til Aarhus Amt.

Der kan i Aarhus Amt paa Grundlag af historiske

Oplysninger, stedlige Rester og Traditioner paavises. 28 nedbrudte Kirker, som omtrent alle har været Sognekirker i nu nedlagte Sogne. I dette Tal er ikke medregnet, hvad der kan have været af Kirker ved Klostre. Af disse 28 har Hjeltslev Herred 6, Hads Herred 5, Vrads Herred 4, Gjern Herred 3, Sabro Herred 3, Nim Herred 2, Hasle, Vester-Lisbjerg, Framlev, Ning og Vor Herreder hvert 1.

Ser man paa Tiden for disse Kirkers Nedlæggelse, viser det sig, at største Delen af dem er nedbrudt omkring Midten af det 16. Aarhundrede, altsaa lige efter Reformationen. I Fortegnelsen over Landehjælp af Kirkerne for 1524 forekommer de fleste af dem endnu, derefter forsvinder de, nogle i Mørke, andre efterladende sig Vidnesbyrd om deres Død i et kongeligt Brev, der befaler eller tillader deres Nedlæggelse.

Det er ingen Tilfældighed, at mange Kirker saaledes forsvinder lige efter Reformationen. Der har været en øjeblikkelig Mangel paa protestantiske Præster til at erstatte de katolske, og Regeringen har da nedlagt Sogne, der ved Tidernes Ugunst, Pest eller Krig, var bleven mindre folkerige og mere fattige end før.

I mange Tilfælde er Materialerne fra den dødsdømte Kirke derefter bleven brugt til Udbedring eller Udvidelse af Kirken i det Sogn, de kirkeløse Beboere nu er henvist til. Det gamle, møre Bjælkeloft er bleven erstattet af murede Hvælvinger, undertiden er der endogsaa bleven Raad til et Taarn.

Tidens »ærlige og velbyrdige« Mænd har ikke set uvirksomme til, naar en Kirke blev nedlagt. Mange Gange har de benyttet sig af Lejligheden og erhvervet sig billigt Byggemateriale til egne Kirker eller Gaarde, og ikke altid efter forud indhentet lovlig Tilladelse. Niels Skram til Urup var ganske vist i sin gode Ret,

da han hentede »det Taarn og den gamle Mur i Vrolle ved Skanderborg Slot, der staar tilbage af den Kirke, som har været der«, til at istandsætte sin Kirke i Østbirk med. Og Claus Glambech til Rask har maaske ogsaa været paa den rigtige Side, da han tog Stenene af Boring Kirke og lod mure »Huellinger ofver al Kiercken« i Hvirring. Men Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup har aabenbart været langt paa den forkerte Side af Lov og Ret, naar han benyttede sig af sin Stilling som Befalingsmand over Aarhus Stift paa den Maade, følgende Kongebrev udviser.

1550. 20. Novbr. Kong Christian gør vitterligt, at vi have tilgivet og omdraget med os elsk. Fru Ingeborg, Peder Ebbesens Efterleverske, og hendes Børn og Arvinger al den Tiltale, som vi have haft til dem for de Kirker og Kapeller, som forskr. Peder Ebbesen har ladet afbryde i Aarhus Stift, og for hvad Sten, Kalk, Bly og Tømmer, som han havde brugt til sin Nytte deraf, desligeste Kannikegods, Vikariegods, Bøndergods og andet Aarhus Stifts Gods, som han købte og mageskiftede sig til, den Tid han havde Stiftet i Befaling af os. (Danske Kirkelove I).

Der siges, at Peder Ebbesen nedrev 18 Kirker, hvoriblandt Aas Kirke, af hvis Sten han lod lægge Grund under sin Gaard Tyrrestrup. (Jydske Saml. IV).

---

1. True Kirke, Hasle H., Brabrand S., nævnes endnu 1524, Sognet 1548 og Præstegaarden 1555. Materialerne skal være brugt til en Udvidelse af Brabrand Kirke. Kirken har staaet ved True Skole, hvor der endnu af og til i Jorden findes Mursten og Knogler.

2. Hinnerup Kirke, Vester-Lisbjerg H., Grundfør S., har staaet lige Nord for Hinnerup By. Den er nedbrudt før 1623. Paa Tomten blev der 1858 fundet en Runesten.

3. Dals Kirke, Sabro H., Lyngaa S., kendes kun gennem Traditionen. Kirken skal have staaet ved Dalsgaard, hvor man har fundet Brolægning og Fundament for Bygninger. (Thieles Folkesagn II. S. 169 og 202).

4. Af Norring Kirke, Sabro H., Folby S., var der endnu Spor paa D. Atl.s Tid. Sognet nævnes 1524 og 1552.

5. Skjoldelev Kirke, Sabro H., Lading S., nævnes endnu 1524. Ifl. D. Atl. kaldes Toften, hvor Kirken har staaet, »Kirkelade«. Nu ligger der et Hus, »Kirkeledshuset«, hvorved der er fundet Knogler og Ligkistestumper.

6. Høver Kirke, Framlev H., Storring S., nævnes 1524.

7. Langballe Kirke eller Kapel, Ning H., Maar-slet S., findes der endnu Fundamenter af. Ifl. D. Atl. hed en Gaard der »Kapel-Præstegaard«, og Ejeren blev kaldt »Kapelpræst«. En lille Bæk, som løber der, kaldes »Kapelbæk«.

8. Kysing Kirke, Hads H., Saksild S., nævnes endnu 1524. (Aarhus Stifts Aarbøger 1913).

9. Dyngby Kirke, Hads H., Bjerager S., nævnes endnu 1524. (Aarhus Stifts Aarbøger 1913).

10. Tvenstrup Kirke, Hads H., Odder S., blev nedbrudt 1820. (Aarhus Stifts Aarbøger 1913).

11. Uld Kirke, Hads H., Odder S., nævnes endnu 1524. (Aarhus Stifts Aarbøger 1913).

12. Oldrup Kirke, Hads H., Hundslund S., er rimeligvis nedlagt ca. 1660. (Aarhus Stifts Aarbøger 1913).

13. Vrold Kirke, Hjelmlev H., Skanderup S., nævnes endnu 1524. Kongen skænkede 1585 Niels Skram til Urup Resterne af Kirken til Brug ved Istandsættel-

sen af Østbirk Kirke. (Dsk. Magazin III. R., V. Bd.). Kirken har staaet Nordøst i Vrold, hvor Pladsen endnu ses.

14. Rindelev Kirke, Hjlemslev H., Fruering S., har staaet lige Nordvest for Sophienlund, der før hed Rindelevgaard. Tomten kaldes »Kirkebakken«, en Eng tæt ved »Kirkeengen«. D. Atl. siger, at Torrild Kirke er udvidet med Materiale fra Rindelev Kirke, og at Kirkenøglen endnu findes paa Rindelevgaard.

15. Kejlstrup Kirke, Hjlemslev H., Fruering S., har staaet Øst for Virring. Tomten ses endnu. I den Gaard, paa hvis Mark Kirken har staaet, er der indmuret to smaa romanske Ligsten, den ene med Korsstavfigur. Et Sagn vil vide, at Vitved Kirke er opbygget af Stenene fra Kejlstrup Kirke.

16. Illerup Kirke, Hjlemslev H., Dover S., der ifl. D. Atl. var indviet til St. Crispinus og St. Crispinianus, stod endnu 1524, men var nedlagt 1552. Kirken har staaet paa »Kirkebakken« i den sydlige Del af Illerup By.

17. Boes Kirke, Hjlemslev H., Dover S., har staaet i den vestlige Udkant af Byen, hvor der er fundet Sten og Knogler.

18. Nørre Vissing Kirke, Hjlemslev H., Venge S., er rimeligvis nedlagt i første Halvdel af det 16. Aarhundrede. En Gaard i Byen kaldes »Kirkegaarden«, en Bæk »Kirkebækken«. I Gaardens Have er der fundet Skeletter og Rester af Ligkister.

19. Bjarup Kirke, Gjern H., Linaa S., der har staaet paa Bakkerne Nordøst for Mollerup, nævnes endnu 1524. Grunden ses endnu. (Aarhus Stifts Aarbøger 1909).

20. Sminge Kirke, Gjern H., Voel S., nævnes 1524, og Tomten Vest for Byen ses endnu.

21. Jernit Kirke, Gjern H., Hammel S., var meget bygfældig 1558, og Kongen befalede da, at den skulde nedbrydes og Materialerne anvendes til Udbedring af Hammel Kirke, hvortil Jernit Sogn blev lagt. (Danske Kirkelove I).

22. Brande Kirke, Vrads H., Tem S., stod, hvor Filialkirken nu staar.

23. Virklund Kirke, Vrads H., Tem S., og

24. Tømmerby Kirke, Vrads H., Tem S., haves der ingen bestemte Efterretninger om; men Tomterne ses endnu. Man mener, at Materialerne af disse tre Kirker i Tem Sogn er bleven benyttet ved Silkeborg Slot.

25. Krejbjærg Kirke, Vrads H., Ejstrup S., har staaet paa »Kirkebanken«, hvor der er fundet tilhugne Granitsten.

16. Aas Kirke, Voer H., Søvind S., har staaet Syd for Aas By og nævnes endnu 1524. Den blev nedbrudt af Peder Ebbesen til Tyrrestrup. Grunden er helt opbrudt. (Jydske Saml. IV).

27. Vor Frue Kapel ved Bræstenbro, Nim H., Nim S., har staaet paa »den gamle Kirkegaard«. Da man i sin Tid tog Grus paa Stedet til Udbedring af Landevejen, fandt man den gamle Døbefont, som blev ført til en Gaard i Føvling, hvor den endnu findes. I Sommeren 1917 har man igen taget Grus der og derved blottet en Mængde Skeletter.

28. Boring Kirke, Nim H., Hvirring S., har staaet paa »Kirkebanken« i Boring By. 1524 nævnes Kirken endnu, og 1548 omtales den som »den øde Kirke« ved Navlhale (o: Rask Mølle). 1589 anvendte Claus Glambech til Rask Stenene til Hvælvinger over Hvirring Kirke. Til Boring Sogn hørte Kalhave By, og Sognet var Annex til Uldum. Kirkens Lysestager

skal findes endnu i privat Eje paa Egnen. Den gamle Skanderborg—Ribe Vej (»Valdemars Vej«) gik over »Kapelbank« og om ved Boring Kirke. De vejfarende søgte gerne ind i Kirken, siger Traditionen, for at bede deres Helgen hjælpe dem videre over Uldum Kjær (»Gudenkjær«), hvor Vejen dengang næsten var ufremkommelig.

Nogle Barndomserindringer fra 1864.

Af

FULDMÆGTIG FRED. SØRENSEN, AARHUS.

En raakold Martsdag 1864 med Regn og Snesjap bredte det Rygte sig, at Østerrigerne med en betydelig Styrke marscherede Nord paa. Fra mit Hjem Nord for Hvilsted kunde vi overse den gamle Aarhus—Horsens Landevej fra Kithuset til Lethenborg. At der var noget ekstra paa Færde, kunde man let se. Ordonnantserne sprængte hid og did, og en Eskadron Dragoner holdt bag Svinsager. Det var derfor med tungt Hjerte, at vi smaa Purke vandrede den lange Vej til Hvilsted Skole, og Stemningen blev ikke lysere, da de større Børn fortalte, hvor frygteligt det vilde gaa, naar den ventede Fjende stødte sammen med vore Dragoner. Selv Lærer Poulsen var helt nervøs. Hvert Øjeblik forlod han Skolen for at spejde og høre nyt af dem, som passerede gennem Byen. Ved Tretiden om Eftermiddagen fik han af en Mand, som kom gennem Byen, at vide, at Fjenden nærmede sig Lethenborg. Han gav os da straks fri for Skolen, og saa gik det med fuld Fart mod Hjemmet, inden Fjenden kom. Men vi fik Fjenden at se, før vi ventede det. Paa den første Bakke Nord for Hvilsted kom to danske Dragoner med slappe Tøjler tvers over Markerne mod Øst efter Vejen til Onsted, der gaar om ved Paasgaard, og umiddelbart efter kom seks Østerrigere samme Vej i skarp Forfølgelse. Fjendens Heste

var smaa men rappe, og Soldaterne, der bar hvide Kapper og lange Lanser, saa drabelige ud. Østerrigerne forfejlede imidlertid Dragonerne, men kom til Paasgaard. Denne Gaards Jorder var den Gang underlagt Rantzausgave, medens Bygningerne var udlejede til flere Smaafamilier, deriblandt en tyskfødt Skomager. Denne Skomager tillige med flere af de andre Beboere stod udenfor, og da han var den eneste, som kunde gøre sig forstaaelig, besvarede han de Spørgsmaal, som de fjendtlige Soldater rettede til ham. Hvilke Oplysninger, Skomageren gav Østerrigerne, kunde de andre Beboere ikke kontrollere; men da Østerrigerne efter at have talt med Skomageren fortsatte efter Onsted, mente de, at han havde vist Fjenden Vej. De andre Beboere stemplede ham derfor som tysk Spion og som en Forræder, der viste Fjenden efter vore Soldater. Har Skomageren gjort sig skyldig i det paasigtede Forhold, har hverken han eller Fjenden faaet noget Udbytte deraf; thi Dragonerne holdt velforvarede i Hans Hansens Lade i Onsted og slap senere bort ad Vejen efter Bøgeskov.

Imidlertid fortsatte Østerrigerne deres Fremrykning ad Landevejen mod Aarhus, og da Fjendens Hovedstyrke holdt paa Svinsager Mark, holdt Dragonerne paa Fastrup Mark ned efter Ny Solbjerg. Ved Fremrykningen kom det til enkelte smaa Sammenstød mellem enkelte af Fjendens Blækere og nogle af vore Tropper. Et Par Østerrigere, der forfulgte nogle af vore, kom til at sidde fast i Bjørnemose ved Fastrup og kom kun paa det tørre ved nogle Kammeraters Hjælp. Hen mod Aften kom det fjendtlige Infanteri i lange Kolonner, og saa maatte vore Dragoner trække sig længere Nord paa mod Aarhus, medens Fjenden, der iøvrigt var stærkt medtagen af

Strabadserne gik i Kvarter i Virring, Fastrup og om-
liggende Byer. Næste Formiddag marscherede Fjenden
syd paa og, saa vidt jeg erindrer, var det fremtidig
prøjsiske Uhlaner og de røde Husarer, vi fik Besøg
af, men kun Patrouiller, medens vore Dragoner dog
holdt dem i Skak. Følgen heraf blev, at vore en Gang
imellem tog et Par Fanger, og Fjenden har vel gjort
Gengæld. Saaledes kom en Dragon ind paa Lethen-
borg skarp forfulgt af nogle prøjsiske Husarer. For-
pagteren var heldigvis hjemme og fik Hesten skjult
og Dragonen iført noget civilt Tøj, og da de fjendtlige
Soldater kom og gennemsøgte Gaarden, stod Dragonen
nok saa gemytlig og gjorde rent i Stalden. Da de
fjendtlige Soldater var borte, kunde Dragonen uhindret
naa til sin Afdeling.

Saa blev det stille en lille Tid, og saa kom Efter-
spillet for den tyske Skomager i Paasgaard.

Nogle Dage efter at Østerrigerne havde forladt Egnen
og de øvrige tyske Tropper var trukket syd paa, mødte
en Vogn fra Aarhus, og Skomageren blev anholdt.
Han blev anbragt paa et Sæde mellem 4 Infanterister
med antrukne Geværer med paasatte Bajonetter og
to Dragoner bag Vognen som Eskorte. Det hele Optog
tog sig helt drabeligt ud og gav Anledning til alle
Haande Gisninger. Skomagerens Brøde har dog næppe
været videre stor; thi nogen Tid efter kom han hjem
til Paasgaard igen. Beboerne havde imidlertid faaet
Mistro til ham, og kort efter Krigen rejste han bort
fra Egnen.

Længere hen paa Sommeren fik vi fast Indkvarte-
ring, og Forholdet mellem Fjenden og Befolkningen,
særlig i Landsbyerne, var godt. De fjendtlige Soldater
var ikke bange for at give en Haandsrækning, særlig
i Slet og Høst, og til Gengæld gav Manden i Gaarden

et Glas »gammelt Øl med en Pind i«, medens Hustruen assisterede Soldaterne med Maden. Der herskede derfor den bedste Forstaaelse, og fra Beboerne i Hvilsted Egnen har jeg derfor ikke hørt, at de har beklaget sig over de tyske Soldater. Disciplinen var god, og en enkelt Soldat, som havde stjaalet et Sølvuhr, blev anholdt og sendt bort.

Paa de omliggende Herregaarde var Forholdet et helt andet. Der var de fjendtlige Soldater henviste til at leve af deres Naturalforplejning, og for at faa lidt Variation i Retterne blev der udsendt Patrouiller for at skaffé Æg og stundom en Høne eller lignende. Særlig var de prøjsiske Uhlaner berygtede. Disse var meget paatrængende, særlig i enligt liggende Huse og Gaarde, og disse Tiggere strejfede viden om. En Dag kom en Uhlán ind i en Gaard paa Jexen Mark og forlangte, at Ejeren skulle levere ham nogle Æg. Ejeren af Gaarden nægtede dette, og da Tyskeren blev vred og indtog en truende Holdning, blev han anmodet om straks at forlade Gaarden. I Stedet for at gøre dette, trak han Klingen for at fugtle Gaardejeren; men denne, som ikke vilde modtage Prygl paa sine egne Enemærker, sprang resolut ind paa Uhlanan, rev ham ned af Hesten, og saa vankede der Prygl. Det nyttede ikke, at Uhlanan bad om Pardon. Næveslagene faldt som en Hagelbyge paa hans syndige Krop, indtil han var dygtig mørbanket. Da dette var besørget, kunde Gaardmanden indse, at det ikke var raadeligt at blive hjemme og løb derfor hen i Byen og skjulte sig.

Imidlertid var Uhlanan kommen til sig selv igen og havde faaet fat paa nogle Kammerater, og med denne Forstærkning vendte han tilbage til Gaarden. Da det var bleven meddelt, at Gaardejeren var gaaet

østpaa, styrede de vrede Uhlaner i den Retning for at finde Flygtningen.

Mellem Jexen og Bjertrup Marker er en betydelig Dalsænkning, men paa Bakken paa Bjertrup Mark ligger en lille Gaard, som den Gang ejedes og beboedes af Gaardejer Jens Laasby, der netop den omtalte Dag holdt Fødselsdag. Denne Gaard omringede Fjenden. De Bjertrup Bymænd var netop nede at gratulere Ejeren, og de blev ikke saa lidt forskrækkede, da de vrede Uhlaner begyndte en Husundersøgelse. Jens Laasbys voksne Søn, der maatte være Fører, fik et Sabelhug over Armen, som han bar Mærker af Resten af sin Levetid. Men Gaardmanden fra Jexen fandt de ikke.

Denne Behandling var dog for haard. Der blev straks klaget til Chefen for Uhlanerne, der havde Kvarter i Skanderborg. En Undersøgelse blev indledet, og Uhlanerne fik deres Straf. Denne Episode medførte, at Befolkningen blev fritaget for fremtidigt Tiggeri af omstrefjende Soldater.

Indkvarteringerne vedvarede til hen i Efteraaret 1864; men efter at Fredstraktaten den 16. November var bleven undertegnet i Wien, blev de fjendtlige Tropper trukket bort fra Hvilsted og Omegn. Det var en Lettelse for Befolkningen atter at være Tyskerne kvil, skønt mange var kommen til at holde af Soldaterne, der gennemgaaende var hensynsfulde mod alle; men særlig over for os Børn var deres Omhu og Hjælpsomhed rørende, og Meddelelsen af disse Linier har ikke glemt de Glæder, som blev beredt mig af Naboenes Indkvarteringer af Augusta-Garden.

Af min afdøde Fader, Lærer L. Lassens „Livserindringer“.

Meddelt af hans Søn,
pens. LÆRER J. LASSEN.

Efter min Konfirmation i Foraaret 1825 kom jeg efter mine Forældres og mit eget Ønske i Handelslære i Aarhus. Aarhus var dengang kun en lille By med lidt over 4000 Indbyggere. Der var ikke mange Købmænd. Isenkræmmere var der ingen af. Saavidt jeg husker var der 3 Manufakturhandlere, og de havde kun lidt at bestille. Min Husbond hed Flejscher, havde været Handelsinspektør i Grønland, var Præstesøn fra Norge, fik Pension som afgaaet Inspektør og kom saa til Aarhus, hvor hans Broder var Overlærer ved Latin-skolen, og hans Fætter Borgmester. Min Husbond og Madmoder var meget gode Mennesker; men de havde efter mit Tykke indskrænkede Forstandsevner, og min Husbond havde stor Lyst til hver Aften at besøge Klubben. Han anlagde en stor Vinhandel, og for at kunne føre tysk Brevveksling havde han antaget en tysk Handelsbetjent, der forstod det danske Sprog, var øvet i Bogføring og dygtig som Kontorist; men til vor Forretning duede han ikke. Han fulgtes med Husbond til Klubben.

Foruden den tyske Betjent og mig var der en ældre Lærling, en Præstesøn. Han gik i Regneskole og var kun kommen til Reguladetri i hele Tal; Brøkregning kendte han ikke. Vi var altsaa tre foruden Husbond om

at bestyre en Handel, som een dygtig og flittig Mand alene kunne bestyre. Vinen, en meget stor Kælder fuld, solgtes der ikke meget af; Folk drak kun lidt Vin; thi Pengene manglede, og de store Gilder var sjældne.

Det gik bestandig mere og mere tilbage for min Husbond, hvilket var ganske naturligt; Forretningen gik daarligt, og vi var daglig 14 Mennesker, iberegnet min Madmoders gamle Forældre. Handelshuset havde en Kompagnon, min Husbonds Broder, men i det hele en Modsætning til denne. Han var en dygtig og begavet Mand, og Handelsmand med Liv og Sjæl. Han besøgte os i Aaret 1827 og saa Sagerne efter. Da fik min Husbond, Betjenten og den ældre Lærling alle dygtigt paa Hovedet. De var ogsaa meget tause, medens han var der. Jeg følte mig stolt, da han ikke tiltalte mig, men derimod ved Afskeden forærede mig en Rigsdaler, en Frakke og et Par Støvler. Da han havde faaet alt ordnet og erholdt en Obligation paa 4000 Rigsdaler overdraget, rejste han. Han endte som Generalkonsul i Neapel, døde ugift og efterlod sig 320,000 Rigsdaler, som arvedes af hans 4 Broderbørn her i Danmark. Min Husbond var dengang død, og hans 2 efterlevende Børn, en Søn og en Datter, fik saa hver 80,000 Rigsdaler.

I Efteraaret 1827 gjorde min Husbond Opbud, fordi han ikke kunde tilfredsstille Kreditorerne. Saa forlod jeg jo Pladsen. Paa mit Skudsmaal skrev min Husbond blandt andet: »Derfor elsker jeg ham som en Søn og ser nødig, at han forlader min Tjeneste«.

Min Husbond og Madmoder var begge af et godt Hjertelag; men de var ogsaa letsindige, og Alvorstale om aandelige eller religiøse Ting hørtes aldrig i deres Hjem, men derimod ofte meget letfærdige Talemaader.

Min Husbonds Gaard og øvrige Ejendom blev vel solgt saa nær som en lille Bolig, hvori han og Familie levede, og hvor jeg besøgte dem. Ved hans Død var hans Kone og Børn saa fattige, at de trængte til Understøttelse, da pludselig Efterretningen kom om den før omtalte store Arv. Da blev Opmærksomheden henvendt paa Familien; men hvorvidt Rigdommen bragte Velsignelse, skal jeg ikke kunne sige. Datteren blev gift med en Manufakturist, men døde efter kort Tids Forløb. Sønnen købte en Landejendom, hvilken han dog atter solgte, og siden boede han i Horsens.

Nu begyndte et andet Afsnit af mit Liv. Mine Forældre ønskede nu, at jeg skulde være Skolelærer, og jeg gik ind paa deres Ønske, hvilket jeg heller aldrig har fortrudt. Jeg forlod saa Aarhus efter 2 $\frac{1}{2}$ Aars Ophold og kom til Forberedelse hos den agtværdige Lærer Lassen i Skjørring. Han underviste mig i de Kundskaber, der fordredes til Optagelse paa Seminariet. Han havde jo selv faaet Seminarieuddannelse, hvad min Fader ikke havde. Hos ham gik jeg et halvt Aar. Jeg holdt selv Kost, levede af Brød og Smør, som jeg hver Mandag bragte med fra Hjemmet og havde til hele Ugen. Skjørring ligger ca. en halv Mil Øst for Toustrup.

Jeg var nu 17 Aar og kunde ikke komme paa Seminariet, før jeg var 18. Jeg tog da i Aaret 1828 Plads som Hjælpelærer hos den gamle Lærer Møller i Skovsrod Skole, Tulstrup Sogn. Det var en af Frederik IV.s Skoler; den er forlængst nedbrudt, og der er nu 4 Skoler i dette Pastorat. Jeg var glad ved at holde Skole og mindes endnu denne min sorgløse Ungdomstid, naar jeg sad ved Enden af det lange, flade Skolebord med nogle opmærksomme Drengene og nogle milde Piger paa den anden Side. Jeg var ikke mere

voksen end de store Dreng; men naar jeg udkrammede mine »mange Kundskaber«, lyttede de dog med Begærlighed dertil, og jeg tror selv nu, at Børnene havde godt af min Undervisning. Jeg stod dem jo nærmere end gamle Møller, og der har vel været noget mere friskt og for Børnene mere tiltalende i min Undervisning.

I disse Aar (omkring 1830) gik Taterne endnu omkring. Kvinderne tiggede og spaaede, og Mændene var Kedelflikkere, Skærslibere, Glarmestre o. s. v. En Dag kom en stor Flok i Nærheden af Skovsrods Skole, og Kvinderne gik ind og bad om Fødevarer; men gamle Møller sagde nej, og de fik intet. »Jeg vil Pinedød ikke give de Kæltringer mit Flæsk og mit Brød«, sagde han. Jeg forundrede mig over, at han intet gav dem, da jeg vidste, at Taterne undertiden hævnede sig, og Fortællingen om, hvorledes de for mange Aar tilbage havde sat Ild paa Landsbyen Dørup i Voerladegaard Sogn, var endnu almindelig kendt.

De gode Dage hos den gamle Særling i Skovsrod og hans gamle Kone, en Præstedatter, fik ogsaa Ende, og min Fader meldte, at jeg skulde møde paa Seminariet den 1. Oktober 1829. Under mit halvandetaarige Ophold i Skovsrod havde jeg læst Bibelen helt igennem, da den gamle Lærer sagde mig, at der var mange Historier deri, og at den var »morsom« at læse. Ogsaa læste jeg Grundtvigs Oversættelse af Snorre og Knytlinga Saga, hvilke Skrifter jeg indbandt, da de var købte til Skolen. Læsningen af de forannævnte Bøger maa vel, mig selv ubevidst, have udvidet min aandelige Synskreds.

Under mit Ophold i Skovsrod Skole havde jeg faaet en hel Rigsdaler i Løn om Maaneden, jeg fik nogle

Skillinger af Børnene i Indgangspenge, havde tjent lidt ved Indbinding af Bøger, og jeg rejste saa fra Skovsrod som en velhavende Yngling — i mine egne Tanker.

Jeg blev saa udstyret af mine Forældre, min Kiste blev sendt med »Lejlighed«, og selv kom jeg nogle Dage efter personlig med »Lejlighed« i Følge med en anden, som ogsaa skulde paa Lyngby Seminarium, og vi kørte over Hadsten Bro til Bygballe, hvor vi logerede om Natten, og hvor der var nok en ung Mand, der skulde med.

Mit Ophold paa Seminariet varede i det hele et Aar. Ogsaa den Gang var enkelte der i 3, de fleste Seminarister i 2 Aar. Undervisningen var simpel. Naar undtages, at Forstanderen forklarede og holdt Foredrag over Balles Lærebog, hvilke Foredrag vi afskrev og lærte, var alt andet mekanisk. Vi havde ikke engang selv en Bibel; i alt Fald var det ikke befalet, at vi skulde have den. Vore Lærebøger var: Bojsens Bibelhistorie, en Fædrelandshistorie, en Geografi, Bjørns Aritmetik, Cramers Regnebog, en lille Verdenshistorie og en lille Sproglære. Desuden blev vi indøvede i Sang og Musik. Noderne hertil afskrev vi selv. Kosten fik jeg hos en Boelsmænd. Betalingen var: 6 Tdr. Korn og 20 Rigsdaler for et Aar. Værelse og Varme havde jeg og en Kammerat hos to gamle Folk for 4 Rigsdaler aarlig for hver af os. Vi betalte for Lys og holdt selv Seng. Hele Omkostningen for mig var 100 Rigsdaler. Nu (1883) vilde et treaarigt Ophold paa et Seminarium koste over 1000 Rigsdaler. Seminaristerne skulde den Gang arbejde for Lærerne i Haven, grave Tørv, opsamle Kartofler o. s. v. Dette Arbejde yndede jeg ikke. Jeg havde det godt blandt mine Kammerater, kunde nemt lære, men læste ogsaa

flittigt. Min Dimissionseksamen gik godt, og jeg erholdt Karakter: »meget duelig«, altsaa første Karakter, og »udmærket« for Sang.

Saa kom jeg hjem og skulde være Hjælpelærer for min Fader, der var glad over at kunne slippe for et Arbejde, der faldt ham saa besværligt. Jeg begyndte min Gerning med frisk Mod, og jeg arbejdede flittigt.

Hele Dallerup Sogns Børn søgte Skolen, og der var over 120 ialt. Der kunde kun udrettes lidt med saa mange; men jeg gjorde, hvad jeg kunde. Nu er der fem Lærere ved Skolerne i Dallerup Sogn. Skoleapparaterne var faa og daarlige; 3 à 4 Børn maatte se i samme Læsebog. Vi brugte i mange Aar en Læsebog af David Seidelin Birch. Først omkring ved 1852 fik jeg et rigeligt Antal Eksemplarer af »Hjorts Børneven«. Ved den Tid fik vi ogsaa store Skolekort over Danmark og Verdensdelene. Skolen betragtedes endnu den Gang af Mængden som et nødvendigt Onde, og Udgifterne hertil ydedes med Uvillie.

Vinteren 1838 var den haardeste Vinter, jeg kan mindes, og gamle Folk sagde endda, at de ikke kunde huske en Vinter med saa haard og langvarig Frost. Endnu sidst i Marts kørte man paa Isen fra Aarhus til Mols. Ved Gravkastning paa Kirkegaarden naaede man ikke under Frostene, og der var altsaa over 2 Alen Frost i Jorden. Den strenge Kulde hæmmede Arbejdet, og Nøden var mange Steder stor blandt den fattige Befolkning der baade sultede og frøs. I mange Byer blev der derfor oprettet Spisestuer, hvor de trængende kunde faa varm Middagsmad.

Min Seminariumuddannelse var jo kortvarig og mangelfuld, og jeg havde ikke lært meget siden. Bøger og Blade var jo faa og kostbare. Men nu fik et Par ældre Lærere et Læseselskab oprettet, hvori Egnens

Skolelærere blev indlemmede, og jeg hilsede samme med Glæde. Vi havde saa hver fjortende Dag Blade om Skolevæsenet og Lærerens Gerning. Af Bladene kan nævnes: »Den frisindede«, af Rosenhoff — »Drewsens Fortællinger« — «Teologisk Maanedsskrift» — »Bondevennen« af Pastor Børresen o. s. v. Disse Blade og Skrifter, som jeg rigtig studerede, var mig til Velsignelse i Henseende til min Gerning og opmuntrede mig til yderligere Anstrengelse i Skolen.

Den 23. Januar 1837 døde min Fader. Da havde jeg i $6\frac{1}{4}$ Aar bestyret Embedet, og det var mit inderlige Ønske nu at blive fast ansat ved Skolen. Jeg søgte saa Embedet, og blev den 1. Marts 1837 af Grev Frijs Frijsenborg kaldet til at være Skolelærer i Toustrup og Kirkesanger i Dallerup Kirke. Dette Embede bestyrede jeg altsaa i 50 Aar, fra 1830 til 1880.

Historisk Samfund i 1917.

I Aaret 1917 har Samfundet udsendt sin tiende Aar-bog; Udgravningerne i Emborg blev fortsat i For-sommeren under Ledelse af Arkitekt Smidt. 17. Juni blev Resultaterne af det aarelange Arbejde forelagt Samfundets Medlemmer ved Sommermødet, der efter et fra flere Sider udtalt Ønske nedenfor skildres lidt udførligere, end de tidligere Møder. I August kom Hr. Smidt tilbage til Emborg, fortsatte Arbejdet og foretog Opmaalinger. I September—Oktober har Fyr-bøder Amdisen fra Aarhus Domkirke efter Hr. Smidts Anvisninger støbt Cement om og lagt Laag over de to sidst fundne Grave: »Abbed Jens' Grav« og »Peder Elafsøns Grav«.

I Aarets Løb er Medlemstallet steget ganske betydeligt: fra ca. 530 til ca. 860. Samfundet skylder nogle energiske Medlemmer Tak for ivrig Virken for Tilgang. Vi haaber, at andre vil arbejde med, saa vi i Aar kan naa op over 1000 Medlemmer.

Foruden Statsunderstøttelsen og et Bidrag fra Horsens Kommune har Samfundet i 1917 haft den Glæde at modtage Støtte fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Landbosparekassen og fra Arbejdersparekassen i Aarhus, samt nogle Pengegaver fra Privatmænd til Arbejde i Emborg. Forretningsudvalget bringer herved Samfundets Tak for alle disse Gaver.

Takket være den betydeligt forøgede Indtægt har Samfundet i 1917 ikke blot afholdt forøgede Udgifter

til Trykning og store Udgifter til Emborg; men det har været i Stand til at betale et Underskud i Emborg Kassen paa næsten 600 Kr. og gaar ind i det nye Aar med en Kassebeholdning paa over 500 Kr. Efter at Emborg Kassen er kommen til at balancere, er den bleven ophævet, og alle Udgifter til Emborg er i Aar opførte paa det almindelige Regnskab.

Den aarlige Generalforsamling blev holdt paa den folkelige Forsamlingsbygning i Aarhus d. 26. Juni. Efter at Formanden havde givet nogle Meddelelser om Virksomheden i det forløbne Aar og Regnskabet var bleven godkendt, blev der holdt Bestyrelsesvalg. De efter Tur afgaaede Medlemmer blev genvalgt med Undtagelse af Provst Henningsen, Koldby, der havde ønsket at trække sig tilbage, og Redaktør Bille, der er rejst bort fra Egnen. I disses Sted valgte man Sparekassebogholder Bye Jørgensen, Tranebjerg, og Dyrslæge M. Andersen, Brædstrup. Revisor Knud Larsen blev genvalgt, og Forretningsudvalget blev genvalgt. Dette konstituerede sig med Bibliotekar Haugsted som Formand, Forstander Henningsen som Næstformand og Sparekassedirektør M. Jakobsen som Kasserer. De øvrige Medlemmer er: Fabrikant L. Andersen, Underbibliotekar Dr. phil. v. Holstein Rathlou, Redaktør H. V. Rasmussen og Redaktør Østergaard.

Øm Kloster:
Udgravningerne af Kirkens Kor, set fra Nord.

Sommermødet i Emborg og Rye Søndag d. 17. Juni 1917.

En straalende klar og varm Skærsommerdag stæv-
nede »Historisk Samfund« til Møde i Emborg.
Ved Middagstid strømmede Deltagerne paa Vogne,
paa Cykle, til Fods og i Baad fra alle Verdenhjørner
til Klostertomten. Østfra ned ad Bakken fra Boes kom

et anseligt Selskab fra Aarhus, som efter den varme Tur fra Alken Station spiste deres medbragte Frokost i Skyggen af de høje Popler. Fra Nord kom Ryboerne over Gudensø i Baad eller ad Vejen langs Søen, mens Folk fra Brædstrupkanten kom langsomt agende ad den trælse Vej fra Rybro i Vest, og Robaade befordrede Beboere af Egnen syd for Mossø tværs over denne Sø. — Flagene smældede festligt over Emborg, og Gaardenes Stalde aabnedes gæstfrit for de mange fremmede Heste.

Kl. 1 $\frac{1}{2}$ havde ca. 800 Mennesker funden Plads inde paa »Historisk Samfund«s Grund. Nogle lejrede sig paa Grønsværet, men de allerfleste maatte staa i Udgravningens Grus i den bagende Junisol.

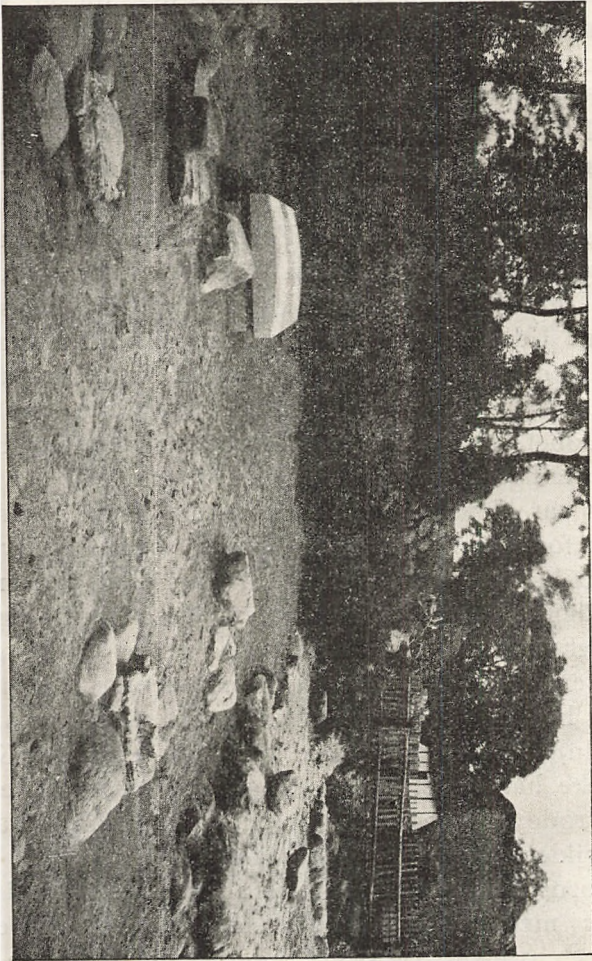
Mødet begyndte med, at Formanden, Bibliotekar Haugsted, bød Medlemmer ^{ne} og Gæster — velkommen paa egen Grund, paa historisk Grund. Paa dette Sted havde Øm Kloster ligget i næsten 400 Aar, da Kong Frederik II kort efter 1560 lod det nedbryde til Grunden, og en lille Landsby, Emborg, opstod paa Klosters Tomt. Det var vel aldrig bleven glemmt, at Emborg laa paa det gamle Cistercienserabbedis Plads, men de svage Spor af Klostret forsvandt mere og mere, og der blev ikke gjort noget alvorligt Forsøg paa at værne om dem eller underkaste dem en grundig arkæologisk Undersøgelse, før »Historisk Samfund« traadte til. Den 18. Juni 1911 holdt det Sommermøde i Emborg og Gammel Rye med Foredrag af Bygningshistorikeren, cand. mag. Vilh. Lorentzen og cand. theol. Bågå, Testrup. Ved Fællesspisningen efter Mødet foreslog Dr. med. Isager og Forstander Bording, at Samfundet skulde købe et Stykke Jord. Dette skete i Efteraaret 1911, efter at de nødvendige Penge var skaffet tilveje ved en Indsamling. Der blev etableret et Sam-

arbejde med Nationalmuseets anden Afdeling, og i de følgende Somre har Museets Arkitekt, Hr. C. M. Smidt, foretaget Udgravninger, der nu er ført saa langt frem, at man har ment at kunne indbyde Medlemmerne til at se, hvad der er kommen frem og høre Hr. Smidt fortælle om Udgravningernes Resultater.

Efter at Forsamlingen havde sunget Samfundets Slagsang, A. J. Geilagers: Mens Dagglansen — holdt Arkitekt Smidt Dagens Hovedforedrag. Trods den bagende Hede fængslede Foredragholderen Tilhørernes Opmærksomhed fra først til sidst. Han begyndte med en udførlig og livfuld Skildring af Cistercienserordenens Udvikling og dens Udbredelse i Danmark paa Valdemar den Stores Tid. 1172 kom Munkene til dette Sted, Øm, som de paa Latin kaldte cara insula. I Løbet af det følgende Aarhundrede rejste Klostret forskellige Bygninger. Da det viste sig, at den Kirke, der var bleven bygget snart efter Klosters Oprettelse, var for lille og uanselig, blev der bygget en ny Kirke, som blev indviet Allehelgens Dag 1257. Det er nogle af denne Kirkes Fundamenter, der er fremdragne ved Udgravningerne. »Talerstolen« er en af Langhusets Piller; paa de fire svære Fundamenter længere mod Øst har Korspillerne hvilet. Skønt hele Kirkens Grund endnu ikke er afdækket, kan man se, at Øm Klosters Kirke har været en anselig treskibet Korskirke opført af røde Munkesten. Den har ikke haft et saa rigt udviklet Kor som Moderklostrets Kirke i Vitskøl (Bjørnsholm), men har som Sorø haft et firkantet Kor med to Kapeller paa hver Side. Kirken har været hvælvet. De svære Piller har baaret tunge Krydshvælvinger. Det Taarn, der omtales i Krøniken, har sandsynligvis staaet i Vest. Under Kirkens flisebelagte Gulv blev Abbeder og maaske enkelte Munke begra-

vede. Hidtil er der funden ikke mindre end 7 murede Grave, hvoraf den ene er bleven »sat i Glas og

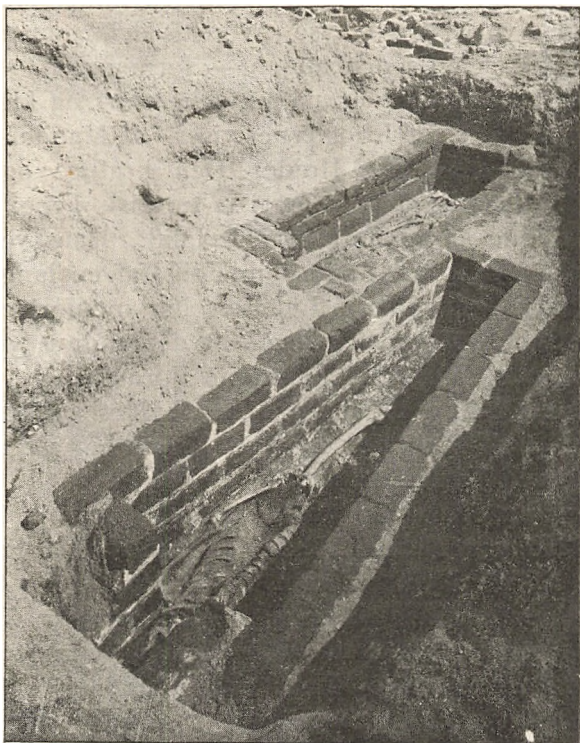
Øm Kloster: Udgravningerne af Kirkens Kor, set fra Vest.
Til venstre den beskyttede Grav.

Ramme« i 1916, og to vil blive beskyttede i Aar. Den ene af disse ligger i søndre Tværskib og er en af de smukkeste middelalderlige Grave, der er frem-

draget i Danmark. Der er stor Sandsynlighed for, at Abbed Jens (1246—49) er begravet i den.

Den anden er funden i det søndre Kapel, der er nærmest Koret, foran et Alter. Den rummer maaske

Øm Kloster: To af de fremdragne Grave.
Den forreste er »Abbed Jens' Grave«.

Aarhusbispnen Peder Elafsøn, der i Følge Krøniken blev begravet foran Jomfru Marias Alter (1246).

Derpaa sang man en Sang, som Jeppe Aakjær havde skrevet til Historisk Samfund for Skive og Omegn.

Dr. med. Isager gjorde nu Rede for, hvad de fundne

Skeletter fortalte os. Skelettet i den først omtalte Grav er ualmindelig velbevaret og har tilhørt en Mand, der er død i sin kraftigste Alder, men som dog i de sidste Aar af sit Liv har haltet og været daarlig til Bens, idet man i hans højre Hoftelid finder Mærker efter en alvorlig Gigtlidelse (Arthritis deformans).

Ogsaa Skelettet i den anden — fornemme — Grav er godt bevaret, det er ualmindelig stort og kraftigt, og en Maaling af Knoglerne viser, at Manden har maalt sine tre Alen i Højde. Den kraftige og velformede Hovedskal er af en ren nordisk Type; men ogsaa denne Mand har været Invalid. Hans venstre Skulderled har været stift som Følge af en langvarig Betændelse (Benedder). Lidelsen har medført et saa stærkt Svind af venstre Arm, at det endnu tydeligt kan ses paa Knoglen. De fundne Forandringer er af en saadan Natur, at de kun kan skyldes en Læsion. (Bekræftet af Professor Fibiger, som har ydet Vejledning ved Undersøgelsen).

Ser vi nu efter i Krøniken, fortælles der om Jens, som 1246 var bleven Abbed, at han under Forfølgelsen af de Tyskere, som havde røvet Klosterets Heste blev alvorlig »saaret« (i den latinske Tekst: vulneratur) i venstre Arm. Allerede dette stemmer godt med det anatomiske Fund; Saaret er bleven Sædet for Betændelse, som har angrebet Leddet. Og længere hen i Krøniken møder vi atter denne Lidelse, som en væsentlig Aarsag til, at Jens i 1249 gaar af som Abbed. Stedet lyder (ordret efter den latinske Tekst) »For disse og andre tilsvarende Grundes Skyld, som det er for vidtløftigt at opregne, gik det endelig saaledes, at den gode Mand, Abbed Jens, overvældet og altfor medtaget af langvarig Græmmelse — thi han led daglig overmaade stærke Smertes —

i det Herrens Aar 1249 med Nød og Næppe opnaede sin Afsked, den han i lang Tid mange Gange havde ønsket.

Skeletfundet passer fortrinligt til denne lille Sygehistorie; Abbed Jens maa i de Aar have lidt meget, han maa ofte have haft høj Feber, og der har været Fistler med Materieudflod.

Hvornaar han er død, fortælles ikke; det Afsnit af Krøniken, som beretter om ham, er imidlertid afsluttet kort efter 1257, og da har han formodentlig endnu levet; det kunde passe godt med, hvad Skelettet fortæller; der maa være gaaet mange Aar efter Læsionen, for at et saa betydeligt Svind af Armknoglen som det forefundne kunde udviskes. Hvad har han i disse Aar taget sig til? Andetsteds fra ved vi, at Jens har været en velstuderet Mand, som i sine yngre Aar havde været Kapelan hos Datidens lærdeste Mand, Bisp Gunner i Viborg. Vi kan da tænke os, at han, befriet for Abbedværdigheden, atter er tyet til Studierne — til Klosterets Bibliotek, som var stort, og maaske undervist de unge. Skelettet med de ret kraftige Muskelspor viser, at han bortset fra den visne venstre Arm har bevaret sin Førlighed og har opnaaet en ret høj Alder. Om Skelettet i den tredie Grav (Bispegraven) er der kun at sige, at det stammer fra en Mand, som ogsaa har opnaaet en ret høj Alder. Mærke efter overstaaede Sygdomme findes ikke paa det*):

Efter Dr. Isagers Foredrag sluttede Mødet med »Jylland mellem tvende Have«. Men inden Forsamlingen spredtes, gik den i Procession rundt mellem

---

*) En udførligere Fremstilling af Skeletfundene findes i »Ugeskrift for Læger« 1917 Nr. 17.

Fundamenter og Grave og fik saaledes Lejlighed til i Enkelthederne at se, hvad der var bleven omtalt i Foredragene.

Kl. 6 samledes ca. 100 af Mødets Deltagere til Fælles-spisning i Hotel Ry ved Ry Station. Kl. 8 begav Selskabet sig over i Højskolens Have, som Forstander Bording gæstfrit havde aabnet. Her talte Bibliotekar Haugsted om Livet i Klostret: Der, hvor Emborg nu ligger, laa der dengang en Gruppe svære, røde Bygninger med spredte Træ- eller Bindingsværks-Udhuse. Det hele Kompleks var omgivet af en Mur, og mod Vest førte en Kanal fra Mossø til Gudensø. Klosters Hovedbygning var en firfløjet, til alle Sider lukket Gaard. Nordfløjen var Kirken, i Østfløjen fandtes Skatkammer, Kapitelsal, Abbedbolig og Dormitorium (Sovesal), i Østfløjen Refektorium (Spisesal) og alt, hvad dertil hører, samt Bibliotek, i Vestfløjen Lægbrødrenes Sovesal og forskellige Oplagsrum. Den fir-kantede Gaardsplads, Fratergaarden, hvor der i Midten knejser et Kors, og hvor grønne Træer og rislende Vand skaber Skygge og Kølighed, omgives af en Buegang, Korsgangen, der læner sig op af de fire Fløje. Øm Kloster var et Herrekloster; det var — rent verdsligt set — Hovedgaard i et stort Godskompleks, og de fleste Munke stammede fra Datidens Overklasse. De var Cisterciensere, hørte til den fra Burgund ud-gaaede Munkeorden (stiftet 1098), der fik en meget stor Udbredelse i 12. Aarhundrede, og overalt hvor den kom frem, virkede for Kristendom og Kultur. Ikke blot fremmede de Kristendommens dybere Indtrængen i Befolkningen ved deres Eksempel og kirke lige Arbejde og opdrog dygtige og fromme Mænd i deres Skoler, men ogsaa i Haandværk og Landbrug bredte Fremskridt sig udover Landet fra deres Værk-

steder og Gaarde. De var milde Herrer for deres undergivne.

Livet i Klostret kan sammenfattes i de to smaa Ord: ora et labora (bed og arbejd!): Andagtsøvelser og nyttigt Arbejde, saaledes fordelt, at Arbejdet for Evigheden, for andres og egen Salighed gik forud for Arbejde for de timelige Formaal. Det store Maal for Munkelivet er Fuldkommengørelse i Kristelighed; Midlerne til at naa det er nøje Opfyldelse af Munkeløfterne og strikte Efterlevelse af Reglen i evig Kamp med det skrøbelige Kød. — Den, der havde Ansvaret for Klostret overfor Gud og Mennesker m. H. t. Opnaaelsen af dette Ideal, og den, der skulde sikre Klosters Eksistens i den urolige middelalderlige Verden, er Abbeden; der er en mærkelig Modsætning mellem Munkens ansvarsfri kontemplative Tilværelse og de mangeartede Krav, der stilles til en Abbed. Det er aabenbart, at de færreste af Øms Abbeder har magtet Stillingen. Om en hedder det i Krøniken, at han vel havde Duens Enfold, men ejede mindre af Slangens Kløgt; om en anden siges det, at han i Kraft af sin medfødte Enfold og Godhed var duelig nok indadtil, men mindre kyndig udadtil.

Til dem, der opfyldte Kravene, hører Gunner (1216—1222), der fra Øm blev kaldet til Bispestolen i Viborg. Ham kender vi lidt mere til end de fleste andre Mennesker fra hin Tid, da der er bevaret en lille Levnedsskildring af han som et Slags Tillæg til Ømbogen. Han blev født 1151, studerede i sin Ungdom i Paris, traadte først 1208 ind i Klostret. 71-aarig blev han af en gammel Studiefælle, der som pavelig Legat kom til Danmark, udset til Biskop i Viborg, tog imod Valget og virkede i ca. 20 Aar. Han har aabenbart været en Lærer og Vejleder af Guds Naade: »Om en

Klerk var nok saa uvidende, naar han kom til ham, saa skete det dog altid, naar han i nogle Aar stod under ham, at han i mærkelig høj Grad skred frem baade i Præstegerningen og hæderlig Vandel. Han var en af de lykkelige Naturer, hvem det faldt let at vinde dem, han skulde arbejde med, og faa det hele til at gaa med det gode. Han var vennesæl og gæstfri overfor Lægfolk, var glad og munter ved Gæstebud, navnlig naar Cisterciensere besøgte ham, men han vedblev som Biskop at føre en Cistencienserabbeds nøjsomme Liv. — Han stod i høj Gunst hos Kong Valdemar Sejr — hentede den unge Kong Valdemars Broder i Portugal og hjalp Kongen med Udarbejdelsen af Jyske Lov. — Han forenede i sin Person Duens Enfold med Slangens Kløgt!

Den lyse Sommernat havde bredt sit Slør over Skov og Sø, da Mødet sluttede med Skildringen af den gamle Biskops Ligfærd fra Asmild til Viborg Domkirke.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1917.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Indtægt.			Udgift.		
Kassebeholdning $\frac{1}{1}$ 1917	63	97	A. Aarbogen 1917.		
Medlemsbidrag	1846	00	Trykning og Clicheer	738,95	
Salg af Aarbøger	369	50	Honorar	290,00	
Indtægt i Emborg	247	00			1028 95
Tilskud fra Staten	200	00	B. Udgifter i Emborg.		
— - Aarhus Amt	25	00	De to sidst fundne Grave		
— - Skanderborg Amt	50	00	beskyttede	174,97	
— - Horsens Kommune	25	00	Andre Udgifter	98,88	
— - Landbosparekassen	75	00			273 85
— - Arbejdersparekassen	75	00	C. Sommermøde og Generalforsamling		
					211 45
			D. Forskellige Udgifter.		
			3000 Postkort	90,00	
			Tryksager	93,50	
			Porto, Blanketter, Papir osv.	57,50	
			Flytning, Ekspedition, Revision	80,50	
			Dansk historisk Fællesforening	27,65	
			Forretningsudvalgsmøder	12,60	
					361 75
			E. Tilbagebetalt Laan.		
			— — — — —	403,70	
			— — — — —	188,00	
					591 70
			Kassebeholdning $\frac{31}{12}$ 1917	508	77
					151
	2976	47		2976	47

Regnskab.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Edv. Egeberg</i> : Linaa Sogn i gamle Dage.....	1
<i>A. Ravnholt</i> : Johann Christian Bredefeldt	51
<i>Hans Knudsen</i> : Framlev Herreds Sendemænds Tov.....	85
<i>F. Kerff</i> : Øm Klosters sidste Dage.....	96
<i>Rasmus Bording</i> : St. Søren i Rye	102
<i>Sigurd Elkjær</i> : Nedbrudte Kirker i Aarhus Amt.....	119
<i>Fred. Sørensen</i> : Nogle Barndomsminder fra 1864	127
<i>J. Lassen</i> : Lærer L. Lassens »Livserindringer«	132
Historisk Samfund i 1917.....	139
Sommermødet i Emborg og Rye	141
Regnskab.....	151

Tillæg:

Chr. Heilskov: Historisk-topografisk Tidsskrifts-Index for Aarhus Amt.

HISTORISK-TOPOGRAFISK
TIDSSKRIFTS-INDEX

FOR AARHUS AMT

VED

CHR. HEILSKOV

KØBENHAVN

TRYKT HOS J. H. SCHULTZ A/S

1918

De med * betegnede Artikler er illustrerede.

A m t e t o g S t i f t e t i A l m i n d e l i g h e d .

(Artikler om Skanderborg Amsraadskreds maa søges under S)

- O. Nielsen: Indberetninger til Dr. O. Worm. [Om Aarhus Stift og Vends Herred paa Fyn]. (Danske Saml. 1877—79. S. 142—67).
- *Peter Holm: Omkring Aarhus. (Turisttidende. 1911. S. 69—72).
- Martin Kristensen: Nogle Træk af Aarhus Stifts Tilblivelse og Bebyggelses Historie. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1908. S. 6—16).
- *A. Reeh og G. V. Smith: Nogle Grave fra Stenalderen. (Aarb. for nord. Oldkynd. 1891. S. 329—45).
- Holger Fr. Rørdam: Christiern II's Beskatning af Gejstligheden i Aarhus Stift 1522. (Kirkehist. Saml. 1877—80. S. 562—68).
- Holger Fr. Rørdam: Christian III's Forbedringer af Præstelønninger i Aarhus Stift. (do. 1881—82. S. 358—66).
- Holger Fr. Rørdam: Prøver af Studenter, der (1593—1626) søgte Ansættelse som Præster og Lærere i Aarhus Stift. (do. S. 738—59).
- P. J. N. Spandet: Indberetninger om Præstekald i Aarhus Stift. (do. 1889—91. S. 389—95).
- Vilhelm Bang: Aarhus Bispestols Indkomst 1788. (do. S. 573—76).
- Thorvald Madsen: Uddrag af Aarhusbispens Hygoms Visitatsberetninger 1738—1764. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 95—107).
- Chr. Heilskov: Gravskrifter og andre personalhistoriske Indskrifter i Gl. Aarhus Amt. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1908—10. S. 379—418. 1914—16. S. 169—205. 273—304. 485—90).
- L. Lassen: Dagbogsoptegnelser fra Trearskrigens Tid. (Hist. Aarb. for Aarh. Stift. 1917. S. 69—81).

- *Chr. Heilskov: Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt. (do. 1913. S. 1—46. Tilføjelser og Rettelser: 1914. S. 154—56).
- N. Ø. Lassen: Sagn og Minder fra Aarhus-Silkeborg-Eggen. (do. 1909. S. 105—11).
- (N. Blicher) Bidrag til berigtiget Kundskab om Almue-Oplysningen og Skoleforfatningen i Aarhus Stift. (Egeria. 2. Bd. 1805. S. 355—63).
- Joakim Larsen: Landsbyskolerne i Aarhus Stift 1716 og et samtidigt Forslag til en almindelig Skoleordning. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1916. S. 1—28).

S p e c i e l T o p o g r a f i.

Aaby.

Anker Jensen: Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. (Dania. 1898. S. 213—31).

Aabyhøj.

*Aabybroen. (Hver Søndag. 1905. S. 77).

Aale.

N. K.: Aale Pige højskole. (Højskolebl. 1892. Sp. 633—35.)

Aarhus.

Almindelig Beskrivelse og Historie.

- *Aarhus. (Magazin f. Natur- og Menneskekundskab. 1845. 4de Hæfte. S. 49—50, 63—64, 69—72, 80).
- Hübertz: Af Aarhus Byes Krønike. (Cimbria. 1850. I. S. 31—32, 35—36, 39—40, 47, 68).
- *Aarhus. (Ill. Tid. 1865—66. S. 325—26).
- *Aarhus. (Ill. Ugebl. 1870. S. 2).
- *Emil Sauter: Aarhus. (Husvennen. 1875—76. S. 337—41).
- Holger Fr. Rørdam: Tillæg til »Aarhusiensis Liber«. (Kirkehist. Saml. 1884—86. S. 322—38).
- *Sofus Birck: Aarhus. (Nuliden. 1888—89. S. 434—35).
- G. A. Fridericia: Statistiske Notitser fra Aarhus Raadstue-Arkiv. (Historisk Tidsskr. 1889—90. S. 214—18).
- *Hans B.: Aarhus. (Nordstjernen. 1890—91. S. 184—88).
- *F. v. J.: Jyllands Hovedstad. (Ill. Tid. 1893—94. S. 415—17).
- *M—n.: Et Par Pennestrøg om Aarhus. (Husvennen. 1897—98. S. 148—49).
- *J. Hoffmeyer: Aarhus og Omegn. (Dansk Turistforenings Aarsskr. 1898. S. 80—92).

- *Aarhus. (Arkitekten. 1898—99. S. 398).
 Projekteret Udvidelse af Aarhus (do. S. 38—39).
- *Aarhus. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 364).
- *Justus: Aarhus. (Folkelæsning. 1901—02. S. 286—87).
- *Ole Z.: Jyllands Hovedstad. (Det tyvende Aarh. 1903. S. 87—89).
- *Peter Holm: A visit to Aarhus, the capital of Jutland. (Danmark, udg. af Dansk Rejsebureau. 1903. S. 107—08).
- *En Ravjyde: Aarhus. (Folkelæsning. 1903—04. S. 275—76).
- *R. H.: Aarhus. (Ill. Familie-Journal. 1904. S. 10—11).
- *Det gamle og det ny Aarhus. (Hver Søndag. 1906. S. 1, 4—5, 8—9. 12).
- *B.: Aarhus. (Nord. Turist-Tidende 1906—07. Nr. 4).
- *□: Aarhus og dens Udstilling. (Fædrelandet. 1907—08. S. 8—10).
- Jydske Byer for et halvt Aarhundrede siden. En Eng-
 lænders Rejseindtryk. V. Aarhus. (Jylland [Jyllands-
 postens Tillæg] 1907—08. S. 262—64).
- *A. H. Winge: Aarhus som Turistby. (Ill. Tid. 1908—09. S. 396—97).
- *A. Nørgaard: Handels- og Trafikbyen Aarhus. (do. S. 400).
- *M. B. Fritz: Bygningskunst i Aarhus. (do. S. 410).
- *Emil Føg: Aarhus Kultur. (do. S. 403—04).
- *W. Thulstrup: Aarhusianske Ungdomsminder. (do. S. 402).
- *Jacob Jensen: Aarhus' Arbejderes Fællesforetagender. (do. S. 400—01).
- *C. A. Nielsen: Folk i Aarhus. (do. S. 410).
- Bering Liisberg: Det ældste Aarhus. [Med Kort]. (Hist. Aarbøger f. Aarhus Stift. 1910. S. 106—22).
- *D—r.: Sagnet om Aarhus. (Det nye Hjem. 1911. S. 35—36).
- J. Hoffmeyer: Aarhus gennem Tiderne. (Jydsk Maa-
 nedsskr. 1911. II. S. 134—49).

Anlæg.

- *Luini: Fra Sct. Olufs Kirkegaard i Aarhus. (Verdens-
 Spejlet. 1904—05. S. 219).
- Koncerthalle og Restauration i Aarhus offentlige Anlæg:
 Vennelyst. (Arkitekten. 1896—97. S. 286—88).
- *A.: Vennelyst i Aarhus. (Verdens-Spejlet. 1907—08. S. 484).
- *Sct. Cl.: »Vennelyst«s Brand. (Hver 8. Dag. 1907—08. S. 493).

Arresthuset. (Se ogsaa Ting- og Arresthuset).

*Emile: Et gammelt Arresthus. (Hver 8. Dag. 1906—07. S. 686—87).

Banegaarden.

*Banegaarden ved Aarhus. (Ill. Tid. 1861—62. S. 403).

Brandvæsen.

*Aarhus Brandvæsen for 50 Aar siden. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 692).

Broer.

*J. J.: Mindebroen i Aarhus. (Hver 8. Dag. 1896. Oct.—Dec. S. 102).

*Forslag til en Forbindingsbro mellem St. Clemensstov og Søndergade i Aarhus. (Ill. Tid. 1871—72. S. 226).

*St. Clemensbroen i Aarhus. (do. 1883—84. S. 525).

*To store danske Broer. [Den faste Limfjordsbro og St. Clemensbro]. (Søndagsbladet. 1893. S. 245—46).

*St. Klemens Bro. (Husvennen. 1896—97. S. 323).
Clemens' Bro. (Den jydsk Post. 1908. Nr. 3).

Byaaaben.

Aarhus Bys Vaaben. (Arkitekten. 1898—99. S. 334).

Fabrikker.

*St. Nicolauskildes Brøndanstalt. (Hver 8. Dag. 1906—07. S. 828—29).

Fester, Markeder, Møder, Optog.

*Kong Christian i Aarhus. (Ill. Tid. 1903—04. S. 766).

*Kongens Besøg i Aarhus (do. 1905—06. S. 712).

*Poul: Kongens Aarhusbesøg. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1906. Nr. 37).

*Kongeparrets Indtog i Aarhus. (Hus og Hjem. 1912. S. 420).

*—o—: Studentersangforeningens Udflugt til Aarhus. (Ill. Tid. 1870—71. S. 338).

*Fra Sangfesten i Aarhus. (do. 1873—74. S. 339—40).

*Sanct Olai Marked i Aarhus. (do. 1867—68. S. 409—10).

*Rasmus Nielsen: St. Olufs Marked i Aarhus. (Folkelæsning. 1902—03. S. 182—83).

*Carl Carstensen: Journalistmødet i Aarhus. (Ill. Tid. 1900—01. S. 703—04).

*Fra Landmandsforsamlingen i Aarhus. (do. 1865—66. S. 351).

*Chr. B.: »Sluppen« i Aarhus. (Ude og Hjemme. 1880—81. S. 230).

*A. S.: Sluppen i Aarhus. (Verdens-Spejlet. 1905—06. S. 372—73).

Foreninger og Foreningsbygninger.

*Arbejdernes Forsamlingsbygning i Aarhus. (Arkitekten. 1899—1900. S. 288—89).

*Torkil Baumgarten: Det forenede dramatiske Selskab i Aarhus. (Hist. Aarbøger f. Aarhus St. 1914. S. 58—108).

*Aarhus Haandværkerforening. (Ill. Tid. 1898—99. S. 253—55).

Torkil Baumgarten: Kronprindsens Klub. Kulturhistoriske Interiører fra det 18. Aarh.s Aarhus. (Hist. Aarbøger f. Aarhus Stift. 1913. S. 113—76. 1914. S. 109—15).

Gader og Torve.

*Gadeanlæg i Aarhus. [Med Grundplan]. (Arkitekten. 1904—05. S. 209—10).

*Lille Torv paa en Lørdag. (Hver Søndag. 1905. S. 89).

*R. H.: Det nye Villakvarter i Aarhus. [Strandvejen]. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1902. Nr. 28).

Havnen.

*T. Horneman og P. Vedel: Aarhus Havn. (Den tekniske Forenings Tidsskr. 1898—99. S. 65—75).

H. Flor: Havneudvidelse ved Aarhus. [Med Plan]. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1904. Nr. 20).

H. C. V. Møller: Aarhus Havns Udvidelse. [Med Plan]. (Den tekniske Forenings Tidsskr. 1904—05. S. 97—98).

*P. Vedel: Aarhus Havn. (Ill. Tid. 1908—09. S. 398—99).

*Panorama fra Aarhus. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 62).
Torkil Baumgarten: Færgeløbet mellem Aarhus og Kalundborg samt nogle Bidrag til Aarhus Havns Historie. (Hist. Aarbøger f. Aarhus Stift. 1916. S. 80—117).

Hospitaler og Kuranstatter. (Om Jydske Asyl se under Vejlbjby).

*Et nyt Hospital. [Marselisborg Hosp.]. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 438).

St. Josefs Hospital i Aarhus. (Nord. Ugebl. for katolske Kristne. 1900. S. 652—53).

Grundstensnedlæggelse til det nye St. Josefs Hospital i Aarhus. (do. 1906. S. 668—74).

*Aarhus Vandkuranstalt. (Hver 8. Dag. 1906—07. S. 519).

Hoteller og Restaurationer. (Se ogsaa Anlæg).

J. Nielsen: Aarhus Højskolehjem. (Højskolebl. 1885. Sp. 1934—36).

*Sømandshjemmet i Aarhus. (Ill. Tid. 1881—82. S. 321).

*Udstillingshotellet. [Skansen]. (Noget for Alle. 1909. Sp. 132).

Kasino.

*Kasino i Aarhus. (Verdens-Spejlet. 1908—09. S. 477).

Kirker og Kirkevæsen.

*J. F. Fenger: Helgensager. (Ny kirkehist. Saml. 1857—59. S. 185—202).

Holger Fr. Rørdam: Optegnelser om kirkelige Personer i Aarhus i 16. Aarh. af M. Hans Pedersen Horsens. (do. 1881—82. S. 342—54).

Holger Fr. Rørdam: Det første Landemode i Aarhus 1618. (do. S. 354—58).

*Aarhus Capitel[s] [o. Domkapitel[s]] Segl. (Ny danske Magazin. 1794. S. 129—30).

Vilhelm Bang: Om Stiftsprovstiets Oprettelse i Aarhus. (Kirkehist. Saml. 1889—91. S. 140—42).

Chr. Kjer: Aarhus' Kirker og Klostre i den katholske Tid. (do. 1884—86. S. 672—87).

P. Severinsen: Aarhus Kirker endnu en Gang. (do. 1909—11. S. 154—63).

*Aarhus Domkirke. (Dansk Penning-Magazin. 1835. Sp. 857—63, 878).

*Aarhus Domkirke. (Flinchs Almanak. 1848. 1 Side).

*A. Fabricius: Aarhus Domkirke. (Danmarks ill. Almanak. 1855. S. 81—89).

N. Høyen: Aarhus Domkirke. (Ny kirkehist. Saml. 1857—59. S. 159—84).

*Aarhus Domkirke. (Skand. Folkemagazin. 1864. S. 161).

*Aarhus Domkirke. (Nord. Billed-Magazin. 1865. 3. Kvart. S. 129—35).

*Domkirken i Aarhus. (Ill. Tid. 1875—76. S. 266).

*C. Ad.: Aarhus Domkirke. (do. 1877—78. S. 172).

*Aarhus Domkirke. (De tusend Hjem. 1904. S. 92, 188, 244).

*Danske Domkirker. III. J. Hoffmeyer: Aarhus. (Dansk Turistforenings Aarsskr. 1904. S. 28—48).

*C. B.: Aarhus Domkirke og Aarhus Biskop. (Land og Rige. 1905—06. S. 22).

Hack Kampmann: Domkirken i Aarhus. [Med Grundplan]. (Architekten. 1907—08. S. 397—400).

*J. Kørnerup: Et Billede i Aarhus Domkirke, samt nogle Bemærkninger om vore gamle Kalkmalerier. (Folkekalender for Danmark. 1864. S. 44—50).

*Emil Madsen: Billedet med Sct. Georg i Aarhus Domkirke. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1901—03. S. 143—50).

- D. H. Wulff: Fra Krigens Tid 1657. [Om to polske Begravelser i Domkirken]. (do. 1878—79. S. 195—96).
- C. V. Hertel: Et Folkesagn, i Aarhus, om to Elskende. [Domkirken]. (Journal f. Politik m. m. 1825. III. S. 75).
- L. Fenger: St. Nicolaus, Hellig Niels og St. Klemens eller om Aarhus' Domkirkes Chor. (Kirkchist. Saml. 1903—05. S. 645—59).
- Hertel: Det armerede Linjeskib paa 74 Kanoner, som hænger i Aarhus Domkirke. Dets Historie. (Journal for Politik m. m. 1825. III. S. 124—27).
- *Den 400-aarige Uhrskive i Aarhus Domkirke. (Verdens-Spejlet. 1907—08. S. 658).
- *Vor Frue Kirke i Aarhus. (Nord. Billed-Magazin. 1876. 1. Kvart. S. 97—99).
- *Indvidelsen af St. Johannes Kirken i Aarhus. (Ill. Tid. 1904—05. S. 334).
- *Indvielsen af St. Johannes-Kirken i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1905. Nr. 10).
- *St. Johannes Kirke i Aarhus. (Architekten. 1906—07. S. 501—06).
- *Den katolske Kirke i Aarhus. (Ill. Tid. 1880—81. S. 138).
- *St. Pauls Kirke i Aarhus. (do. 1886—87. S. 232).
- *Kr. Højmark: Aarhus Valgmenighed. (Søndagsbl. 1910—11. S. 368—69).
- Aarhus Valgmenighed. (Højskolebl. 1911. Sp. 445—46).
- Krigsbegivenheder.*
- *P. A. Holm: Fra Aarhus i 1849. (Ill. Tid. 1884—85. S. 571—73, 582—83, 600—02).
- *S. C. Barth: Kavallerikampen ved Aarhus. (Hver 14. Dag. 1894—95. S. 577—81).
- *Rytterfægtningen ved Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1899. Nr. 23).
- Marselisborg.* (Se efter Maarslet.)
- Mindeporten.*
- En curieus Tildragelse i Aarhus. (Journal for Politik m. m. 1820. I. S. 243—47).
- Mindesmærker.*
- *C. C. Rafn: Bemærkninger om en ved Aarhus i 1850 funden Runesteen. (Antiquarisk Tidsskr. 1852—54. S. 387—95).
- *E. A.: Aarhus-Stenen V. (Hjemmet. 1905. S. 446).
- *En funden Runesten. (Ill. Tid. 1905—06. S. 71).

- *En Røst fra svunden Tid. Aarhus-Stenen V. (Land og Rige. 1905—06. S. 59).
- *Ludv. F. A. Wimmer: Den sidst fundne Runesten i Aarhus. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1908. S. 17—33).
- *A.: Et Krigsmonument og dets Ophavsmand. (Hver 8. Dag. 1908—09. S. 725).
- *Et nyt Monument over de gamle Krigere. (Verdens-Spejlet. 1908—09. S. 900).
- *Hans Broge. (Hver 8. Dag. 1910—11. S. 87).
- *Dalgas-Monumentet. (do. 1898—99. S. 27).
- *Dalgas-Statuen i Aarhus. (Hedeselskabets Tidsskr. 1901. S. 163—69, 188).
- *Monument for Minister Ingerslev. (Ill. Tid. 1897—98. S. 282).
- *Mindesmærket i Aarhus for Generalkonsul H. Pontoppidan. (Noget for Alle. 1903. S. 204).
- *Mindesmærket for Generalkonsul Henrik Pontoppidan. (Ill. Tid. 1902—03. S. 630).
- *C. R.: To Mindesmærker. [H. Pontoppidans i Aarhus og Herning]. (Søndagsbl. 1904. S. 252).

Museer og Samlinger.

- Vedel-Simonsen: Efterretning om tvende private Samlinger af nordiske Oldsager. (Antiquariske Annaler. 1815. S. 309—27).
- *Aarhus Museum. (Ill. Tid. 1890—91. S. 514).
- *Aarhus Musæum. En tilfældig Besøgendes Indtryk. (Jule-Album. 1894, 4 Sider).
- *J. E.: Vore Provinsmuseer. I. Aarhus Museum. (Ord og Billeder. 1909—10. S. 22—24).

Observatoriet.

- *A. Müller: Aarhus-Observatoriet »Ole Rømer«. (Jydsk Maanedsskr. 1911. II. S. 293—96).
- *Ole Rømer Observatoriet. (Krig og Fred. 1911. S. 342—43).
- *Elis Strømgren: Et nyt Observatorium i Danmark. (Ill. Tid. 1911—12. S. 53).
- *Anton Rosen: »Ole Rømer«. Aarhus Kommunes Observatorium. (Architekten. 1911—12. S. 273—77).

Orkan.

Hertel: En Orkan i Aarhus for 65 Aar siden. (Journal for Politik m. m. 1825. IV. S. 237—38).

Posthuset.

- *H.: Det nye Posthus i Aarhus. (Ill. Tid. 1904—05. S. 293).
- *Luini: Det nye Posthus i Aarhus. (Verdens-Spejlet. 1904—05. S. 279).

- *Det nye Posthus i Aarhus. (2. Tillæg til III. Familie-Journal. 1905. Nr. 6).

Privatbygninger.

- *Egil Fischer: Villaer ved Aarhus. (Arkitekten. 1909—10. S. 389—93. 400—04).
- *Den gamle Gaard. [»Borgmestergaarden«]. (De tusend Hjem. 1908. S. 344).
- *Chr. Axel Jensen: »Borgmestergaarden« i Aarhus, bygget 1597. (Arkitekten. 1908—09. S. 509—16, 521—27).
- *Den gamle Gaard paa Aarhusudstillingen. (Hver 8. Dag. 1908—09. S. 58).
- *Fra den gamle Borgmestergaard i Aarhus. (Husmoderens Blad. 1910. S. 173).
- *Larus: Den gamle Borgmestergaard. (III. Tid. 1915—16. S. 496—97).
- *Peter Holm: Om Jægergaarden i Aarhus og dens Omgivelser. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1911. S. 1—14).
- *Den Klugman'ske Gaard i Aarhus. (Arkitekten. 1900—01. S. 58).
- *Knudrishus i Aarhus. (do. 1898—99. S. 31).
- *H. E. W.: Marcus Bechs Gaard i Aarhus. (III. Tid. 1892—93. S. 335—37).
- *En gammel Bygning. [Marcus Bechs Gaard]. (Nær og Fjært. 1912—13. S. 405).
- *Ejler Haugsted: En Redegørelse for de af Aarhus Museum foretagne Undersøgelser i Grunden under Marcus Bechs Gaard ved Borgporten. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 82—94).
- *Den store Brand i Aarhus. [Mejlborg]. III. Tid. 1898—99. S. 789—90).
- *Branden i Aarhus. (Arkitekten. 1898—99. S. 31).
- *Brandtomten i Aarhus. (do. S. 362—63).
- *Kæmpebranden i Aarhus. (2. Tillæg til III. Familie-Journal. 1899. Nr. 35).
- *Genopførelsen af »Mejlborg« i Aarhus. (Arkitekten. 1899—1900. S. 43—45).
- *»Skansen«. (Verdens-Spejlet. 1908—09. S. 853). [Se ogsaa under Hoteller].

Runestene. (Se Mindesmærker).

Skoler og Undervisning.

- *Aarhus Borger-Pigeskole og Overlærerbolig. (Arkitekten. 1902—03. S. 27—29).
- N—d.: Aarhus Friskole. (Højskolebl. 1910. Sp. 1167—70).

- *E. Paulli: Haandværkeruddannelse i Aarhus. (Ill. Tid. 1908—09. S. 401).
- *Den jydsk Handelshøjskole. (do. 1904—05. S. 504).
- *Den jydsk Handelshøjskole. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1905. Nr. 21).
- *Sofie Horten: Aarhus Husmoderskole. (Husmoderens Blad. 1908. S. 33—34).
- *Aarhus Husmoderskole. (do. 1910. S. 523. 1911. S. 93).
H. H. Blache: Erindringer fra Aarhus Cathedralsskole i de første 6 Aar af indeværende Aarhundrede. (Hist. Tidsskr. 1872—73. S. 22—72).
- *Aage Fønss: Den gamle og den nye Latinskole i Aarhus. (Verdens-Spejlet. 1904—05. S. 830).
- *Den nye Katedralsskole i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1905. Nr. 42).
- *Aarhus nye Latinskole. (Hver Søndag. 1905. S. 65).
Skoleindvielsen i Aarhus. [Katedralsskolen]. (Verdens-Spejlet 1905—06. S. 792).
- *Aarhus Katedralsskole. (De tusend Hjem. 1906. S. 309).
- *Luth: Aarhus nye Katedralsskole. (Hjemmet. 1907. S. 356).
Kvindeseminariet ved Aarhus. (Arkitektforeningens Tidsskr. 1910. S. 257—58).
- *Frits Jensen: Kvindeseminariet ved Aarhus. (do. S. 407—08).
- *K. H. Marselisborg Kostskole. (Søndagsbladet. 1898. S. 244).
- *J. Bagge: Den nyindviede Skole ved Aarhus. [Marselisborg Kostskole]. (Verdens-Spejlet. 1903—04. S. 610).
- *Marselisborg Kostskole. (Hver 8. Dag. 1906—07. S. 343—44).
- E. Drechsel: Universitetet i Aarhus. (Det ny Aarhundrede. 4. Aarg. 2. Bd. 1907. S. 252—57, 442—43).
- Kr. Erslev: Aarhusuniversitetet. (do. S. 33—41).
- G. A. Hagemann: Universitetet i Aarhus. (do. S. 389—91).
- Imod »Universitetet«. (Den jydsk Post. 1908. Nr. 5).
β.: Jysk Universitet. (Ugens Tilskuer. 1910—11. S. 119—20).
- E. Drechsel: Om et Universitet i Jylland. (Jydsk Maanedsskr. 1911. I. S. 1—16).
- E. Drechsel: Et Par afsluttende Bemærkninger om et Universitet i Jylland. (do. S. 152—56).

Sporvej.

- *Den elektriske Sporvej i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1904. Nr. 21).
- *Den gamle Sporvogn. (Hver Sondag. 1905. Nr. 3).

Statsbiblioteket.

- *E. St.: Statsbiblioteket i Aarhus. (Ill. Tid. 1901—02. S. 613).
- *Det jydsk Statsbibliotek i Aarhus. (Folkelæsning. 1901—02. S. 317—18. 321—22).
- Landshyerrø og Statsbiblioteket i Aarhus. (do. S. 342—43 samt Tillæg til Nr. 44).
- Erling Stensgård: Statsbiblioteket i Aarhus. (Vor Jord. 1902. Nr. 18).
- *K. Hansen: Statsbiblioteket i Aarhus. (Spejlet. 1902. S. 34—36).
- *Historicus: Det jyske Statsbibliothek. (Damernes Blad. 1902. S. 304).
- *Statsbibliotheket i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1902. Nr. 25).
- *Statsbiblioteket i Aarhus. (Architekten. 1902—03. S. 377—84).
- En Landsbylærer: Statsbiblioteket i Aarhus. (Danmarks Lærerforen.'s Medlemsbl. 1903. S. 50).
- *Statsbibliotheket i Aarhus. (De tusend Hjem. 1903. S. 124).
- *Erling Stensgård: Statsbiblioteket i Aarhus. (Frit Ordskifte. 1903. S. 73—76).
- *Emil Fog: Fra et moderne Bibliotek. (Jydsk Maanedsskr. 1911. I. S. 169—84).
- + Statsbibliotheket i Aarhus. (Tiden. 1911—12. S. 74—75).

Stiftelser.

- *Alderdomshjemmet i Aarhus. (Meddelelser fra Dansk Architektforen. 1899—1900. S. 153).
- *R. H.: »De gamles Hjem« i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1904. Nr. 48).
- *Valdemar Schmidt: »De Gamles Hjem« i Aarhus. (Architekten. 1907—08. S. 117—22).
- *Christian IX's Børnehjem. (Hver 8. Dag. 1908—09. S. 518).
- *C. Ad.: Hospitalet i Aarhus. (Ill. Tid. 1878—79. S. 289).

C. J. T. Thomsen: Af Aarhus Hospitals Historie. [Med Grundplan]. (Hist. Aarb. f. Aarh. Stift. 1911. S. 70—90).

*Fra det gamle Hospital i Aarhus. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 97—98).

*Kvindehjælpen i Aarhus. (Dansk Ungdom. 1912—13. S. 61—63).

*Samaritanen i Aarhus. (Hver Søndag. 1905. S. 81).

Teatret.

*Aarhus's nye Teater. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1897. Nr. 12).

*Aarhus ny Teater. (Architekten. 1897—98. S. 551).

*V. Ø.: Aarhus nye Teater. (Ill. Tid. 1899—1900. S. 785—86).

*Indvielsen af Aarhus Teater. (do. S. 801—02).

*Aarhus' nye Theater. (Meddelelser fra Dansk Architectforen. 1900—01. S. 13—19).

*Aarhus ny Teater. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 188).

*Christian Rimestad: Lidt om Aarhus Teater. (Ill. Tid. 1901—02. S. 560—61).

*Aarhus Teater. (Provinzen. 1904. S. 39—41).

*Svend Gundel: Aarhus Teater. (Ill. Tid. 1908—09. S. 405—06).

*Aarhus Teater. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 246).

Telefoncentralen.

*Telefoncentralen i Aarhus. (Hver Søndag. 1905. S. 96).

Ting- og Arresthuset.

*Et Thing- og Arresthus i Aarhus. (Ill. Tid. 1902—03. S. 494).

*Et Thing- og Arresthus i Aarhus. (Architekten. 1902—03. S. 222—26).

*Det nye Ting- og Arresthus. (Hver Søndag. 1905. S. 57).

*Luth: Aarhus nye Ting- og Arresthus. (Hjemmet. 1906. S. 565).

*Thing- og Arresthuset i Aarhus. (Architekten. 1906—07. S. 49—53).

Toldboden.

*Aarhus' Toldbod i det syttende Aarhundrede. (Ill. Familiebl. 1906—07. S. 295).

*Den ny Toldbod i Aarhus. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1897. Nr. 44).

*A—r.: Den ny Toldkammerbygning i Aarhus. (Architekten. 1897—98. S. 508—10).

Udstillinger. (Af de meget talrige Artikler om Landsudstillingen 1909 er kun de vigtigste medtagne).

*Adolf Bauer: Den første jydsk Industriudstilling. (Ill. Tid. 1875—76. S. 407—08).

Fra den jydsk Industriudstilling. (do. S. 418).

*Jubilæumsskuet i Aarhus. (Architekten. 1896—97. S. 314—15).

*K. Hansen: Jubilæet i Aarhus. (Hver 8. Dag. Juli—Sept. 1897. S. 1—4).

*K. Hansen: Jubilæumsdagene i Aarhus. (do. S. 73—75).

*nd.—n.: Landmandsforsamlingens Udstilling i Aarhus. (Arkitekten. 1899—1900. S. 303, 318—19).

*Den hvide By ved Aarhus. [Landsudstillingen]. (Hver 8. Dag. 1908—09. S. 558—60).

*K. Hansen: Landsudstillingen i Aarhus 1909. (Ill. Tid. 1908—09. S. 8—9, 219).

*Holger: Landsudstillingen i Aarhus. (do. S. 438—39).

C. A. Hvorslev: Landsudstillingen i Aarhus. (Dansk Ungdom. 1908—09. S. 414—15, 423—25, 436—38, 448—50, 462—64, 472—73, 484—86, 521—22, 544—45, 560—61).

*Landsudstillingen i Aarhus. (Frem's Aarbog. 1908—09. S. 297—302).

*Anton Rosen, K. V. og Emil Hannover: Landsudstillingen i Aarhus 1909. (Architekten. 1908—09. S. 561—67, 569—79, 585—95).

*St. Clements: Den hvide By ved Havet. (Verdens-Spejlet. 1908—09. S. 852—53).

*Th.: Landsudstillingen i Aarhus 1909. Den historiske Udstilling. (Ugebladet. 1908—09. S. 238).

*C. A.: En Vandring gennem Landsudstillingen. (Ill. Tid. 1908—09. S. 407—09).

*Louis C. Andersen: Den store Sommer i Aarhus. Et Blik over Landsudstillingen. (Krig og Fred. 1909. S. 142—43).

*Rolf Harboe: Landsudstillingen. Kunsten. (do. S. 186—87).

*Landsudstillingen i Aarhus 1909. (Noget for Alle. 1909. S. 61—62, 77, 100, 108).

*Observator og Harald Harboe: Med »Illustreret Familie-Journal« til Landsudstillingen i Aarhus. (Ill. Familie-Journal. 1909. S. 167, 175, 183, 199, 207, 225, 249, 265).

*E. Høgg: Landsudstillingens Bygninger. (Architekten. 1909—10. S. 239—40).

*Vilhelm Wanscher: Aarhusudstillingen. (Kunstbladet. 1909—10. S. 173—78).

*Johannes Grønborg: Forsamlingsbygning og Folkebogsamling. (Søndagsbl. 1909—10. S. 8—9).

*Stationsbyen. (Architekten. 1909—10. S. 1—1, 9—13).

Aarhus Aa.

Kr. Thomsen: Aarhus Aa. [Om Afvanding af Engene. Med Kort]. (Hedeselskabets Tidsskr. 1907. S. 9—13).

Aarhus-Bugten.

V. S. Knudsen: Fuglelivet paa Aarhus Bugt. (Flora og Fauna. 1912. S. 9—12).

*v.: Kapsejladsen i Aarhus Bugt den 29de August. (Ill. Tid. 1865—66. S. 407—10).

*Kapsejladsen ved Aarhus. (do. 1867—68. S. 357—58).

*3: Kapsejladsen ved Aarhus den 3. Juli 1881. (do. 1880—81. S. 542).

K. Hansen: De internationale Kapsejladser paa Aarhus-Bugten. (Hver 8. Dag. Juli—Sept. 1897. S. 94—96).

Astrup.

En Landstingsdom af 1572 om Rebning af Præstegaardsjord. (Kirkehist. Saml. 1891—93. S. 749—51).

Bering.

*Asger Højmark: Et Bidrag til Bering Valgmenigheds Historie. (Højskolebl. 1901. Sp. 757—66).

*Johannes Vedel: Bering Valgmenigheds Mindefest. (do. Sp. 789—96, 829—42).

Bjarup.

S.: Tro i Liv og Død. Et midtjydsk Sagn. (Wisbechs Almanak. 1912. 2 Sider).

Borum Eshøj.

*C. Engelhart: Les cercueils en chêne de Borum-Æshøi. Trad. par E. Beauvois. (Mémoires des antiquaires du nord. 1872—77. S. 361—72).

*C. Engelhart: Egekister fra Borum Æshøi. (Ill. Tid. 1876—77. S. 25—27).

Brabrand Sø.

*Thomas Thomsen et A. Jessen: Une trouvaille de l'ancien âge de la pierre. La trouvaille de Brabrand. (Mémoires des antiquaires du nord. 1902—07. S. 162—232).

*Thomas Thomsen og A. Jessen: Brabrand-Fundet fra den ældre Stenalder. (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1906. S. 1—74).

Brigsted.

Jak. Lykke: »Heksemordet« i Brigsted. (Hist. Aarb. f. Aarh. Stift. 1909. S. 19—61).

Bryrup Mølle.

Emil Fischer: Bidrag til Bryrup Mølles og Nørre-Mølles Topografi og Historie. (Saml. til jysk Hist. og Top. 1896—98. S. 140—79).

Constantinsborg.

Constantinsborg. (Ugeskr. f. Landmænd. 1877. I. S. 59—72. 89—100).

Dagmarskilde. (I Tinning Skov).

*Romanus: Thor Lange og hans Mindesmærker. (Ill. Tid. 1906—07. S. 476).

*En Mindesten for Dronning Dagmar. (Noget for Alle. 1907. S. 190).

Dynæs. (Se ogsaa Himmelbjærget).

*Sv. J.: Flugten fra Dynæs. Et Sagn fra Himmelbjerg-egnen. (Wisbechs Almanak. 1904. 2 Sider).

Dørup.

*Kunstig Fiskeavl. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1904. Nr. 43).

Egebjærg.

*Horsens' nye Vandværk. (Ill. Tid. 1876—77. S. 211).

Ejers Bavnehøj.

P.: Danmarks højeste Punkt. (Husvennen. 1894—95. S. 402, 420).

Ejer Bavnehøj. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 7).

Endelave.

Præsten paa Endelave og Englænderne. (Fiona. 1862—63. S. 30—31).

Arvid Svendsen: Præsten paa Endelave. (Søndagsbl. 1911—12. S. 366—67).

Engetved.

Claus Glambeck fik Brev et Skæpperi at anrette ved Engethed. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1880—81. S. 145, 147—48).

Frederikshøj.

*Frederikshøj. (Søndagsbl. 1903. S. 133).

Frijsenborg.

*Frijsenborg. (Nord. Billed-Magazin. 1867. 4. Kvant. S. 113—16).

*Frijsenborg. (Ill. Tid. 1867—68. S. 19—22).

*To Loftsmalerier fra Frijsenborg. (do. 1873—74. S. 159).

*Statuen for Grev Frijs-Frijsenborg. (do. 1874—75. S. 8).

Evald Tang Kristensen: Træk af Hoverilivet paa Frisenborg Gods. Efter Meddel. af P. C. Hummeluhr. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1895. S. 132—55).

*Komtesse X.: Fra Frijsenborg. (Damernes Blad. 1898—99. S. 52—53).

*Børge Janssen: Frijsenborg. (Provinspressens Søndagsbl. 1906. S. 5—6).

*P. Sabroe: Slottet og den lille By [Hammel]. (Det ny Aarhundrede. 4. Aarg. 1. Bd. 1906—07. S. 475—78).

*Frijsenborg. (Randers Dagblads Søndagstillæg. 1909. S. 132).

Galten.

C. Klitgaard: Bøn om Jærtegn. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 137—38).

Gammel-Ry. (Se Ry).

Gedved.

*Peter Eriksen: Gjedved. (Højskolebl. 1888. Sp. 641—47).

*N—m.: Gedved Seminariums 50 Aars Jubilæum. (Verden og Vi. 1912. Nr. 32. S. 12).

*Torolf Kristensen: Gjedved Seminarium. 1862—1912. (Højskolebl. 1912. Sp. 1019—28).

*□: Gedved Seminarium. 1862—1912. (Folkeskolen. 1912. S. 381—83, 389—90).

Jubilæumsfesten i Gjedved. (do. S. 403—04).

Gjern Bakker.

Et midtjydsk Bakkeparti. (For Hjemmet og Ungdommen. 1894. S. 206—07).

Svend P. Jensen: Gjern Bakker. (Søndagsbl. 1897. S. 236—37).

Glentholm. (Se Ry Mølle).

Gludsted Plantage.

C. E. Flensborg: Hedeselskabets Udflugt d. 19. og 20. Juni d. A. til Høgildgaard, Birkebæk samt Gludsted og Palsgaard Plantager. (Hedeselskabets Tidsskr. 1911. S. 174—86).

Gosmer.

Thiset: Bidrag til Gosmer Sogns Fortidshistorie. (Hist. Tidsskr. 1885. S. 672—91).

En jydsk Justitssag. (Bidrag til Tidshistorien. 1844. S. 105—06).

Grundfør.

H. R. Fangel: Overtroisk Middel mod Kvægpesten 1746—7. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 1882—83. S. 362—63).

Gudena. (Se ogsaa Naaege, og Silkeborg).

*H. S.: Fra Gudenaen. (Ill. Tid. 1885—86. S. 464—66).

*Fra Gudenaen. (do. 1892—93. S. 364).

Søren Hansen: Gudena, Gudenkjær, Gudensø, Gudenfjord. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 1899—1900. S. 465—86).

Gudenaens og Skernaens Kilder. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 46).

Gudenaadalen.

Jean Fischer: Et stykke af Gudenaadalen i sammenligning med et stykke af østkysten, særlig med hensyn til forskelligheder i floraen. (Naturen og Mennesket. 14. Bd. 1895. S. 134—48).

Hadsherred.

*Anders Jørgensen: Lidt om Hadsherred. (Søndagsbl. 1894. S. 299, 307—08).

Johs. Malling: Om de nedrevne Kirker i Hads Herred. (Hist. Aarb. f. Aarb. Stift. 1913. S. 98—107).

Hammel. (Se Frijsenborg).

Hansted.

*Jernveysulykken ved Hansted. (Ill. Tid. 1876—77. S. 163—64).

*Jærveysulykken ved Hansted. (Husvennen. 1876—77. S. 133—34).

Haraldslund.

B. N. Krarup: Beretning om Agerdyrknings-Institutet paa Haraldslund, tidligere paa Frysendal. (Tidsskr. f. Landøkonomi. 1841. S. 101—14).

Harlev.

Peder Eeg: Harlev Kirkes Jorder og Genete Craigengelt. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1915. S. 133—46).

Himmelbjærget. (Se ogsaa Silkeborg og Skanderborg Amtsraadskreds).

Schythe: Himmelbjærget. (Bidrag til Tidshistorien. 1843. S. 155—56).

*Adam Fabricius: Himmelbjærget og Dynæs. (Danmarks ill. Almanak. 1860. S. 61—73).

*Himmelbjærget. (Ill. Tid. 1868—69. S. 213—16).

*—s.: Himmelbjærget. (Dania. 1882—83. S. 39—40).

Himmelbjærget. [Af Galschiøtts »Danmark«]. (Danmark. 1885—86. S. 909—10).

Berlinere i Jylland. 2. Paa Himmelbjærget. (Nutiden. 1888—89. S. 377).

- Jørgen Jørgensen-Borup: Himmelbjærgtet. (For Hjemmet og Ungdommen. 1892. S. 52).
- IX: Himmelbjærgtet. (Dansk Turisttidende. 1895. S. 35).
- *A. Fabricius: Himmelbjærgtet. (Dansk Turistforenings Aarskr. 1896. S. 67—77).
- *L. Budde: Fra Himmelbjærgtet. (Ill. Tid. 1896—97. S. 593—98).
- *H—d.: Til Himmelbjærgtet. (Søndagsbladet. 1897. S. 292—94).
- *Himmelbjærgtet. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 372).
- *Himmelbjærg. (Noget for Alle. 1903. S. 125).
- Svend P. Jensen. Fra Himmelbjærgtegnen. (Søndagsbladet. 1903. S. 307).
- Theodor Jensen: Paa Himmelbjærgtet. (do. 1905. S. 386—87).
- C. A. Hvorslev: Jydsk Natur. III. Paa Himmelbjærgtet. (Dansk Ungdom. 1905—06. S. 548—49).
- *Himmelbjærgtet. (Nord. Turist-Tidende. 1906—07. Nr. 7).
- Doll: Himmelbjærgtet. (Dansk Ungdom. 1909—10. S. 593).
- *Edv. E.: Himmelbjærgtet. (Søndagsbladet. 1909—10. S. 373—75).
- *Gennem Landet. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 95).
- *Godfred Christensen: Udtalelser i Anl. af den store Himmelbjærgbrand. (Ungdansen. 1911. S. 290).
- Crebi: Folkefesten paa Himmelbjærgtet den 1ste Aug. 1839. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1839. S. 385—89).
- H. Nutzhorn: Den første Himmelbjærgfest. (Aarvog f. dansk Kulturhist. 1893. S. 95—125).
- *Buddes Mindestøtte. (Ill. Tid. 1904—05. S. 699).
- *Mindesmærket for L. Budde paa Himmelbjærgtet. (Søndagsbl. 1905 S. 293—94).
- *Mindestøtte for Kong Frederik VII paa Himmelbjærgtet. (Ill. Tid. 1873—74. S. 239—40).
- *Kong Frederik den Syvendes Monument paa Himmelbjærgtet. (Nordisk Billed-Magazin. 1876. 2. Kvartal. S. 77—78).
- *Den nye Pavillon paa »Himmelbjærgtet«. (Ill. Tid. 1864—65. S. 355—56).

Himmelbjærggaarden.

- *L. Budde: Himmelbjærggaarden. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1897. Nr. 9).
- *Z. N.: Lidt fra Himmelbjærggaarden. (Søndagsbl. 1897. S. 313—14).

- *Jean: Hos gamle Budde. Et Besøg paa Himmelbjærggaarden. (Noget for Alle. 1901. S. 283—84).
- *S—h.: Himmelbjerggaarden. (Husmoderens Blad. 1902. S. 316—17).
- *Edv. E.: Himmelbjerggaarden. (Søndagsbl. 1909—10. S. 490—94).
- *Fra Himmelbjerggaarden. (Tiden. 1911—12. S. 597—98).

Horsens.

Almindelig Beskrivelse og Historie.

- *Fra vore Provindsbyer. Horsens. (Ill. Tid. 1886—87. S. 370).
- Vilhelm Bang: Bidrag til Horsens Bys Historie. Efter O. Fabricius's Samlinger. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1889—90. S. 351—80).
- *Horsens. (Nordstjernen. 1890—91. S. 21).
- *XXX: Horsens. (Ill. Tid. 1895—96. S. 701—04).
- *H.: En Dag i Horsens. (Dansk Touristforen.'s Aarskr. 1896. S. 78—81).
- *Tom Petersen: Fra Horsens. (Tidsskr. f. Kunstindustri. 1897. S. 21—25).
- *T. P.: Horsens. (Arkitekten. 1899—1900. S. 371).
- *Romanus: Horsens. (Verdens-Spejlet. 1905—06. S. 672).
- *P. M.: Fra Horsens. (Søndagsbl. 1906. S. 276).
- P. Martinussen: Et Billede fra Horsens By kort efter Reformationen. (do. 1907. S. 356—58).
- Jydske Byer for et halvt Aarhundrede siden. En Engländeres Rejseindtryk. III. Horsens. (Jylland. [Tillæg til Jyllandsposten]. 1907—08. S. 244—45).
- *Det gamle og det nye Horsens. (Ekko. 1909. S. 115).
- *Svend Aae: Horsens. [Esperanto]. (Danlando. 1912—13. S. 75—80).

Elektricitetsværket.

- *Elektricitetsværk i Horsens. (Arkitekten. 1906—07. S. 473).
- *Ole: Horsens under det hvide Lys. (Verdens-Spejlet. 1906—07. S. 238).

Fester og Møder.

- *Fra Landmandsforsamlingen i Horsens. (Ill. Tid. 1860—61. S. 323—24, 332, 346, 359).
- *G.: Skyttefesten i Horsens. (do. 1869—70. S. 3—6).

Foreninger.

- *Horsens og Omegns Skytteforening. (Ill. Tid. 1899—1900. S. 680—81).

Gasværket.

*Gasekspllosionen i Horsens. (Noget for Alle. 1910. S. 139).

Handel.

C. Klitgaard: En strandet Handelsvedtægt for Horsens. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 134—37).

Hekseproces.

P. Martinussen: En Hekseproces i Horsens i Aaret 1549. (Søndagsbl. 1903. S. 170—71).

Hospitaler.

Et Mønsterhospital. [Kommunehospitalet.] (Hjemmet. 1908. S. 421).

*Horsens Lysbade-Anstalt. (Husmoderens Blad. 1910. S. 709).

Kirker og Kloster.

Et Par jydsk Folkesagn. [Om Tim, Frelser Kirke i Horsens og Grædebjerg ved Vejle]. (Bidrag til Tids-historien. 1845. S. 64).

Johs. Malling: Har der existeret en Frue Kirke i Horsens? (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1911. S. 37—49).

hiver: Katholsk Kirke i Horsens. Grundstenen lægges. (Nord. Ugebl. for katholske Kristne. 1896. S. 289—93).

St. Josefskirkens Aabning i Horsens. (do. 1897. S. 88—94).

St. Josefskirken i Horsens. (do. S. 99—102).

*C. S.: Den gamle Klosterkirke i Horsens. (Ill. Tid. 1885—86. S. 214).

*Den gamle Klosterkirke i Horsens. (Nordstjernen. 1887—88. S. 39).

*Klosterkirken i Horsens. (Ill. Tid. 1891—92. S. 32).

M. Jepsen: Klosterkirkens Indvielse i Horsens. (Tidens Strøm. 1893—94. S. 134—35).

K. Frid. I. Brev til Borgemester etc. vdi Horsens, om Graabrødre Kloster sammesteds 1532. (Danske Magazin. 1746. S. 96).

O. P. Jensen: Graabrødre-Klostret i Horsens. (Nord. Ugebl. for katholske Kristne. 1906. S. 219—21).

Krigsbegivenheder.

P. Martinussen: De spanske Hjelpeetropper i Horsens 1808. (Søndagsbl. 1904. S. 18).

Mindesmærke.

*Mindesmærke i Horsens over faldne Krigere. (Ill. Tid. 1865—66. S. 429—30).

Museet.

*Horsens Musæum. (Hjemmet. 1907. S. 741).

Privatbygninger.

- *Chr. Heilskov: Gamle Indskrifter i Horsens. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1910. S. 63—85).
- *Bindingsværkshus i Horsens, Søndergade Nr. 19 [Claus Cortsens Gaard]. (Meddel. fra Foren. til gl. Bygningers Bevarelse. 1908. S. 41—42).
- *Chr. Axel Jensen: Claus Cortsens Gaard i Horsens. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1909. S. 62—70).
- *Den Lichtenbergske Gaard i Horsens. (Architekten. 1906—07. S. 336. Tilføjelser. S. 401—02).
- *Ulrik Plesner: Den Lichtenbergske Gaard. (do. S. 383—85).
- Russisk Fyrstehuus i Horsens. [»Palæet«]. (Almuevennen. 1844. S. 8).
- C. V. Smith: Det russiske Hof i Horsens. (Hist. Archiv. 1873. II. S. 521—29).
- *Olga Hoffmann-Canitz: Palæet i Horsens og dets fyrstelige Beboere. (Ill. Familiebl. 1910—11. S. 436—37).

Raadhuset.

- *Raadhuset i Horsens. (Ill. Tid. 1860—61. S. 341).

Skoler.

- *Kommuneskole i Horsens. (Architekten. 1906—07. S. 465—67).
- *Horsens Kvindeseminarium. (Søndagsbl. 1897. S. 278).

Ting- og Arresthuset.

- *Thing- og Arresthuset i Horsens. (Meddelelser fra Dansk Arkitektforen. 1898—99. S. 231—37).

Tugthuset.

- *Straffeanstalten ved Horsens. (Skand. Folkemagazin. 1860. S. 385—88).
- Frantz Pio: Danske Fængsler. II. Horsens Tugthus. (Hver 8. Dag. 1897—98. S. 417—20).
- *Horsens Tugthus. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 100).
- *Horsens Straffeanstalt. [Med Billede af Gedhuset paa Alheden]. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1903. Nr. 23).
- Albert Dam: Et Besøg paa Horsens Tugthus. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I. S. 42—56, 102—12).

Ungdomshjemmet.

- *A. G.: Ungdomshjemmet i Horsens. (Dansk Ungdom. 1909—10. S. 209—10).
- *Thordur Tomasson: Klosterkirkens Ungdoms- og Menighedshjem. (Ungdomsbladet. 1911. S. 61—62).

Vandværket. (Se Egebjærg).

Hundslund.

Johs. Malling: Af Hundslunds Kirkes Historie. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1915. S. 68—84).

Hylke.

*V. L.: Ny Skole i Hylke. (Folkeskolen. 1909. S. 533).

Hørning.

*J. J. A. Worsaae: Runestenen i Hørning ved Skanderborg. (Danmarks ill. Almanak. 1854. S. 85—88).

Kanne.

*H. P. Herman Hansen: Den nye Landsby. (De tusend Hjem. 1912. S. 685—86).

Kappelsdal. (Ved Hammel).

N. P. Schøler: Kappelsdal. Et jydsk Folkesagn. (Almuevennen. 1842. S. 29—31).

Knøsen.

*S. Theilgaard: Knøsen. (Ill. Tid. 1903—04. S. 38).

Koldt. (Se Ormslev).**Kærsgaard.**

Kjærsgaard. [Med Plan]. (Ugeskr. f. Landmænd. 1874. I. S. 25—41, 53—61, 89—99, 109—15).

Kærshovedgaard.

*S. Edholm: »Det blaa Kors«s Redningsarbejde. I. Kjærshovedgaard. (Ekko. 1910. S. 29—30).

Lillerup.

*Lillerup. (Ugeskr. for Landmænd. 1873. II. S. 291—305, 319—31, 345—52).

Linaa.

Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage. [Med Kort]. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1914. S. 116—53. 1915. S. 105—32. 1916. S. 118—53. 1917. S. 40—68).

Lisbjerg.

Lisbjerg Kirkedør og Nøgle. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1840. S. 576—77).

*C. Engelhardt: Det gamle Alter fra Kirken i Lisbjerg ved Aarhus. (Ill. Tid. 1870—71. S. 315—16).

Lundum.

Jakob Lykke: Paa Jagt efter Brændevinstøj. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1911. S. 15—23).

Lynghoved.

*Mindesmærke for Vilhelm Kyhn. (Ill. Tid. 1909—10. S. 612).

Løjenkær.

J. Kr. Findal: Fra Odder-Eggen (Løjenkær). (Flora og Fauna. 1912. S. 37—40).

Løndal.

- *Johannes Kragh: Interiører paa Gaarden Løndal. (Ill. Tid. 1914—15. S. 536—37).

Maarslet.

- *Chr. Axel Jensen: Thestrup-Epitafiet i Maarslet Kirke. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1908. S. 65—74).

Marselisborg. (Herregaard).

- *H. Boesgaard-Rasmussen: Marselisborg. (Ill. Tid. 1895—96. S. 475—78).
- *Hans Sørensen: Nogle spredte Optegnelser om Marselisborg og dens Besiddere. (Marselisborg Kostskoles Progr. 1899. S. 3—35).

Marselisborg Skov.

- *Marselisborg Skov ved Aarhus. (Dania. 1881—82. S. 431).
- *Gennem Landet. (Nær og Fjært. 1912—13. S. 211).

Marselisborg Slot.

- *D.: Prins Christians Sommerbolig ved Aarhus. (Ill. Tid. 1899—1900. S. 89—90).
- *Prins Christians Sommerbolig ved Aarhus. (Meddelelser fra Dansk Arkitektforen. 1899—1900. S. 41—44).
- *Hs. kgl. Højhed Prins Kristians Sommerbolig ved Aarhus. (Arkitekten. 1899—1900. S. 45).
- *Marselisborg Slot. (Ill. Tid. 1901—02. S. 594).
- *Rolf Harboe: Hoffet paa Marselisborg. (do. S. 799—200).
- *Det jyske Prinseslot. (Provinsen. 1902. S. 91—92).
- Emmy H.: Et Morgenbesøg hos Kristian den 10. (Damerne Blad. 1902. S. 282—83).
- *Prins Christians Slot. (De tusend Hjem. 1903. S. 53).
- *Prins Christians Slot. (Søndagsbl. 1904. S. 220).
- *Marselisborg. (Husmoderens Blad. 1911. S. 652).
- *Den jyske Residens. (Ungdansen. 1911. S. 75).
- *Livet paa Marselisborg Slot. (Nær og Fjært. 1912—13. S. 486—87).

Matstrup.

- Matstrup. (Bidrag til Tidshistorien. 1844. S. 149—56, 160).
- A. C. Jensen-Haarup: Ekskursioner til Matrup og Omegn. (Flora og Fauna. 1904. S. 12—18).

Moesgaard.

- *Gennem Landet. (Nær og Fjært. 1912—13. S. 355).

Mossø.

- A. P. P.: Feriebrev. (Ungdomsbladet. 1910. S. 65).

Naaege.

*H.: Indenfor Sivene ved Gudena. (Ill. Tid. 1879—80. S. 93).

Nebel. (Se Vær).**Nim Herred.** (Se Vor Herred).**Ning Herred.**

N. Friis: Erindringer fra Krigsaaret 1849. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1912. S. 134—45).

Nordskoven.

*Fra Nordskoven tæt ved Silkeborg. (Ill. Tid. 1879—80. S. 465).

*Ed. Egeberg: Gennem Nordskoven ved Silkeborg. (Søndagsbl. 1897. S. 229—30).

Notvig Hede.

Hans Nielsen og Polakkerne. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1839. S. 222—24).

Nørre-Mølle. (Se Bryrup Mølle).**Nørre-Is.**

*O. K.: »Niels Ebbesens Eg« ved Aarhus. (Ill. Tid. 1876—77. S. 198).

Nørre-Snede.

A. Drewsen: Nørresnede. (Bidrag til Tidshistorien. 1854. S. 51—52).

De tyske Rigstropper i Nørre-Snede. (Almuevennen eller Cimbria. 1850. II. S. 53—55, 57—59).

Nørre-Vissing.

En flink Bondekones, Ane Berthelsdatters Have-Anlæg, i Nørre Vissing Bye ved Skanderborg. (Søndag-Aftens-Læsning. 1810. Nr. 38).

Odder.

*L. Both: Odder. (Ill. Tid. 1867—68. S. 134—36).

*—5—: Odder og Omegn. (Dansk Touristforen.s Aarskr. 1898. S. 93—97).

*Odder. (Folkelæsning. 1901—02. S. 398—99).

*Odder og Omegn. (De tusend Hjem. 1901—02. S. 564).
Johs. Malling: To Præster. Af Odder Sogns Historie i det 16. Aarhundrede. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1912. S. 146—52).

Konrad Jørgensen: Valgmenigheden i Odder. (Højskolebl. 1886. S. 398—404).

*Ved Odder Valgmenigheds 25 Aars Jubilæum. (Dansk Ungdom. 1909—10. S. 461—62).

*Et Monument [for V. v. Holstein-Rathlou]. (Ill. Tid. 1897—98. S. 758).

*Et dansk Privatobservatorium. (Hver 8. Dag. 1904—05. S. 349).

*H. P. Herman Hansen. Fra Torvald Køhls Observatorium. (De tusend Hjem. 1912. S. 604—05).

Ormslev.

J. Th. Rübner-Petersen: Minder fra den sidste Krig. [Ormslev og Koldt]. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 131—33).

Overby.

Martin Kristensen: En Skoleholder i Overby afsættes og maa sættes ud af Skolen ved Rettens Hjælp 1791. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1914. S. 32—57).

Palsgaards Plantage. (Se Gludsted Plantage).

Randlev.

N. Blicher: Det gyselige Mordbrønderie. (Dansk Minerva. 7. Bd. 1818. S. 150—57).

Rantzausgave. (Se Rodsteenseje).

Rask Skov.

Sigurd Elkjær: Ulovlig Skovhugst i Rask Skov. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 126—30).

Rathlousdal.

*Rich. K.: Stamhuset Rathlousdal i Jylland. (Ill. Tid. 1867—68. S. 243—44).

Ring.

*Et Mindesmærke [over Justitsr. Warthoe]. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 456).

Ringkloster.

*Carl Neergaard: En Begivenhed i Ring Klosters Historie. (Kirkehist. Saml. 1889—91. S. 493—98).

Risskov.

*Et Mindesmærke for Dronning Margrethe. (Nær og Fjærn. 1912—13. S. 629).

*Dronning Margretes Mindesten. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1914. S. 159—65).

Rodsteenseje.

*H. L. Møller: Slægtshistorie fra Rodsteenseje og Rantzausgave. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1915. S. 67).

Ry (Gammel-Ry).

Landsbyen Ry og Øm-Kloster. (Dansk Penning-Magazin. 1836. Sp. 413—16).

—s.—r.: Ry. (Nord. Turist-Tidende. 1906—07. Nr. 13).

Rye Kirke i Jylland. Efter Rohmann. (Almue-Vennen eller Cimbria. 1850. I. S. 33—34).

- *Rasmus Bording: Fra Træskoegnen. (Hist. Aarb. f. Aarhus Stift. 1915. S. 85—104).
Claus Glambeck fik Brev om en Glasbrænder... (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1880—81. S. 140—42, 146—47)
- Ry Mølle.**
*Rye Mølle. (Ude og Hjemme. 1882—83. S. 107—08).
*Chr. Heilskov: Ry Mølle (Glentholm). Hovedtræk af dens Historie. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 108—25).
- Ry Stationsby.**
Doll: Ry. (Dansk Ungdom. 1909—10. S. 581).
Ry Højskole. (Tidens Strøm. 1891—92. S. 413—15).
Karl J.: Indvielsen af Ry Højskole. (Højskolebl. 1892. Sp. 1217—27).
*Edv. E.: De danske Ungdomsforeningers Aarsmøde paa Ry Højskole. (Søndagsbladet. 1909—10. S. 578).
Digteren J. C. Hostrup og Ry Højskole. (Dansk Ungdom. 1909—10. S. 612—13).
- Sabro Herred.**
Evald Tang Kristensen: Bondeliv i Sabro Herred for 50 Aar siden. Paa Grundl. af P. C. Hummeluhrs Optegnelser. (Aar bog for dansk Kulturhist. 1898. S. 77—115).
Evald Tang Kristensen: Fra Sabro Herred i 1. Halvd. af dette Aarh. Paa Grundl. af P. C. Hummeluhrs Optegn. (do. 1900. S. 57—85).
- Saksild.**
D. H. Wulff: Bylov for Saksild By. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1876—77. S. 256—80).
- Serritzlev.**
Røverkulen ved Serritzlev. (Almue-Vennen. 1846. S. 148).
- Silkeborg.** (Se ogsaa Skanderborg Amtsraadskreds).
Almindelig Beskrivelse og Historie.
Silkeborgs Oprindelse. Jydsk Folkesagn. (Almue-Vennen. 1847. S. 107—08).
B.: Silkeborg. (Den danske Bondeven. 1853. S. 253—54, 258—59).
*H. C. Andersen: Silkeborg. (Folkekalender for Danm. 1854. S. 97—106).
Julius Réé: Silkeborg og Gudenaæn. En historisk-topografisk Skizze. (Dansk Maanedsskr. 1863. I. S. 465—78).
*K.: Ved Silkeborg. (Ill. Tid. 1863—64. S. 393—94).
*Ib: Silkeborg. (do. 1866—67. S. 261—62).

- *Caroline Petersen: Silkeborg. (do. 1896—97. S. 231—34).
- *Edv. Egeberg: Silkeborg. (Søndagsbl. 1899. S. 124—25).
- *Silkeborg. (Arkitekten. 1900—01. S. 85—86, 93).
- *Silkeborg. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 380).
S.: Sagn fra Midtjylland. (Søndagsbl. 1904. S. 32).
- *S—h: Silkeborg og Himmelbjærget. (Husmoderens Blad. 1905. S. 249—50).
- *Romanus: Silkeborg. (Verdens-Spejlet. 1905—06. S. 391).
- *Silkeborg. (De tusend Hjem. 1907. S. 156).
Jydske Byer før et halvt Aarhundrede siden. En Eng-
lænders Rejseindtryk. VI. Silkeborg. (Jylland, Tillæg
til Jyllandsposten. 1907—08. S. 302—03).
- *Caroline Petersen: Silkeborg. (Søndagsbl. 1909—10.
S. 302—03).
- *Fra Silkeborg. (Hver 8. Dag. 1909—10. S. 973—75).
- *Knud Bokkenheuser: Silkeborg. (Ill. Familiebl. 1910—11.
S. 291—92.)
- *Larus: Silkeborg. (Ill. Tid. 1915—16. S. 485—86).

Brand.

- *Den store Brand i Silkeborg. (Provinsen. 1904. S. 16.)

Hospitaler og Kuranstalter.

- *Anton Rosen: Amtssygehuset ved Silkeborg. (Archi-
tekten. 1901—02. Afd. A. S. 223—27).
- *Silkeborg Kneippkuranstalt. (Noget for Alle. 1896.
S. 369—70).
- *Silkeborg Kneippkuranstalt. (Arkitekten. 1896—97.
S. 86).
- *Silkeborg Kneippkuranstalt. (Dansk Turistforenings
Aarsskr. 1897. S. 185—90).
- *Silkeborg Kneippkuranstalt. (Nord. Ugebl. for katolske
Kristne. 1897. S. 53—57).
- *S. Bang: Nationalforeningens første Sanatorium [for
tuberkulose]. (Ill. Tid. 1901—02. S. 743).
- *Brystsyesanatorier for Ubemidlede. (Damernes Blad.
1902. S. 390—91).
- *Grundstensnedlæggelsen ved Silkeborg. [Brystsyesana-
toriet]. (2. Tillæg til Ill. Familie-Journal. 1902. Nr. 35).
- *C. C. J.: Nationalforeningens første Folkesanatorium.
(Ill. Tid. 1902—03. S. 735—36).
- *Theilland-Poulsen: Folkesanatoriet ved Silkeborg. (Archi-
tekten. 1902—03. S. 313—23).
- *Edv. Egeberg: Folkesanatoriet i Silkeborg. (Højskolebl.
1903. Sp. 1205—12).

- *Tuberkulose-Sanatoriet ved Silkeborg. (De tusend Hjem. 1903. S. 308).
- *Fr. N.: Vandkuranstalten ved Silkeborg. (Ill. Tid. 1883—84. S. 113—15).
- *Silkeborg Vandkuranstalt. (do. 1892—93. S. 409).
- *Silkeborg Vandkuranstalt, Gytjebad og Jærnkilde. (do. 1898—99. S. 552).
- *Lotos: Silkeborg Vandkuranstalt. (Verdens-Spejlet. 1905—06. S. 555).
- *Vidar Bruun: Silkeborg Vandkuranstalt. Et 25 Aars Jubilæum. (do. 1907—08. S. 904).
- *Vidar Bruun: Danmarks ældste Kursted. Silkeborg Vandkuranstalt holder 25 Aars Jubilæum. (Husmoderens Blad. 1908. S. 195—97).
- *Vidar Bruun: Et Jubilæum paa Himmelhjærgen. Silkeborg Vandkuranstalt og Jærnkilde. (Ugebladet. 1908—09. S. 100).

Højskolehjemmet.

- *—r—: Individelsen af det ny Højskolehjem i Silkeborg. (Højskolebl. 1899. Sp. 913—20).

Kirker og Kapeller.

- *Den nye Kirke i Silkeborg. (Ill. Tid. 1875—76. S. 392).
- *Den nye Kirke i Silkeborg. (Nord. Billed-Magazin. 1877. 1. Kvart. S. 33—34).
- *Johs. Frederiksen: Vor Frue Kirke i Silkeborg. (Nord. Ugebl. for katholske Kristne. 1912. S. 856—59).
- E. Stephanus W.: Vor Frues Kapel. (do. 1899. S. 8—9).
- R. & W.: Vor Frue Kapels højtidelige Aabning i Silkeborg. (do. S. 127—30).

Papirfabrikken.

- *Silkeborg Papirfabrik. (Ill. Tid. 1864—65. S. 315).
- L. Schröder: Hvad skal afløse papirfabriken i Silkeborg? (Danskeren. II. bd. 1889. S. 287—94).
- *Silkeborg Papirfabrik. (Ill. Tid. 1893—94. S. 523—24).

Privathus.

- *Et Privathus i Silkeborg [ø: Apoteket i Vestergade]. (Meddelelser fra Dansk Architektforen. 1898—99. S. 215—18).

Skoler.

- *Silkeborg Husholdningsskole. (Husmoderens Blad. 1910. S. 632).
- *I Silkeborg. [Lærerindeseminariet]. (Hver 8. Dag. 1906—07. 30. Dec.).

*Silkeborg Seminarium. (Søndagsbl. 1910—11. S. 553—54, 565—67).

*N. Madsen-Vorgod: Seminarieførstander Vinther og Silkeborg Seminarium. (Folkeskolen. 1911. S. 347—48).

Slottet.

*J. B. Løffler: Ruinerne af Silkeborg Slot. (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1885. S. 323—40).

Vandtaarnet.

*Vandtaarn i Silkeborg. (Architekten. 1906—07. S. 77).

Silkeborg Sø.

Ved Silkeborg Sø. (Freya. 1864. S. 53—54).

Sjelle.

En jydsk Landsby. — Sjelle. (Jernbane-Folketidende. 1908. Prøve-Nr.).

Skaade Bakker.

*Læge Wingses Landsted ved Aarhus. (Meddel. fra Dansk Architectforen. 1899—1900. S. 196—98).

Skanderborg.

*Skanderborg. (For tre Skilling. 1856. S. 353—55, 361—62).

*Skanderborg. (Ill. Ugebl. 1870. S. 77).

*Th. Sørensen: Fra Skanderborg. (Ill. Tid. 1891—92. S. 492—94).

Fr. Meidell: Om Skanderborg i Aarene 1617—1627. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1891—93. S. 71—88).

H. Poulsen-Sejr: Skanderborg. (For Hjemmet og Ungdommen. 1897. S. 240, 248).

*I. Dr.: Skanderborg og Omegn. (Dansk Turistforenings Aarsskr. 1898. S. 98—115).

*Skanderborg. (De tusend Hjem. 1900—01. S. 388).

*Skanderborg. (Folkelæsning. 1901—02. S. 376).

*Franz v. Jessen: Skanderborg. (Ill. Tid. 1903—04. S. 170—71).

*Skanderborg. (De tusend Hjem. 1904. S. 116).

*Chr. Heilskov: Træk af Livet og Forholdene i Skanderborg for ca. 100 Aar siden. (Hist. Aarb. for Aarhus. Stift. 1908. S. 34—61).

*L. Thane: Skanderborg. (Søndagsbl. 1909—10. S. 394—96).

Frederik den Sjettes Mindestøtte. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1845—46. S. 12—16).

*Frederik den Sjettes Mindestøtte paa Skanderborgs Slots Øe. (Magazin for Natur- og Menneskekundskab. 1846. Hefte 1. S. 25—27).

- *Oluf H. Jørgensen: Mindestøtten for Kong Frederik VI. paa Skanderborg Slotsbanke. (Ill. Tid. 1894—95. S. 638).
- Povl R. Povlsen: Damsstenen [ø. Fr. VI's Mindestøtte]. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1908. S. 62—64).
- Skanderborg Slot. (Kiøbenhavns Aften-Post. 1780. Nr. 98).
- *Skanderborg Slot. (Nyeste Morgenpost. 1831. S. 439—40).
- *Skanderborg Slot. (Den danske Bondeven. 1847—48. S. 51—52).
- *Skanderborg Slot. [Efter Trap]. (Skand. Folkemagazin. 1863. S. 599—602).
- *Skanderborg Slot. (Nord. Billed-Magazin. 1876. 2. Kvant. S. 81—85).
- *Skanderborg Slot. (Danmark. 1884—85. S. 488).
- Det gamle Skanderborg Slot. (Arkitekten. 1898—99. S. 193).
- Bering Liisberg. Skanderborg [Slot]. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1909. S. 1—18).
- N. Boesen: Tre forsvundne, gamle danske Slotte. [Kallundborg, Nykøbing og Skanderborg]. (Randers Dagblads Søndagstillæg. 1912. S. 175—76).
- Skanderborg Amtsradsreds.**
- [T. A. Becker]: Reisen til Himmelbjerget. (Orion. 1839. I. S. 257—320).
- Stiernholmb, Skanderborg . . . och Silkeborgig Lehne . . . , Deris Besigtelse . . . 1645. (Orion. 1851. S. 185—274).
- Emil Madsen: Bidrag til Oplysning om jydsk Kronbønders Levesæt . . . (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1904—05. S. 175—221).
- Karl Rasmussen: »Oprøret« i Skanderborg Amt 1791. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1916. S. 192—96).
- Poul Bredo Grandjean: Skove, Moser og Vildtbaner i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Amter Aar 1731. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. 1908—10. S. 156—212).
- J. C. Schythe: Om Træskofabrikationen i Skanderborg Amt. (Dansk Ugeskr. 2. R. 3. Bd. 1843. S. 103—15).
- Holmboe: To Begivenheder under Krigen 1849. (Almuevennen eller Cimbria. 1850. Nr. 23).
- Frederik Bajer: Paa Observation i Horsenseggen 1864. (Nær og Fjern. 1878—79. Nr. 362. S. 1—4).
- *H. Boesgaard-Rasmussen: En jysk Egn. [Bryrup-Banen]. (Ill. Tid. 1901—02. S. 678).
- *A. H. Faber: Horsens — Bryrup. (Danmark, udg. af D. Rejsebureau. 1904. S. 189).

*Gennem Jylland. Horsens—Bryrup. (Hver Søndag. 1905. S. 68—69).

*Peder Jyde: Fra Horsens—Bryrup-Egnene. (De tusend Hjem. 1905. S. 92—93, 100—01).

Fra Horsens Omegn. (Søndagsbl. 1907. S. 244).

N. K.: En Jærnbanerejse gennem Jylland. Horsens—Skanderborg. (For Hjemmet og Ungdommen. 1898. S. 98—100).

N. K.: En Jærnbanerejse gennem Jylland. Silkeborg og Himmelbjærget. (do. S. 181—82).

*Silkeborg — Himmelbjærget. (Folkelæsning. 1902—03. S. 171).

Ernst Warming: Fra Silkeborgegnen. Minder og Iagttagelser. (Jydsk Maanedsskr. 1911. II. S. 154—63).

Skanderborg Sø.

—r—: En Eftermiddag paa Skanderborg Sø. (I Fritiden. 1877—78. S. 427—29, 437—38, og Hjemmets Røst. 1891—92. S. 19—20, 43—44).

*Skanderborg Sø. (Ude og Hjemme. 1880—81. S. 42).

Skivholme.

Kalkmalerier i Frisenborgs Kirker. [Hvorslev, Velle og Skivholme]. (Arkitekten. 1899—1900. S. 100).

Skjoldlev.

Holger Fr. Rørdam: Livet i Skjoldlev Præstegaard i det 17de Aarhundrede. (Kirkehist. Saml. 1882—84. S. 105—56).

Solbjerg Sø.

V. Fausbüll: Solbergsø. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1840. S. 574—76).

Sondrup Bakker.

P. M. Pedersen: Fra Sondrup Bakker. (Flora og Fauna. 1909. S. 1—2).

Sophiendal.

*H.: Sofiendal. (Ill. Tid. 1879—80. S. 259—62).

*Sophiendal. (Ude og Hjemme. 1880—81. S. 175).

Stensballegaard.

Vilhelm Trojel: Steensballegaard og Boller. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1839. S. 316—17).

A. I. Gejlager: Fra den gamle Herregaard. (Dansk Ungdom. 1906—07. S. 678—79).

Hoveriet paa et østjydsk Gods efter Stavnsbaandets Ophævelse. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1908. S. 75—90).

Stjær.

Chr. Villads Christensen: Fra Herregaardsslægternes Tid. (Museum. 1892. I. S. 97—106).

C. A. Jensen: Fru Stjærs Fortid. (Jydsk Maanedsskr. 1912. I. S. 18—28).

Stougaard (Dallerup Sogn).

Stougaard. [Med Plån]. (Tidsskr. for Landøkonomie. 1874. II. S. 69—86).

Sønder-Vissing.

*Carl C. Rafn: Søndervissing-Stenen. (Antiqvarisk Tidsskr. 1852—54. S. 289—98).

Tamdrup.

*J. B. Løffler: Tamdrup Kirke. (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1881. S. 69—78).

Testrup.

Thestrup Folkehøjskole. (Fylla. 1871. Nr. 33).

Testrup Folkehøjskole. (Tidens Strøm. 1890—91. S. 414—15).

*Rasmus Nielsen: Testrup Højskole. (Dansk Ungdom. 1907—08. S. 578—81).

*Testrup Højskoles Oprettelse. (do. S. 738—43).

*[Mads Jepsen: Testrup Folkehøjskole]. (Folkelæsning. 1912—13. S. 737—39).

Thunø.

*Fr. Poulsen: Thunø. (Ill. Tid. 1903—04. S. 288).

*Thunø. (De tusend Hjem. 1904. S. 84).

Tilst.

A. Jantzen: Overtro i Kirkerne i det 18. Aarhundrede. (Kirkehist. Saml. 1887—89. S. 582—84).

Tovstrup.

Evald Tang Kristensen: Tovstrup By og dens Beboere. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1909. S. 71—104).

Troldhøj (ved Gern).

Svend P. Jensen: Efter Folkemunde. (Søndagsbl. 1908. S. 366—67).

Træden.

*Lorents Bynch: Indskrifterne paa Træden Kirkes Døbefad. (Antiquariske Annaler. 1820. S. 161—77).

*Renaissance-Basrelieffer i Træden Kirke. (Ill. Tid. 1891—92. S. 21).

Tvenstrup.

C. V. Langkilde: Om Altertavlen fra den nedbrudte Kirke i Tvenstrup. (Kirkehist. Saml. 1891—93. S. 331—32).

Tvilum.

O. P. Jensen: Tvilum Kloster. (Dansk Folketidende. 1902. S. 100—01 og De tusend Hjem. 1909. S. 20).

O. P. Jensen: I Tvilum Kloster. (Søndagsbl. 1906. S. 398—99).

Tvilumgaard.

f. n.: Fra Frederik den Fjerdes Tid. Smaasagn. (Jysk Søndagsbl. 1873. S. 87—88).

Tyrrestrup.

*Hans Brøchner: Tyrrestrup efter Hjemmel og Sagn. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 1872—73. S. 47—93).

Tyrsting Herred.

J. L. Rohmann: Nogle geistlige Sager fra Thyrsting Herred. (Ny kirkehist. Saml. 1857—59. S. 493—500).

Tørring.

Et Fund i Jylland. (Morskabslæsning for den danske Almue. 1839. S. 168—69).

Kalkmalerier i Tørring Kirke. (Architekten. 1903—04. S. 150—51).

Urup. (Se Vrold).**Varna.**

*Pavillonon ved Varna. (Meddel. fra Dansk Architectforen. 1899—1900. S. 59—61).

Vejlby.

*Jydske Asyl. (Folkelæsning. 1902—03. S. 22—23).

*Geert-Jørgensen: Vejlbys Højskole ved Aarhus. (Højskolebl. 1906. Sp. 273—82).

Vejlbykrat.

*Et Hjem for Nervalidende. [Rishøj]. (Hjemmet. 1907. S. 695).

Velling-Koller.

Peter Knudsen: Et kønt Sted. (Ugebladet. 1901. S. 300).

K.: »Røverstuen« i Velling Skov. (do. S. 307—08).

C. A. Hvorslev: Jydsk Natur. V. Velling Koller. (Dansk Ungdom. 1907—08. S. 131—33).

Venge.

*Venge Kirke. (De tusend Hjem. 1911. Tillæg til Nr. 44).

Vestbirk.

*Vestbirk Højskole. 15. Jan. 1884—15. Jan. 1909. (Dansk Ungdom. 1908—09. S. 205—08).

*K. L.: Vestbirk Højskole. (Husmoderens Blad. 1909. S. 69—70).

*K. L.: Vestbirk Højskole 1884—1909. (Højskolebl. 1909. Sp. 121—26).

*To Højskolejubilæer. [Vestbirk og Støvring]. (De tusend Hjem. 1911. Tillæg til Nr. 33).

Viby.

*Fjler Haugsted: Et middelalderligt Fundament i Viby. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1917. S. 139—45).

*Et Kvindehjem. [Sichar]. (Diakonissestiftelsens Almanak. 1902. 5 Sider).

*En Statue-Afsløring. [Lars Bjørnbak]. (Hjemmet. 1906. S. 564).

Vor Herred.

Jakob Lykke: En Tiendestrid i Vor og Nim Herreder 1785. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1910. S. 86—105).

Vor Kloster.

Om Klosteret Oratorium. (Kirkehist. Saml. 1874—77. S. 546—48).

Vrold.

Anvendelse af en nedbrudt Kirke ved Urup. [v: Vrold]. (Danske Magazin. 1857. S. 171).

Vær.

A. J. Gejlager: Uddrag af Provst Jens Schmidts Optegnelser om Væhr og Nebel Sogne 1771—99. (Hist. Aarb. for Aarhus Stift. 1910. S. 123—45).

*Ed. Egeberg: Væhr Kirke. (Søndagsbl. 1898. S. 411—12).

*P. Martinussen: Griffenfeldts Grav. (do. 1907. S. 324).

*Christian Christensen: Griffenfeldts Grav. (Krig og Fred. 1909. S. 135).

Øm Kloster. (Se ogsaa Ry).

Øm Klosters Inventarium 1554. (Suhms Nye Saml. til den Danske Hist. 3. Bd. 1794. S. 302—35).

Ømkloster i Jylland. (Almue-Vennen. 1847. S. 79).

K. N. H. Petersen: Øm Klosters Feide med Bispem i Aarhus i Midten af det trettende Aarhundrede. (Hist. Archiv. 1870. I. S. 1—28).

A. D. Jørgensen: Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster. (Aarb. for nord. Oldkynd. 1879. S. 111—53).

Holger Fr. Rørdam: Efterretninger om de to sidste Abbeder i Øm Kloster. (Kirkehist. Saml. 1881—82. S. 94—111).

O. P. Jensen: Øm Kloster. (Dansk Folketidende. 1899. S. 81—82).

K. C.: Øm Kloster. (Søndagsbl. 1903. S. 284—86).

H. C. Thomsen-Ryhave: Øm Kloster. (Jydsk Maanedsskr. 1911. I. S. 205—21).

Beskyttelse af Øm Klosters Ruiner. (Nordisk Ugebl. for katolske Kristne. 1911. S. 719—20).

*Jørgensen: Øm Kloster. (Tiden. 1911—12. S. 380—82).

*Øm Klosters Krønike. Overs. af Jørgen Olrik. (Hist. Aarb. for Aarhus. Stift. 1912. S. 1—122).

Ørting.

Holger Fr. Rørdam: Gravskrift over Præsten, Mag. Jens Hiersing. (Kirkehist. Saml. 1869—71. S. 431—32).

Østbirk.

*Mindesmærket for Peder Skram. (Ill. Tid. 1885.—86. S. 587).

AARHUS STIFTS AARBØGER.

Indhold af de 11 Aarbøger 1908—18.

Hele Stiftet:

1908. M. Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelse.
1913. C. Heilskov: Fortidens Landeveje.
1916. Joakim Larsen: Landsbyskolerne 1716.
1917. Th. Madsen: Hygoms Visitatser.
1918. S. Elkjær: Nedrevne Kirker.
— C. Heilskov: Tidsskrifts-Index.

Aarhus:

1908. Wimmer: Den sidst fundne Runesten.
1910. Bering Liisberg: Det ældste Aarhus.
1911. P. Holm: Om Jægergaarden.
— C. J. T. Thomsen: Om Hospitalet.
— T. Baumgarten: Aarhusfamilier.
1913. — Kronprindsens Klub.
1914. — Det for. dram. Selskab.
1915. — Færgeløbet.
1917. Ejler Haugsted: Borgporten.

Skanderborg:

1908. C. Heilskov: Skanderborg for 100 Aar siden.
— P. R. Povlsen: Damsstenen.
1909. Bering Liisberg: Skanderborg.
1915. Th. Sørensen: Regenborg.

Horsens:

1909. Chr. A. Jensen: Cl. Cortsens Gaard.
1910. C. Heilskov: Gamle Indskrifter.
1911. Johs. Malling: Frue Kirke.
1917. C. Klitgaard: En Handelsvedtægt.

Aarhusegnen:

1908. Chr. A. Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet.
1912. N. Friis: Fra Krigsaaret 1849.
1915. Ejler Haugsted: Familien Marse-lis.
1917. — Et Fundament i Viby.
— Rübner-Petersen: Fra sidste Krig.

1918. H. Knudsen: Framlev Herreds Sandemænds Tov.

Hadsherred:

1912. Johs. Malling: To Præster.
1913. — Nedrevne Kirker.
1913. Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1915. H. L. Møller: Slægtshist. fr Rodstenseje.

Skanderborg-Silkeborg Egnen:

1909. L. Lassen: Tovstrup By.
— N. Ø. Lassen: Sagn og Minder.
1912. Øm Klosters Krønike v. J. Olrik.
1914. M. Kristensen: En Skoleholder i Overby.
1914-18. Edv. Egeberg: Linaa Sogn.
1915. R. Bording: Fra Træskeognen.
1916. K. Rasmussen: »Oprøret« 1791.
1917. Chr. Heilskov: Ry Mølle.
1918. R. Bording: St. Søren i Rye.
— A. Ravnholt: Bredefeldt.

Horsensegnen:

1908. A. J. Geilager: Hoveriet paa et Gods.
1909. — Af Provst Schmidts Optegnelser.
— J. Lykke: »Heksemordet« i Brigst.
1910. — En Tiendestrid.
1911. — Paa Jagt efter Brændevinstøj.
— — Fra Trearskrigen.
1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svenskekrigen.
1912. I. Bye Jørgensen: Krigstilstanden 1807-14.
1916. M. Kristensen: Seminariet.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavn.
1912. — Om Præsterne i Vellev.
1914. Kr. Carøe: Mads Weis (Hinge).
1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
1917. R. Mortensen: Skanderborg Egnen paa Hederne.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-1917 udgivet 10 Aarbøger.

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets tredje Side.)

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1908, 1909, 1911—1916 for 4 Kr. 1910 og 1917 er udsolgt.

Medlemsbidraget er 2 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under „Dansk historisk Fællesforening“ kan abonnere paa Aarhus Stifts Aarbøger for 1 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan abonnere paa de andre Aarbøger for samme Pris.
